

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
Filozofická fakulta

Adolescenti - cieľová skupina?
11. ročník Košických dní sociálnej práce

Soňa Lovašová, Veronika Bérešová (eds.)

Košice 2024

Zborník vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0754/21 „Push-pull“ sociálne faktory súvisiace s mierou radikalizácie adolescentov v kontexte sociálnej práce.

Pod záštitou dekanky Filozofickej fakulty, Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

prof. Mgr. Renáty Panocovej, PhD.

Adolescenti - cieľová skupina?

Zborník príspevkov vedeckej konferencie 11. ročník Košických dní sociálnej práce

Zostavovatelia:

doc. Mgr. Soňa Lovašová, PhD.,

Mgr. Veronika Bérešová

Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Recenzenti:

doc. PhDr. Ing. Lýdia Lešková, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Mgr. Katarína Molnárová Letovancová PhD., univ. doc.

Trnavská univerzita v Trnave, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce

Vedecký výbor konferencie:

prof. PhDr. Eva Žiaková, CSc., prof. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D., Dr.h.c.

prof. PaedDr. Peter Jusko, PhD., prof. PhDr. Martina Mojtovej, PhD.

prof. PhDr. Eva Mydlíková, PhD., prof. PaedDr. Milan Schavel, PhD.

prof. PhDr. Ladislav Vaska, PhD., doc. PhDr. Peter Brnula, PhD.

doc. Mgr. Antónia Sabolová Fabianová, PhD., doc. Mgr. Vladimír Lichner, PhD.

doc. Mgr. Soňa Lovašová, PhD., doc. PhDr. Katarína Šišanská, PhD.

Organizačný výbor konferencie:

doc. JUDr. Mgr. Dušan Šlosár, PhD., Mgr. Magdaléna Hovanová, PhD., Mgr. Lucia Tóthová

PhD., Mgr. Barbora Kováčová, Mgr. Tomáš Šed'o, Mgr. Dominik Maximov,

Mgr. Ema Choutková, Mgr. Veronika Bérešová, Mgr. Simona Čecková

Grafická a technická úprava:

Mgr. Veronika Bérešová, Mgr. Tomáš Šed'o

Tento text je publikovaný pod licenciou Creative Commons 4.0 - CC BY NC ND („Uveďte pôvod – Nepoužívajte komerčne - Nespracováajte“).

Za odbornú a jazykovú stránku publikácie zodpovedajú autori jednotlivých príspevkov. Rukopis neprešiel redakčnou ani jazykovou úpravou.

Dostupné od: 21.10.2024

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk

DOI: <https://doi.org/10.33542/ACS-0349-4>

ISBN 978-80-574-0349-4 (e-publikácia)

Obsah

Prežívanie a správanie adolescentov v predpandemickom a popandemickom období <i>Angela Almašiová (SR), Juraj Holdoš (SR), Pavel Izrael (SR), Katarína Kohútová (SR)</i>	7
Mechanizmu prevencie radikalizácie mladých ľudí na lokálnej úrovni <i>Michaela Píšová (SR)</i>	15
Je současné pojetí cílů sociální práce adekvátní reakcí na proměny ve společnosti? <i>Oldřich Chytil (ČR), Dominik Mácha (ČR)</i>	20
Tvorba a transformácia obrazov s násilnými obsahmi u adolescentov <i>Monika Piliarová (SR), Silvia Csopotiová (SR), Melánia Macková (SR)</i>	24
Budovanie reziliencie ako nástroj deradikalizácie mládeže <i>Vladimír Lichner (SR), Tomáš Šed'o (SR)</i>	31
Online rizikové správanie adolescentov v kontexte sociálnej opory <i>Simona Čečková (SR), Magdaléna Hovanová (SR)</i>	43
Rodinné faktory ako prediktor radikalizácie adolescentov <i>Dominik Maximov (SR), Vladimír Lichner (SR), Dávid Pribula (SR)</i>	51
Analýza postojov mladých ľudí k adopcii detí homosexuálnymi pármami <i>Ema Choutková (SR), Ondrej Kalina (SR), Vladimír Lichner (SR)</i>	62
Životní spokojenost a smysl života u seniorů ve zdravotnických zařízeních <i>Zuzana Miklušová (SR), Petra Gärtnerová (SR)</i>	74
Skúsenosti dospelievajúcich s osamelosťou v kontexte profesie sociálna práca <i>Katarína Šiňanská (SR)</i>	85
Právne východiská pre prácu s mládežou v podmienkach samosprávy <i>Dušan Šlosár (SR), Simona Čečková (SR)</i>	92
Recenzia knihy – František Novosád. Filozofia vo víre dejín: vlny, cykly, formácie	98
<i>Viktor Morháč (SK)</i>	98

Predhovor

Pred sebou máte zborník z 11. ročníka konferencie. V tomto roku bola pozornosť zameraná na adolescentov. Témy súvisiace s cieľovou skupinou adolescentov sú interdisciplinárne. Rôznorodosť problémov, s ktorými sa adolescenti stretávajú, združuje rôzne profesie, čo je zrejmé zo skladby a tematického zamerania jednotlivých príspevkov. Problémy, ktoré adolescenti v dnešnej situácii riešia sa týkajú rôznych oblastí. V postpandemickom období neustále doznievajú vážne témy v súvislosti s osamelosťou, rizikovým správaním, vrátane závažných javov ako je sebapoškodzovanie či suicidalita mladých ľudí. Vplyvom spoločenských podmienok však dochádza k ohrozovaniu mladých ľudí novými javmi ako je radikalizácia – jav, s ktorým prichádzajú do kontaktu nielen mladí ľudia, ako v každodennom živote v realite, tak prostredníctvom médií.

Práve preto sme sa rozhodli venovať tento zborník príspevkom, ktoré sa zaoberajú aktuálnymi otázkami súvisiacimi s prežívaním adolescentov v dnešnej dobe. Predkladaný zborník prináša širokú škálu odborných príspevkov, ktoré reflektujú nielen teoretické a výskumné poznatky, ale aj praktické skúsenosti z oblasti sociálnej práce, psychológie a ďalších pomáhajúcich profesií. Nájdete tu analýzy zamerané na prevenciu radikalizácie mladých ľudí, skúmanie mechanizmov kyberšikanovania, vplyv rodinných faktorov na radikalizáciu adolescentov a mnohé ďalšie témy, ktoré sú nevyhnutné pre pochopenie súčasného stavu a pre hľadanie účinných riešení.

Práve radikalizácia bola jednou z hlavných tém, ktorým sa konferencia venovala a to v dôsledku finalizácie riešenia výskumnej úlohy projektu VEGA 1/0754/21 „Push-pull“ sociálne faktory súvisiace s mierou radikalizácie adolescentov v kontexte sociálnej práce, ktorá zastrešila aj realizáciu konferencie.

Jednotlivé príspevky v tomto zborníku sú usporiadané podľa tematických okruhov, ktoré odzrkadľujú hlavné oblasti záujmu tohto ročníka konferencie. Príspevky sú rozdelené do sekcií zameraných na prežívanie a správanie adolescentov, mechanizmy prevencie radikalizácie, vplyv rodinných a sociálnych faktorov na radikalizáciu mladých ľudí, a ďalšie kľúčové témy. Toto usporiadanie umožňuje čitateľom ľahšie sa orientovať v obsahu zborníka a nachádzať relevantné informácie podľa svojho odborného záujmu.

Veríme, že obsah zborníka, ktorý sme vytvorili spolu s jednotlivými autormi vám prinesie nové poznatky a inšpirácie, ktoré budete môcť využiť vo svojej odbornej praxi.

editorky

Prežívanie a správanie adolescentov v predpandemickom a popandemickom období.

Experience and behavior of adolescents in the pre-pandemic and post-pandemic period.

Angela Almašiová (SR), Juraj Holdoš (SR), Pavel Izrael (SR), Katarína Kohútová (SR),

Abstrakt

Sociálni pracovníci, pedagógovia, ale aj psychológovia a psychiatri a ďalšie pomáhajúce profesie evidujú nárast problémov v mnohých oblastiach životov adolescentov počas niekoľkých vln pandémie, či vojny v susedných krajinách. Príspevok poskytuje výsledky longitudálneho reprezentatívneho výskumu medzi žiakmi a študentmi základných a stredných škôl na Slovensku. Analýza je zameraná na vybrané aspekty: šikanovanie a kyberšikanovanie, explicitné sexuálne obsahy a sexting. K najzaujímavejším výsledkom výskumu patrí zistenie o náraste skúseností so šikanovaním a zistenie o poklese sextingu.

Kľúčové slová: Prežívanie a správanie adolescentov. Pandémia Covid-19. Reprezentatívny výskum. Šikana a kyberšikana. Sexuálne obsahy a sexting.

Abstract

Social workers, educators, as well as psychologists and psychiatrists and other helping professions, have seen an increase in problems in many areas of adolescents' lives during several waves of pandemics or wars in neighbouring countries. The paper provides the results of a longitudinal representative survey of primary and secondary school pupils and students in Slovakia. The analysis focuses on selected aspects: bullying and cyberbullying, explicit sexual content and sexting. The most interesting results of the research include the finding of an increase in experiences of bullying and the finding of a decrease in sexting.

Keywords: Adolescent experience and behavior. Covid-19 pandemic. Representative research. Bullying and Cyberbullying. Sexual content and sexting.

Úvod

Pandémia Covid 19 zasiahla celú spoločnosť. Aby toho nebolo málo, od februára 2022 zažívame prvý veľký vojnový konflikt v Európe od skončenia druhej svetovej vojny. Do toho finančná, energetická a klimatická kríza. Všetky tieto krízy vnímajú a prežívajú či už priamo alebo sprostredkované aj slovenskí adolescenti. Spoločne s Národným koordináčnym strediskom pre riešenie problematiky násilia na deťoch MPSVaR a na ich objednávku, sme sa rozhodli monitorovať vybrané správanie adolescentov najmä v spojitosti s používaním internetu. Ako etalón na porovnanie sme zvolili výskum EU Kids Online Slovensko (Izrael et al. 2020) z roku 2018, ktorého autori boli viacerí autori tohto príspevku. Išlo o medzinárodný výskum prínosov a rizík používania internetu deťmi a mladými ľuďmi (9 – 17 rokov) a na Slovensku bol výskum zbieraný na reprezentatívnej vzorke. Prvý výskum zameraný na dopad pandémie sa uskutočnil v roku 2021, zber prebiehal v júni na reprezentatívnej vzorke 1423 detí

a dospievajúcich vo veku 9 – 17 rokov; 48,3 % (687) dievčat a 51,7 % (736) chlapcov (Holdoš et al., 2022a). V roku 2022 sme pokračovali s výskumom na tej iste reprezentatívnej vzorke. Dáta sme zbierali v júni 2022 a výskumu sa zúčastnilo 1 194 detí a dospievajúcich vo veku 9 – 17 rokov; 47,5% dievčat, 52,5% chlapcov; 637 detí a dospievajúcich sa podarilo spojiť s rokom 2021 (Holdoš et al., 2022b). Zatiaľ posledný výskum sme uskutočnili v máji a júni 2023 (Holdoš et al., 2023). Zúčastnilo sa ho 1932 detí a dospievajúcich vo veku 9 – 17 rokov, 49,1% dievčat a 50,9% chlapcov. Výskumný súbor bol zostavený na základe reprezentatívneho výberu zo zoznamu všetkých základných a stredných škôl zverejnených v Centre vedecko-technických informácií SR. Výber bol realizovaný na základe náhodného výberu pomocou generátora náhodných čísel. Súbor bol reprezentatívny z hľadiska pohlavia, veku a veľkosti regiónu.

Metodologický postup

Zber dát, rovnako ako v predchádzajúcich rokoch, zabezpečovali koordinátori ochrany pred násilím z Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny, konkrétne pod gesciou Národného koordinačného strediska pre riešenie problematiky násilia na deťoch. Koordinátori realizovali zber dát prostredníctvom online dotazníka na hodinách počas vyučovania v školách. Koordinátori boli zaškolení a supervidovaní. So školami, v ktorých prebiehal výskum, sme stále v kontakte a poskytli sme im aj výsledky výskumu. Informovaný súhlas bol zabezpečovaný prostredníctvom riaditeľov škôl, pričom v niektorých školách to riešili ad hoc informovaným súhlasom, v iných školách bol výskum zahrnutý pod všeobecný informovaný súhlas. Participanti aj školy dostali informáciu, kde hľadať psychologickú pomoc. Výskum bol schválený etickou komisiou Katolíckej univerzity.

Vo výskume bol použitý dotazník, ktorý vychádzal primárne z dotazníkového nástroja používaného v rámci projektu EU Kids Online IV, ktorý sa realizuje v pravidelných intervaloch vo viacerých európskych krajinách. Dotazník obsahoval hlavne otázky týkajúce sa trávenia voľného času so zameraním na používanie internetu, online riziká, užívanie návykových látok, spánkové návyky, šikanovanie, kyberšikanovanie, skúsenosti so sexuálnymi obsahmi, sexting, skúsenosť s nenávisťnými prejavmi a pod.

V texte prezentujeme výskumné dáta adolescentov vo veku 11- 17 rokov a zamerali sme sa na vybrané tri oblasti a to na fenomén šikany a kyberšikany, nenávisťných prejavov v prostredí internetu a sexuálnych obsahov.

Opis výsledkov – šikanovanie a kyberšikanovanie

Pandémia najmä prostredníctvom lockdownov ovplyvnila výskyt rôznych negatívnych sociálno-psychologických javov (Holdoš et al., 2022b). Jedným z nich je aj šikanovanie. Deti a mladí boli dlhé mesiace ochudobnení o osobný sociálny kontakt so svojimi vrstovníkmi a o to viac na sociálny kontakt využívali online prostredie. Zaujímalo nás preto, či takáto výrazná behaviorálna zmena bude mať vplyv aj na výskyt šikanovania a kyberšikanovania.

Výskumný nástroj bol prevzatý z projektu Eu Kids Online (Izrael et al., 2020). Participantom sme predstavili, čo považujeme za šikanovanie a potom nasledovala séria šiestich otázok na skúsenosť so šikanovaním z pozície obeť. Pýtali sme sa na: frekvenciu, formu, spôsob, pocity a či o tom dieťa s niekým rozprávalo. Pýtali sme sa v dvoch otázkach aj

na šikanovanie z pozície agresora (frekvencia, forma). Participanti mali vždy možnosť zvoliť: „Neviem“ alebo „Nechcem povedať“. Príklad položky: „Správal sa k tebe niekto za POSLEDNÝ ROK takýmto zraňujúcim alebo hnusným spôsobom?“, pričom sme za šikanovanie považovali iba správanie opakované, vo frekvencii aspoň raz za mesiac alebo častejšie.

Skúsenosť so zraňujúcim alebo hnusným správaním tvárou tvár z pozície obeť uvádza za posledný rok 35,1 % adolescentov. Pri kyberšikane je to 26,9 % adolescentov vo veku 11 – 17 rokov. V roku 2021 malo skúsenosť s šikanou 23,4 % a v roku 2022 23,9 % adolescentov v oboch formách (tvárou tvár a aj kyberšikana). Skúsenosť so zraňujúcim alebo hnusným správaním tvárou tvár má 3,5 % slovenských adolescentov vo frekvencii denne alebo takmer denne. Takúto skúsenosť má vo frekvencii aspoň raz za týždeň alebo častejšie 8 % slovenských adolescentov. Skúsenosť so zraňujúcim alebo hnusným správaním prostredníctvom technológií má vo frekvencii denne alebo takmer denne 3,1 % slovenských adolescentov a vo frekvencii aspoň raz za týždeň alebo častejšie 5,9 %. Výskyt šikany tvárou v tvár a kyberšikany spolu signifikantne súvisí ($r = 0,45$; $p < 0,001$). Dievčatá boli obeťou zraňujúceho správania tvárou tvár častejšie ako chlapci (40 % oproti 28,8 %); $U(N_{dievčatá} = 685, N_{chlapci} = 743) = 229038.5$, $Z = -3,856$, $p = 0,001$. Pri kyberšikane sme signifikantný rozdiel medzi chlapcami a dievčatami nezaznamenali. Zraňujúce alebo hnusné správanie sa najčastejšie vyskytuje v skupine adolescentov vo veku 15 – 17 rokov (tvárou v tvár 36,3 %, kyberšikana 28,4 %) a najmenej tvárou v tvár v veku 13 – 14 rokov (tvárou v tvár 31,8 %) a pri šikane to je najmenej vo veku 11 – 12 (kyberšikana 23,5 %).

Adolescentov sme sa pýtali aj na spôsob, akým boli šikanovaní prostredníctvom technológií. Výsledky v jednotlivých rokoch sú prezentované v tabuľke č.1.

Tab. 1 Spôsob kyberšikanovania v rokoch 2021, 2022, 2023

	2021	2022	2023
Telefonát	2,2 % N=25	3,6 % N=38	3,0 % N=51
Správa na telefón	5,1 % N=58	4,3 % N=45	5,1 % N=87
Sociálne siete	9,3 % N=105	9,3 % N=97	15,7 % N=269
Stránka zdieľajúca obsah	1,2 % N=14	1,0 % N=10	1,1 % N=18
Online hra	4,9 % N=56	4,8 % N=50	7,7 % N=131
Email	0,8 % N=9	-	0,2 % N=3

Adolescentov sme sa pýtali aj na obsah, akým boli šikanovaní prostredníctvom technológií. Výsledky v jednotlivých rokoch sú prezentované v tabuľke č.2.

Tab. 2 Obsah kyberšikanovania v rokoch 2021, 2022, 2023

	2021	2022	2023
Hnusná alebo nepríjemná správa	10,8 % N=122	11,3 % N=118	14,9 % N=255
Zdieľané správy o mne	2,4 % N=27	4,0 % N=42	5,2 % N=88
Vylúčenie z aktivity na internete	6,4 % N=73	6,9 % N=72	7,6 % N=130
Vyhrožovanie na internete	5,3 % N=60	5,0 % N=52	7,2 % N=123

Prinútil/a ma urobiť niečo, čo som nechcel/a	2,9 % N=33	3,5 % N=37	5,2 % N=89
Iné škaredé, nepríjemné veci	6,1 % N=69	5,7 % N=60	8,9 % N=152

Slovenských adolescentov, ktorí mali skúsenosť so šikanou alebo kyberšikanou sme sa pýtali, či sa o tom niekomu zverili, respektíve či niekde hľadali pomoc. Najčastejšie sa zverili kamarátom. Na druhom mieste adolescenti uviedli, že sa nezverili nikomu. Najmenej sa adolescenti zdôverujú osobám, ktoré sú na to určené (napr. psychológ v škole) a učiteľom.

Oproti roku 2021, 2022 v roku 2023 sme zaznamenali nárast šikanovania z pozície agresora. Výsledky sú prezentované v tabuľke č. 3.

Tab. 3 Šikanovanie a kyberšikanovanie z pozície agresora

	2021	2022	2023
Osobne tvárou v tvár	10 % N=113	7,6 % N=79	19 % N=329
Cez mobil, počítač	8,0 % N=91	5,8 % N=61	15 % N=257

Vo výskume sme zachytili aj viaceré psychosociálne premenné, ktoré sme porovnali s šikanou a kyberšikanou. Výsledky kontrolované pre pohlavie prezentujeme v tabuľke číslo 4.

Tab. 4 Parciálne korelácie šikany a kyberšikany s vybranými psychosociálnymi premennými kontrolovaných pre pohlavie

	Osobne tvárou v tvár	Cez mobil, počítač
Emocionálne problémy	0,23***	0,17***
Problémy s pozornosťou	0,21***	0,16***
Pocit bezpečia a prijatia doma	-0,17***	-0,19***
Pocit bezpečia a prijatia v škole	-0,12***	-0,12***
Šťastie a životná spokojnosť	-0,20***	-0,22***
Depresívna nálada	0,24***	0,16***
Osamelosť	0,30***	0,16***
Excesívne používanie internetu	0,21***	0,25***

Poznámka: **p<0,01; ***p<0,001;

Sexuálne obsahy a sexting

Pre súčasných adolescentov je kyberpriestor dôležitým zdrojom informácií, vrátane sexuality a sexuálnych interakcií. V prípade, ak k takémuto obsahu majú prístup deti a dospievajúci, môže to mať negatívne dôsledky v ich psychosociálnom a psychosexuálnom vývine. Špecifickou formou je sexting, pričom ho chápeme ako používanie digitálnych technológií za účelom posielania, prijímania alebo zdieľania správ so sexuálnym obsahom. Z viacerých realizovaných metaanalýz (napr. Mori et al., 2020, Madigan et al., 2018) vyplýva, že sexting je medzi adolescentmi pomerne rozšírený. Respondentom sme najskôr predstavili

obsah, na ktorý sa budeme v nasledujúcich otázkach pýtať – obrázky, fotografie, videá, ktoré sú zjavne sexuálne.

Skúsenosť s videním nejakých sexuálnych obrázkov za posledný rok má 63 % adolescentov, čo je v porovnaní s dvoma rokmi, kedy prebiehal výskum, najviac (v roku 2012 61 % a v roku 2022 43 %). Dievčatá majú túto skúsenosť nižšiu ako chlapci (56 % dievčat a 70 % chlapcov), $\chi^2 (1) = 28,846, p = 0,000$. Vzhľadom na vek táto skúsenosť rastie (vek 11 – 12 rokov 31 %, vek 13- 14 rokov 52 %, vek 15 – 17 rokov 77 %), $\chi^2 (2) = 188,891, 444, p = 0, 000$.

Adolescentov sme sa pýtali, kde videli (v akejkol'vek frekvencii) takýto explicitný sexuálny obsah. Výsledky sú odprezentované za jednotlivé roky v tabuľke č. 5.

Tab. 5 Prostriedky, kde respondent videl explicitný sexuálny obsah v rokoch 2021, 2022 a 2023

	2021	2022	2023
online reklama	37,5 % N=534	36,2 % N=432	43,3 % N=836
správa v telefóne	38,4 % N=544	36,2 % N=432	43,7 % N=844
porno stránka	35,2 % N=501	33,8 % N=404	41,4 % N=799
platforma na zdieľanie fotiek	37,9 % N=540	35,8 % N=428	43,3 % N=837
sociálne siete	37,5 % N=534	35,9 % N=429	42,9 % N=829
online hra	37,7 % N=537	35,8 % N=428	43,2 % N=834
stránka na zdieľanie videí	37,4 % N=532	36,0 % N=430	42,9 % N=828
mobil, telefón, PC, tablet	37,2 % N=529	35,8 % N=428	42,7 % N=825

Čo sa týka pocitov, ktoré adolescenti po videní takého obsahu prežívali (v roku 2023), 28 % z nich uviedlo, že boli veľmi šťastní a 29 % uviedlo, že boli znepokojení. Šťastnejší boli chlapci ako dievčatá (chlapci 40 %, dievčatá 10 %), $U(N_{dievčatá} = 263, N_{chlapci} = 383) = 29438, 000, Z = -9,497, p = 0,000$ a starší boli šťastnejší ako mladší (11-12 rokov 18 %, 13-14 rokov 26 % a 15-17 rokov 31 %), $H(N_{11-12} = 71, N_{13-14} = 125, N_{15-17} = 325) = 18,232, df = 2, p = 0,000$.

Adolescentov sme sa pýtali na to, či za posledný rok poslali/zverejnili alebo prijali nejaké sexuálne správy. Výsledky sú odprezentované v tabuľke č. 6.

Tab. 6 Sexting – prijatie alebo odoslanie/zverejnenie sexuálnej správy za posledný rok v rokoch 2021, 2022 a 2023

	2021	2022	2023
Príjem sex. správ	32 % N=336	28 % N=263	32 % N=480
Posielanie sex. správ	8 % N=83	5 % N=53	11 % N=156

V prípade rozdielov v roku 2023 v prijímaní sexuálnych správ sa dievčatá odlišujú od chlapcov, pričom chlapci sa tejto aktivite venujú viac (dievčatá 11 %, chlapci 14 %), rozdiel však nie je štatisticky významný $U(N_{dievčatá} = 197, N_{chlapci} = 177) = 15923,000, Z = -1,544, p = 0,123$. Rozdiel v jednotlivých vekových skupinách rovnako nie je signifikantný.

V prípade posielania/zdieľania sexuálnych správ sa touto aktivitou viac zaoberajú dievčatá (dievčatá 13 %, chlapci 9 %), $X_2 (1) = 5,530, p = 0,019$, viac starší ako mladší respondenti (11-12 rokov 2 %, 13-14 rokov 6 %, 15-17 rokov 17 %), $X_2 (2) = 59, 156, p = 0, 000$. Na otvorenú otázku, komu poslali sexuálnu správu, deti a dospelávajúci odpovedali napr.:

„kamarátovi len tak zo srandy“, „kamarátom, kamarátkam, skupine ľudí, ktorých poznám“, „ex-priateľovi“, „máme skupinu a máme položku, kde sa posielajú takéto divné obrázky a niekedy to pošlem aj ja“, „nikdy som nikomu nič také neposlala“, „osoba, ktorá viem, že je skutočná, ale naživo som sa s ňou nikdy nestretol“, „spoluziačka, s ktorou som sextingoval“.

Šikana v kontexte sexuálnych obsahov

Výskyt šikany sme porovnali so skúsenosťou so sexuálnymi obsahmi. Zistili sme signifikantný štatistický rozdiel medzi adolescentami, ktorí majú skúsenosť so sexuálnymi obsahmi v poslednom roku na internete a adolescentmi, ktorí takú skúsenosť nemajú v skúsenosti s šikanou a kyberšikanou. Adolescenti so skúsenosťami so sexuálnymi obsahmi majú častejšie skúsenosť so šikanou $U(N_{\text{bez skúsenosti}}=455, N_{\text{so skúsenosťou}}=780) = 151175.500, Z = -5,113, p = 0,000$ a kyberšikanou $U(N_{\text{bez skúsenosti}}=478, N_{\text{so skúsenosťou}}=794) = 157939.500, Z = -6,387, p = 0,000$.

Zistili sme signifikantný štatistický rozdiel medzi adolescentami, ktorí majú skúsenosť so sextingom (dostali sexuálnu správu v poslednom roku) a adolescentmi, ktorí takú skúsenosť nemajú v skúsenosti s šikanou a kyberšikanou. Adolescenti s aktívnymi skúsenosťami so sextingom majú častejšie skúsenosť so šikanou $U(N_{\text{bez skúsenosti}}=870, N_{\text{so skúsenosťou}}=402) = 146272.500, Z = -5,541, p = 0,000$ a kyberšikanou $U(N_{\text{bez skúsenosti}}=912, N_{\text{so skúsenosťou}}=406) = 130991.500, Z = -10,996, p = 0,000$. Zistili sme tiež signifikantný štatistický rozdiel medzi adolescentami, ktorí majú skúsenosť s aktívnym sextingom (posielaním alebo zverejňovaním sexuálnych obsahov na internete) a adolescentmi, ktorí takú skúsenosť nemajú v skúsenosti so šikanou a kyberšikanou. Adolescenti s aktívnymi skúsenosťami so sextingom majú častejšie skúsenosť so šikanou $U(N_{\text{bez skúsenosti}}=1094, N_{\text{so skúsenosťou}}=133) = 60782,500, Z = -3,640, p = 0,000$ a kyberšikanou $U(N_{\text{bez skúsenosti}}=1144, N_{\text{so skúsenosťou}}=139) = 5719300,000, Z = -6,936, p = 0,000$.

Záver

Mnohí odborníci v súčasnosti hovoria o významne zhoršenom psychickom zdraví adolescentov. Môže byť za tým pandémia, ale aj neistá politická, finančná, ale aj klimatická situácia. Je dobre pri takýchto tvrdeniach vychádzať z robustných reprezentatívnych dát, ktoré sú zbierané dlhodobo a tak minimalizujú možnosť chybovosti. V našom článku sme sa pozreli na dva prejavy rizikového správania, šikanu a skúsenosť so sexuálnymi obsahmi. Oba fenomény sa typicky vyskytujú pri dospievaní mládeže a nemusia hneď viesť ku psychickej alebo dokonca fyzickej ujme či poškodeniu adolescentov. Pri šikane a jej online forme v podobe kyberšikany môžeme hovoriť o negatívnom fenoméne. Pri expozícii sexuálnym obsahom u adolescentov hodnotenie nemusí byť tak polarizované. Objavovanie sexuality je prirodzenou súčasťou dospievania a keďže mladí ľudia naozaj svoje životy žijú v prostredí internetu, je prirodzené, že aj online sa stretávajú a vysporiadávajú s vlastnou, ale aj cudzou sexualitou. Dôležitou otázkou je frekvencia a najmä obsah tohto stretávania. Vďaka možnosti urobiť v posledných rokoch viaceré veľké reprezentatívne výskumy, vieme kvantitatívne porovnať výskyt šikany a sexuálnych obsahov. Etalónom pre porovnanie je zber z roku 2018, ktorí sme robili v rámci EU Kids Online v celej Európe (Smahel et al., 2018). V tomto výskume,

v porovnaní s ostatnými krajinami Európy, sme v šikane aj v sexuálnych obsahoch dosahovali najnižšie pričky (Smahel et al., 2018). V nasledujúcich výskumoch sme použili inú metodiku zberu dát, ale tie isté otázky, takže cez iste metodologické obmedzenie si môžeme dovoliť porovnávať. Oproti pôvodného výskumu nastal v dátach 2021, 2022 a 2023 výrazný nárast. Vysoké dáta z roku 2021 sme prisúdili koronovému stavu (Holdoš at al., 2022a). No prekvapenie nastalo, keď sme porovnali dáta z ďalších rokov. Po covidovom období spojenom s lockdownami a inými obmedzeniami sme logicky očakávali isté poľavenie a zníženie výskytu rizikových typov správania (aj v oblasti šikany a sexuálnych obsahov). To sa v roku 2022 z časti aj potvrdilo, ale pokles nebol výrazný a nepriblížil sa k údajom z roku 2018 (Holdoš at al., 2022b). Ešte väčšie prekvapenie nastalo, keď sme analyzovali dáta z roku 2023 (Holdoš at al., 2023). Trend v znižovaní výskytu rizikových druhov správania z roku 2022 nebol potvrdený a naopak, dáta z roku 2023 sa v oblasti šikany, kyberšikany, expozície sexuálnymi obsahmi a sextingu vrátili na hodnoty v pandemickom roku 2021 a veľmi často ich aj prevýšili. Je otázkou, či ako výskumníci nemáme ešte dostatočný časový odstup a v nasledujúcich rokoch sa situácia upokojí a aspoň rámcovo vráti do úrovne z roku 2018, alebo ide o novú realitu, ktorá nie je príliš optimistická.

Z konkrétnych výsledkov by sme radi zdôraznili znepokojivé zistenie, že iba mizivé percento adolescentov, ktorí boli vystavení šikane alebo kyberšikane sa zdôverili a hľadali pomoc v učiteľoch alebo v osobách na to určených ako napr. psychológovia či sociálni pracovníci. Tu vidíme potenciál na zmenu napr. v efektívnych intervenčných tímoch na školách. Podobne je zaujímavé zistenie istého súvisu medzi expozíciou sexuálnymi obsahmi a sextingom a skúsenosťou so šikanou. Je pravdepodobné, že do hry vstupujú ďalšie premenne napr. osobnostná tendencia ku sensation seeking, hľadania nových a vzrušujúcich zážitkov napriek ich potenciálnemu nebezpečenstvu. Táto interpretácia musí byť však hlbšie preskúmaná.

Zoznam použitej literatúry

- HOLDOŠ, J., IZRAEL, P., ALMAŠIOVÁ, A., & KOHÚTOVÁ, K. 2022a. Prežívanie a správanie detí a mládeže na Slovensku počas pandémie. Ružomberok: Verbum – vydavateľstvo KU, s. 239.
- HOLDOŠ, J., IZRAEL, P., ALMASIOVÁ, A., & KOHÚTOVÁ, K. 2022b. Prežívanie a správanie detí a mládeže na Slovensku v roku 2023 (výskumná správa). [Online]. Stiahnuté z http://euko.ku.sk/wp-content/uploads/monografia/VYSKUMNA_SPRAVA_2022.pdf, s. 289.
- HOLDOŠ, J., Izrael, P., ALMAŠIOVÁ, A., & KOHÚTOVÁ, K. 2023. Vybrané formy rizikového správania detí a mládeže v roku 2023 (Výskumná správa). Katolícka Univerzita v Ružomberku.
- IZRAEL, P., HOLDOŠ, J., ĎURKA, R., HASÁK, M. 2020. Slovenské deti a dospelávajúci na internete: Záverečná správa z výskumu EU Kids Online IV – Slovenská republika. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku.
- MADIGAN, S, LY A., RASH., CL, VAN OUYTSEL, J., TEMPLE, JR. 2018. Prevalence of Multiple Forms of Sexting Behavior Among Youth: A Systematic Review and Meta-analysis. JAMA Pediatr. 2018 Apr 1;172(4):327-335. doi: 10.1001/jamapediatrics.2017.5314. PMID: 29482215; PMCID: PMC5875316.

MORI, C., PARK, J., TEMPLE, JR., MADIGAN, S. 2022. Are Youth Sexting Rates Still on the Rise? A Metaanalytic Update. J Adolesc Health. 2022 Apr;70(4):531-539. doi: 10.1016/j.jadohealth.2021.10.026. Epub 2021 Dec 13. PMID: 34916123.
SMAHEL, D., MACHACKOVA, H., MASCHERONI, G., DEDKOVA, L., STAKSRUD, E., ÓLAFSSON, K., LIVINGSTONE, S., AND HASEBRINK, U. 2020. EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries. EU Kids Online. Doi: 10.21953/lse.47fdeqj01of0

Kontakt na autorov

doc. PhDr. Angela Almašiová, PhD.

Katedra sociálnej práce, PF KU v Ružomberku
angela.almasiova@ku.sk

doc. Juraj Holdoš, PhD.

Katedra psychológie, FF KU v Ružomberku
juraj.holdos@ku.sk

doc. Mgr. Pavel Izrael, PhD.

Katedra žurnalistiky, FF KU v Ružomberku
pavel.izrael@ku.sk

PhDr. Katarína Kohútová, PhD.

Katedra sociálnej práce, PF KU v Ružomberku,
katarina.kohutova@ku.sk

Mechanizmus prevencie radikalizácie mladých ľudí na lokálnej úrovni

The mechanism for preventing the radicalization of young people at the local level

Michaela Pišová (SR)

Abstrakt

Článok pojednáva o vytváraní Mechanizmu prevencie radikalizácie mladých ľudí na lokálnej úrovni, ktorý publikovalo Centrum pre výskum etnicity a kultúry. V článku prezentujeme hlavné výsledky a nezaújmavejšie výstupy z výskumu „Mladí a extrémizmus“, ktoré boli podkladom pre vytvorenie Mechanizmu. V ďalšej časti sa venujeme samotnej príručke Mechanizmu prevencie radikalizácie mladých ľudí na lokálnej úrovni, jej obsahu a členeniu na jednotlivé zóny prevencie.

Kľúčové slová: Radikalizácia. Prevencia. Mladí ľudia. Lokálna úroveň.

Abstract

This article discusses the development of the Local Youth Radicalisation Prevention Mechanism published by the Centre for Research on Ethnicity and Culture. In the article we present the main results and the most interesting outcomes of the research "Youth and Extremism", which were the basis for the creation of the Mechanism. In the next section, we discuss the Manual of the Mechanism for Prevention of Radicalisation of Young People at the Local Level itself, its content and its division into different zones of prevention.

Keywords: Radicalisation, Prevention, Young people, Local level

V rokoch 2021-2022 Centrum pre výskum etnicity a kultúry realizovalo projekt Mechanizmus prevencie radikalizácie a extrémizmu – polícia a mladí spoločne, ktorý bol podporený z programu ACF – Slovakia a financovaný z Finančného mechanizmu EHP 2014-2021. Správcom programu je Nadácia Ekopolis v partnerstve s Nadáciou otvorenej spoločnosti Bratislava a Karpatskou nadáciou. Zámerom projektu bolo prispieť k zmene paradigmy od represie k prevencii v oblasti radikalizácie mladých ľudí. V rámci výskumnej fázy projektu sme s využitím kvantitatívnych a kvalitatívnych metód preskúmali podhubie pre príklon k extrémizmu a stav v oblasti prevencie. Vo fáze venovanej podpore participácie mladých ľudí sme vytvorili pracovnú skupinu zloženú zo zástupcov a zástupkyň relevantných inštitúcií a mladých ľudí, s ktorou sme pracovali na vytvorení „**Mechanizmu prevencie radikalizácie mladých ľudí na lokálnej úrovni**“. Mechanizmus sme v záverečnej fáze predstavili mladým ľuďom po celom Slovensku v rámci konzultačných workshopov, na ktorých sme zbierali ďalšie podnety a spätnú väzbu. V rámci advokačných aktivít sme spolu s členmi a členkami pracovnej skupiny presadzovali zavedenie vytvoreného mechanizmu do praxe.

V priebehu roku 2023 sme v rámci projektu „Prevencia radikalizácie mladých ľudí na lokálnej úrovni – vzdelávanie a rozvoj kapacít aktérov“ realizovali sériu 5 workshopov pre aktérov na lokálnej úrovni, kde sme sa im okrem predstavenie „mechanizmu prevencie radikalizácie na lokálnej úrovni“ snažili poskytnúť inšpiráciu aj konkrétne „návody“ a metódy, ako pristupovať k prevencii radikalizácie mladých, koho zapojiť a akým spôsobom.

Výskum

V rámci projektu sme realizovali výskum Mladí a extrémizmus zameraný na to, ako mladí ľudia vnímajú extrémizmus a radikalizáciu, ale aj témy, ktoré s týmito javmi úzko súvisia. Výskum pozostával z dvoch častí – kvantitatívneho dotazníkového výskumu a fokusových skupín. Respondentmi kvantitatívneho výskumu bolo reprezentatívna vzorka 1005 mladých ľudí vo veku 16-25 rokov. Na základe prvých zistení z kvantitatívneho výskumu sme následne začiatkom roka 2022 realizovali sedem fokusových skupín s mladými ľuďmi z rôznych regiónov a prostredí na rôznych typoch stredných škôl.

Výskum okrem toho, že nám pomohol vytvoriť podklad pre vytvorenie Mechanizmu prevencie radikalizácie mladých ľudí na lokálnej úrovni poukázal na viacero dôležitých skutočností, ktoré úzko súvisia s potenciálnym príklonom mladých ľudí k radikalizácii a extrémizmu. Jednou z nich je väčšia otvorenosť mladých ľudí voči kultúrnej, ale aj inej rozmanitosti, než je tomu vo všeobecnej populácii. Ukazuje sa, že témy, ktoré sú často výrazne prítomné vo verejnom diskurze a rámcované skôr konzervatívne, napr. práva LGBTI osôb alebo rodová rovnosť, mladí ľudia vnímajú úplne inak – LGBTI ľudia by podľa nich mali mať rovnaké práva ako ostatní obyvatelia a na rodovej rovnosti ešte ako krajina musíme výrazne popracovať. V tomto ohľade sú teda mladí ľudia výrazne liberálni.

Ďalšou dôležitou zložkou príklonu k extrémizmu je vnímanie demokracie. Náš výskum ukázal, že mladí ľudia skôr podporujú demokraciu než vládu tvrdej ruky. Demokraciu si najčastejšie spájali so slobodou, právom povedať svoj názor, s rozvojom práv menšín a rovnosti, a tiež s možnosťou kontrolovať a meniť vedenie krajiny a ekonomickým rozvojom.

Skúmali sme tiež súvislosť medzi sociálnym kapitálom a príklonom mladých ľudí k extrémizmu. Ak je totiž sociálny kapitál nízky, dochádza k narušeniu sociálnych väzieb a vzťahov, k fragmentácii spoločnosti, k radikalizácii jednotlivcov alebo celých skupín, k nedôvere v existujúce inštitúcie, k hľadaniu rôznych alternatív a k „braniu riešenia spoločenských problémov do vlastných rúk“. Výskum ukázal, že veľká časť mladých ľudí mala vo svojom okolí dostupné zdroje podpory v prípade, že by ju potrebovali. Významná časť však uviedla, že občas alebo častejšie sa dostávajú do situácie, kedy sa nemajú na koho obrátiť. Títo mladí ľudia zároveň menej dôverovali inštitúciám (škola, polícia) a formálnym formám pomoci. Mladí ľudia zároveň vnímali aj nedostatok spoločenského sociálneho kapitálu, teda možnosti dôverovať inštitúciám, či spoľahnúť sa, že určité hodnoty a pravidlá platia. Ak je sociálny kapitál nízky (oba jeho aspekty), mladí ľudia môžu byť zraniteľní, ak im niekto ponúkne jednoduché a lákavé riešenia problémov a zároveň aj pocit prijatia a akceptácie. So sociálnym kapitálom a príklonom k extrémizmu úzko súvisí aj dôvera v inštitúcie. Ak sa mladí ľudia nemôžu spoľahnúť na fungovanie rôznych inštitúcií, nenachádzajú v nich oporu a nevidia ich ako dôležitých aktérov spoločenského života, môžu hľadať oporu pre svoje životné istoty v alternatívnych, resp. až extrémistických hnutiach či organizáciách. Výskum ukázal, že mladí ľudia potrebujú zo strany rôznych inštitúcií napr. dostávať aj podporu v rôznom rozsahu a forme. Zážitok podpory zo strany najbližších inštitúcií má potenciálne veľký vplyv aj na to, ako sa mladí v živote cítia, a či dôverujú tomu, že sa môžu spoľahnúť na iných ľuďoch či inštitúcie. V tejto súvislosti sa ukázalo, že mladých ľudí trápi viacero problémov (napr. málo pracovných

príležitostí, chudoba a málo možností trávenia voľného času, ale aj poškodzovanie životného prostredia). Zároveň mladí ľudia vnímajú, že mnohé problémy na lokálnej úrovni pritom podľa mladých ľudí nerieši žiadna autorita. To je veľmi dôležité zistenie z hľadiska zraniteľnosti mladých ľudí voči aktérom a hnutiam, ktoré môžu mať tendenciu „brať riešenia do vlastných rúk“. V téme príklonu k extrémizmu je veľmi významným aspektom aj vnímanie polície, pretože práve jej úlohou je udržiavanie poriadku v spoločnosti. Tretina mladých ľudí sa priklonila k názoru, že polícia nás nechráni a nepomáha nám. Respondenti fokusových skupín zdôrazňovali, že prístup polície k ľuďom závisí od individuálnych charakteristík jednotlivých policajtov. Dalo by sa teda povedať, že mladí ľudia mali pocit, že je možné dôverovať konkrétnym policajtom, avšak voči polícii ako celku boli skôr skeptickí. Jej hlavnú úlohu pritom vnímali inak, ako sa zvyčajne prezentuje. Podľa nich by úlohou polície nemalo byť len udržiavanie poriadku v spoločnosti, ale aj zabezpečovanie dobrého spolunažívania bez konfliktov.

Povedomie o tom, aké rôzne prejavy môže mať extrémizmus bolo pomerne silné, avšak najmä pri prejavoch, ktoré sú pomerne jednoznačné (nosenie nacistickej symboliky a pod.). Pochybnosti mali respondenti najmä vtedy, keď sa mali vyjadriť, či je prejavom extrémizmu aj činnosť polovojenských skupín, výroky o tom, že Židia ovládajú svet a o tom, že niektoré skupiny obyvateľov by nemali mať volebné právo. To všetko naznačuje pomerne nízku citlivosť na to, aké rôzne prejavy môže nadobúdať pravicový extrémizmus a akými rôznymi spôsobmi môže ohrozovať demokraciu.

Pri posudzovaní prejavov extrémizmu sa však ukázalo, že dôvera v tradičné spravodajské weby a sociálne siete Polície SR a negatívne vnímanie tzv. alternatívnych spravodajských webov znamená aj vyššiu citlivosť na prejavy extrémizmu a ich prísnejšie posudzovanie. Pozitívnym zistením je, že mladí ľudia skôr dôverujú tradičným zdrojom informácií a najviac dôverovali Polícii SR na sociálnych sieťach. Na druhej strane však viac než polovica mladých ľudí považovala tzv. alternatívne spravodajské weby za legitímny prejav slobody slova. Pre mladých ľudí je pomerne náročné rozlíšiť, ktorý zdroj informácií je dôveryhodný a musia do toho investovať pomerne veľa energie. Viacerí respondenti fokusových skupín preto rezignovali na konzumáciu spravodajských informácií, čo však nemožno vnímať ako konštruktívnu stratégiu. Navyše, rezignácia na snahu zorientovať sa v rozmanitých informáciách opäť zvyšuje riziko, že mladí podľaňnú rôznym klamlivým informáciám a priklonia sa k extrémistickým názorom a postojom.

Všetky uvedené výskumné východiská z výskumu Mladí a extrémizmus ale aj z výskumu Prevencia radikalizácie a extrémizmu z pohľadu inštitúcií, ktorý tak isto v rámci projektu realizovalo Centrum pre výskum etnicity a kultúry nám poskytli podklady a nápady na prácu v akčnej skupine s ktorou sme vytvorili **Mechanizmus prevencie radikalizácie mladých na lokálnej úrovni.**

Mechanizmus prevencie radikalizácie mladých na lokálnej úrovni.

Táto príručka je výsledkom práce expertiek Centra pre výskumetnicity a kultúry, ďalších odborníkov či odborníčok z rôznych inštitúcií, ktoré sa venujú prevencii radikalizácie mladých ľudí na lokálnej úrovni, a aktívnych mladých ľudí, ktorí sa zapojili do jeho tvorby.

Hlavnou motiváciou, prečo sme sa rozhodli tento dokument vytvoriť bola naša snaha napomôcť aktérom na lokálnej úrovni vyrovnat' sa s čoraz väčším sociálnym napätím, ktoré zasahuje predovšetkým mladých ľudí. Zámerom tohto mechanizmu bolo vytvoriť rámec pre realizáciu aktivít smerujúcich k prevencii radikalizácie mladých ľudí na lokálnej úrovni. Má za úlohu slúžiť všetkým aktérom na lokálnej úrovni, teda samosprávam, školám, polícii, mimovládny organizáciám, mládežníckym klubom, poradenským zariadeniam a ďalším, ktorí vidia naliehavosť problému radikalizácie mladých ľudí, vnímajú potrebu riešiť ho, avšak zatiaľ nenašli spôsob, ako postupovať. Vychádza z existujúcej legislatívy a kompetencií, ktoré rôzni aktéri vo vzťahu k mladým ľuďom na lokálnej úrovni majú. V Mechanizme sme identifikovali existujúcu legislatívu, pomenovali pre koho je určený, pomenovali východiská ale aj zadefinovali hlavné hodnoty princípy, na ktorých prevencia stojí. Tie zároveň tvoria celkový rámec prevencie a umožňujú nastavovať mantinely alebo hranice konania v preventívnych aktivitách. Pri konceptualizácii tohto mechanizmu sme sa inšpirovali praxou z Nórska, kde sa prevencia odohráva na troch úrovniach - zelená, oranžová a červená.

Zelená zóna sa považuje za bezpečnú, v ktorej je možné vytvárať základ pre to, aby sa nemuseli aktivovať opatrenia z oranžovej a červenej zóny. V tejto zóne, ktorá je ekvivalentom opatrení na úrovni primárnej prevencie, sa realizujú opatrenia na posilňovanie dôvery, participácie a inklúzie. Sú to teda opatrenia zamerané na miestne spoločenstvo (kolektívne opatrenia), ktorých cieľom je nastavovať súdržnú a demokratickú klímu v miestnej spoločnosti. V tejto zóne je zároveň dôležitá aj komunikácia inštitúcií o téme radikalizácie a extrémizmu. Je nevyhnutné, aby sa spoločnosť a jej authority (tak na celoštátnej, ako aj na lokálnej úrovni) veľmi jasne a jednoznačne vymedzili voči nenávisti, nenávisťným vyjadreniam a nenávisťnému a násilnému konaniu, na čom je (by mal byť) postavený konsenzus naprieč spoločnosťou.

V oranžovej zóne už možno hovoriť o intervenciách, ktoré sa uplatňujú v prípade, že sa objavia prvé varovné príznaky, že sa mladý človek (alebo skupina mladých ľudí) radikalizuje. Opatrenia z tejto zóny, podobne ako opatrenia na úrovni sekundárnej prevencie, sa zameriavajú na riešenie konkrétneho individuálneho prípadu – ide teda o case work, a to aj vtedy, keď prípad zahŕňa skupinu/y mladých ľudí, nie len jednotlivca. V tejto zóne sa aktivizujú kontakty a siete vytvorené v zelenej zóne, aby sa zamedzilo prehľbovaniu a ďalšiemu šíreniu radikalizácie.

V červenej zóne už dochádza k intervenciám v prípade, že radikalizácia sa preklopila do extrémistického konania, ktoré je v rozpore so zákonom. Aj tu ide o prácu na konkrétnom prípade. Aktivizujú sa teda aj orgány činné v trestnom konaní a prípadne aj organizácie prevádzkujúce exitové programy. Napríklad v Oslo však neuplatňujú princíp exitu (teda opustenia extrémistických hnutí), ale enteru – teda podpory návratu jednotlivca do spoločnosti. Nesústreďujú sa teda len na to, aby človek opustil (exit) extrémistickú skupinu, ale aj aby sa dokázal plnohodnotne vrátiť, teda znovu vstúpiť (enter) do miestnej komunity mimo

extrémistickej scény, zaradiť sa do jej vzťahov a pod. To dosahujú poskytovaním kvalitných verejných služieb, ktoré daný jednotlivec potrebuje a na ktoré má každý obyvateľ Nórska právo.

Vďaka týmto zónam pomerne jednoznačne rozlišujú medzi radikalizujúcou sa mládežou, ktorú vnímajú nie ako aktívnych extrémistov, či vodcov, ale skôr ako tých, ktorí v príklone k extrémistickým myšlienkam či hnutiam hľadajú naplnenie svojich potrieb či riešenie svojej životnej situácie. Na tieto dve skupiny sa nevyhnutne uplatňujú iné východiská a metódy práce a kompetencie voči nim majú iní aktéri, aj keď stále za vzájomnej spolupráce.

Preventívna práca v zelenej a oranžovej zóne je založená na porozumení, že v drvivej väčšine prípadov je príklon mladých ľudí k extrémistickým hnutiam reakciou na určitú náročnú životnú situáciu alebo nenaplnené potreby. Nejde teda o ideologickú motiváciu, ale o tzv. extra-ideologickú, to znamená, že ich príklon k extrémistickým myšlienkam či skupinám nemá korene v ideológii.

Zoznam použitej literatúry

Mechanizmus prevencie radikalizácie mladých ľudí na lokálnej úrovni: Gallová Kriglerová, E. et al, 2023. Mechanizmus prevencie radikalizácie mladých ľudí na lokálnej úrovni. Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry. ISBN 978-80-974131-3-2

Mladí a extrémizmus. Faktory vplývajúce na radikalizáciu mladých ľudí a vnímanie jej prejavov. Gallová Kriglerová, E. et al, 2022. Mladí a extrémizmus Faktory vplývajúce na radikalizáciu mladých ľudí a vnímanie jej prejavov. Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry. ISBN: 978-80-974131-1-8

Kontakt na autora

Michaela Pišová, Mgr.

Centrum pre výskum etnicity a kultúry,
Špitálska 10, Bratislava
pisova@cvek.sk

Je současné pojetí cílů sociální práce adekvátní reakcí na proměny ve společnosti?

Is the Current Conception of the Objectives of Social Work an Adequate Response to the Changes in Society?

Oldřich Chytil (ČR), Dominik Mácha (ČR)

Abstrakt

Cílem příspěvku je zodpovědět na otázku, zda současné pojetí cílů sociální práce je adekvátní reakcí na existující sociální problémy generované proměnami ve společnosti. Teoretickým východiskem je pojetí kritické sociální práce autora Reische. Použitou metodou je kvantitativní obsahová analýza (Gavora, 2010) statí publikovaných v časopisech Sociální práce/Sociálna práca, European Journal of Social Work a The British Journal of Social work. Výsledkem analýzy je zjištění, že diskurz sociální práce ve svém hlavním proudu nereaguje na reálné problémy klientů sociální práce.

Klíčová slova: Cíle sociální práce. Kritická sociální práce. Sociální problémy.

Abstract

The aim of this paper is to answer the question whether the current conception of the objectives of social work is an adequate response to the existing social problems generated by the changes in society. The theoretical starting point is the concept of critical social work by Reisch. The method used is a quantitative content analysis (Gavora, 2010) of articles published in the journals Sociální práce /Sociálna práca, European Journal of Social Work and The British Journal of Social Work. As a result of the analysis, it is found that mainstream social work discourse does not respond to the real problems of social work clients.

Keywords: Social work objectives. Critical social work. Social problems.

Cílem našeho příspěvku je zodpovědět na otázku, zda současné pojetí cílů sociální práce je adekvátní reakcí na existující sociální problémy generované proměnami ve společnosti.

Jestliže přijmeme tezi o tom, že „sociálně“ jako nejrůznější vazby vzájemné pomoci a ochrany v kritických situacích prošlo přechodem od přirozeně daných, primárních zdrojů zajištění ke zdrojům sekundárním uměle vytvářeným, pak máme odpověď na to, kdy se sociální práce zrodila. Sociální práce vzniká jako „pracovní nástroj“ institucí sekundární sociability, jejichž úkolem je řešit problémy moderní společnosti generované procesem modernizace, který připravil lidi o tradiční sociální opory (Chytil, 2007).

Sociální práce je tedy dítětem moderny. Je funkcionální odpovědí na strukturální změny související se vznikem a rozvojem industriální společnosti (Merten, 1997).

Proměnou cílů sociální práce v současné společnosti se zabývá francouzský sociolog Robert Castel (Keller, 2010, 151-152). Ten konstatuje, že když se v průběhu třiceti poválečných let sociální práce profesionalizovala na bázi veřejného statusu garantovaného státem, mohla tak činit v rámci jednoznačně zadaného cíle – pomáhat těm, kdo sami nebyli schopni nalézt si místo ve společnosti. Takový cíl měl smysl právě jen ve společnosti, ve které platilo, že normální je

být plně integrován. Sociální práce měla v celku dostatečnou kapacitu tomu, aby pomáhala malým skupinám neintegrováných dohnat většinu ostatních.

Dnes by ovšem se stejnými prostředky měla zvládat integraci velkých skupin, které trh práce odsuzuje k nejistotě, přičemž sociální stát má stále méně prostředků k tomu, aby je proti vzrůstající pracovní a životní nejistotě účinně pojistil. Sociální práce přistupuje k tomuto novému úkolu s výbavou, kterou si pořídila při řešení úkolu starého a mnohem méně náročného.

K těm, kdo i v době rostoucího blahobytu zůstávali chudí, přistupovala jako k někomu, komu něco chybí. Asociální chtěla napravit, neadaptované adaptovat, marginální integrovat. Tento přístup přetrvává, takže dnes jsou i u těch, kdo nemohou najít své místo v systému produkce jenž je prostě nepotřebuje, hledány osobností deficity. Sociální práce jako odborná disciplína si málo uvědomuje, že lidi invalidní učinila z jejich klientů změna pravidel hry. Tito lidé z velké části nemají žádnou osobní vadu, kterou by bylo možné napravit. Jsou to prostě jen zbyteční.

Příčinou tohoto přístupu je, že sociální práce opustila podle amerického autora Reische analýzu strukturálních příčin problémů klientů a orientovala se na problémy identity. Z cílů sociální práce se ztratila sociální spravedlnost. V době narůstajících sociálních nerovností se sociální práce začala zabývat otázkami kulturní různosti (Reisch, 2019).

V současném teoretickém diskurzu sociální práce i v praxi sociální práce lze identifikovat nezáměr o skutečné, reálné problémy klientů. Příkladem může být slepota vůči narůstající chudobě, která je chápána spíše jako důsledek jednání klientů sociální práce související například s jejich finanční negramotností, nerozvážnými půjčkami a tak dále. Sociální práce se zaměřuje na proměnu chování lidí žijících v chudobě za účelem jejich lepší adaptace na systém. Tomu má sloužit například velmi módní koncept resilience. Garrett (2016) problematizuje zdůrazňování rozvoje odolnosti klientů jako konceptu, který vede k další individualizaci řešení sociálních problémů. Samotná sociální práce tak může podle Garretta legitimizovat neoliberální představy o individuální vině a zodpovědnosti za problémy. Jiným příkladem akceptace neschopnosti řešit příčiny sociálních problémů v sociální práci je koncept harm reduction, který se z adiktologie přenesl do sociální práce například do street work.

Ztráta zájmu o skutečné problémy, které mají senioři, ženy samoživitelky, rodiny se zdravotně handicapovanými dětmi či osoby bez domova, je identifikovatelná i v odborných periodických sociální práce. Provedli jsme analýzu frekvence těchto témat v časopisu Sociální práce/Sociálna práca: ročník 21-24, European Journal of Social Work: Vol 24-27 a The British Journal of Social work :Vol 23-24.

Tab. 1 Výsledky analýzy obsahují následující tabulky.

Časopis sociální práce	
Celkový počet článků:	135
Hledaná témata:	20
Chudoba	2
Osoby bez domova	6
Rodiny se zdravotně handicapovanými dětmi	5
Senioři	5
Ženy samoživitelky	2

Tab. 2 European Journal of Social Work

European Journal of Social Work	
Celkový počet článků:	274
Hledaná témata:	22
Chudoba	3
Osoby bez domova	2
Rodiny se zdravotně handicapovanými dětmi	4
Senioři	10
Ženy samoživitelky	3

Tab. 3 The British Journal of Social work

The British Journal of Social work	
Celkový počet článků:	209
Hledaná témata:	7
Chudoba	2
Osoby bez domova	0
Rodiny se zdravotně handicapovanými dětmi	2
Senioři	3
Ženy samoživitelky	0

Přednost mají právě témata genderu, rasy, etnicity, sexuální orientace a uprchlíků. Odtržení sociální práce od reality je dáno její současnou orientací na sociální konstrukcionismus. Keller (2013) píše, že v metodologické rovině vede důsledný konstrukcionismus k nezájmu o realitu, pokud jí míníme cokoliv, co stojí vně subjektivního postoje badatele a respondenta.

Berger s Luckmannem (1966) předpokládali, že konstruování reality je záležitost, která sice musí zajímat sociologii vědění, bylo by však v zásadě nesprávné, aby z této dílčí disciplíny expandovala do celé vědy o společnosti.

Od realistického konstrukcionismu, který uznává pouze po vzoru sociologie vědění, že naše vědění je sociálně podmíněno, se přechází k postmodernímu, který na rozdíl od sociologie vědění neuznává žádnou mimovědní realitu, jež by vědění sociálně podmiňovala, jako kdyby hlavní úlohou konstrukcionismu bylo převádět vše z reálného světa modernity do virtuálního světa postmoderny. Slouží jako převozník z reality do fikce přes rozsáhlé území nikoho (Keller, 2013). Příkladem, k jakým závěrům může postmoderní konstrukcionismus vést, jsou pak tvrzení, že mateřský pud je sociálně konstruován, že chudoba je sociálně konstruována, že gender je sociálně konstruován.

Dalším příkladem z oblasti postmoderního konstrukcionismu je článek Marka Smitha (2016) z časopisu *British Journal of Social Work* s názvem „Sexuality, Innocence and Agency in Narratives of Childhood Sexual Abuse: Implications for Social Work“. Autor dochází k závěru, že stávající pojetí sexuálního zneužívání dětí vytváří konstrukci dětské sexuality na binárním kódu zneuživatel/oběť, čímž je popřena možnost, že by děti byly schopny o sexuálních

záležitostech samy rozhodovat. Autor dospívá k závěru, že děti mohou provozovat sexuální aktivity s dospělými, aniž by je to nutně poškozovalo.

Závěr

Naším cílem bylo zodpovědět na otázku, zda současné pojetí cílů sociální práce je adekvátní reakcí na existující sociální problémy generované proměnami ve společnosti. Dospěli jsme k závěru, že diskurz sociální práce v námi analyzovaných odborných periodících ve svém hlavním proudu nereaguje na reálné problémy klientů sociální práce. Lze tedy podle nás konstatovat, že současný odborný diskurz sociální práce je odtržen od sociální reality.

Zoznam použitej literatúry

- BERGER, P. L., LUCKAM, T. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK.
European Journal of Social Work: Vol 24-27.
- GARRETT, M. P. 2016. Questioning Tales of ‘Ordinary Magic’: ‘Resilience’ and Neo-Liberal Reasoning. *The British Journal of Social Work*. 46.6: 1909-1925.
- GAVORA, P. 2010. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2. vyd. Brno: Paido.
- CHYTL, O. 2007. Důsledky modernizace pro sociální práci. *Sociální práce/Sociálna práca*. 4:64-71.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy*. Praha: Slon.
- KELLER, J. 2013. *Posvěcení bezdomovců: úvod do sociologie domova*. Praha: Slon.
- REISCH, M. 1977. Critical social work in the U.S.: challenges and conflicts In: WEBB, S. A. *The Routledge handbook of critical social work*. New York: Routledge.
- SMITH, M., WOODIWISS, J. 2016. Sexuality, Innocence and Agency in Narratives of Childhood Sexual Abuse: Implications for Social Work. *The British Journal of Social Work*. 46.8: 2173-2189.
- Sociální práce/Sociálna práca*: ročník 21-24.
The British Journal of Social work: Vol 53-54.

Kontakt na autorov

prof. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D., Dr.h.c.

Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií, Ostravská Univerzita
Českobratrská 1182/16, 701 03, Ostrava
oldrich.chytil@osu.cz

Mgr. Dominik Mácha,

Fakulta sociálních studií, Ostravská Univerzita,
Českobratrská 1182/16, 702 00, Ostrava,
machdo28@osu.cz

Tvorba a transformácia obrazov s násilnými obsahmi u adolescentov

Creation and transformation of images with violent content in adolescents

Monika Piliarová (SR), Silvia Csopotiová (SR), Melánia Macková (SR)

Abstrakt

Cieľom príspevku je poukázať na spoločné problémy mladých ľudí, ktoré je možné vnímať cez ich výtvarnú tvorbu, v ktorej sa objavujú a odborníci v pomáhajúcich profesiách môžu o nich uvažovať, uchopiť ich a otvárať pri sprevádzaní klienta. Tvorba adolescentov môže pôsobiť vyzývavo až násilne s témami a obsahmi, pri ktorých je dôležité porozumieť ich výtvarnému spracovaniu ako aj vyjadreniu prežitej situácie. Adolescenti sa vyrovnávajú s témami ako je zmätenosť identity, riskovanie, suicidálne pokusy, sebanenávisť, intenzívny hnev a strach z opustenia. Sú to témy, ktoré sa objavujú v rámci poskytovania špecializovaného sociálneho poradenstva a je možné ich vnímať, vyjadriť a spracovávať výtvarnou stimuláciou. Strach z opustenia je základom ďalších iných obáv a výrazná intenzita pocitu neistoty, ktorú adolescenti prežívajú sa často objavuje prostredníctvom symbolu a obrazu.

Kľúčové slová: arteterapia, expresia, adolescenti, sociálna interakcia

Abstract

The aim of the contribution is to point out the common problems of young people, which can be perceived through their artistic work, in which they appear and experts in helping professions can think about them, grasp them and open them up while accompanying the client. Adolescents' creations can be provocative and even violent with themes and contents where it is important to understand their artistic processing as well as the expression of the lived situation. Adolescents deal with issues such as identity confusion, risk-taking, suicidal attempts, self-hatred, intense anger, and fear of abandonment. These are topics that appear within the provision of specialized social counseling and can be perceived, expressed and processed through artistic stimulation. The fear of abandonment is the basis of many other fears, and the significant intensity of the feeling of insecurity that adolescents experience often appears through a symbol and an image.

Keywords: art therapy, expression, adolescents, social interaction

Úvod

Emocionálne problémy a problémy v správaní sú u dospievajúcich veľmi časté a majú vplyv na to akí úspešní budú v škole, vo svojej budúcej práci a vo vzťahu k ľuďom v ich okolí. Prečo by sme sa mali problémami emočného prežívania a správania u adolescentov zaoberať? Dospievajúci s poruchami a zmenami duševného zdravia je iný a ako taký so svojou inakosťou vo svojom okolí takpovediac „naráža“. Zvyšuje sa riziko, že bude mať problém v rodine, v škole alebo vo vzťahoch so svojim okolím. Znižuje sa jeho šanca na kvalitné vzdelanie, čo následne ovplyvní šance zamestnať sa a získať kvalitnú prácu. Slovo, vety, príbehy, sú dennou súčasťou rozhovorov, pri poskytovaní špecializovaného sociálneho poradenstva a z odborného

poznania ponúkajú nielen záchytnú sieť ale i priestor k sebapoznaniu, v ktorom dochádza k sebauvedomovaniu na telesnej i duševnej úrovni. Príbehy, ktoré adolescenti rozprávajú, sú sprevádzané nielen smiechom, ale i tichom a slzami. Labyrint starostlivosti je niekedy neprehľadný, preto je vhodné mať poradcu, ktorý vníma potreby adolescentov z vonku a vie sa zorientovať v možnostiach, ktoré môžu byť nápomocné nielen dospievajúcim ale aj dospelým.

Emočné a behaviorálne poruchy u dospievajúcich patria medzi najčastejšie duševné problémy počas dospievania a ich výskyt sa v poslednom období zvyšuje. Ak sa tieto prejavy v detstve nepodchytiť, zvyšuje sa riziko ďalších a omnoho väčších problémov neskôr v dospelosti. Problémy z dospievania sa totiž bez včasnej identifikácie a intervencie prechádzajú do závažnejších emocionálnych a behaviorálnych porúch ako je úzkosť, depresia, obsedantno-kompulzívna porucha, schizofrénne ochorenia. Okrem toho môžu neriešené problémy z obdobia dospievania viesť k nadužívaniu alkoholu a drog, antisociálnemu správaniu, zapojeniu do rizikového sexuálneho správaniu či sebaškodovaniu.

Adolescencia predstavuje sama o sebe náročné vývinové obdobie, adolescenti často prežívajú pocity bezmocnosti, neistoty, izolovanosti, bezvýznamnosti, či osamelosti. Výskyt emocionálno - behaviorálnych problémov je pomerne častý. Odhadom nimi trpí až 10-20% detí a dospievajúcich (Dankulicová a kol., 2020). Národné reprezentatívne štúdie hovoria o miere výskytu emočných a behaviorálnych /problémového správania/ porúch medzi 10% až 19% . Až dvakrát toľko dospievajúcich má problémy súvisiace s emóciami alebo správaním, ktoré však nutne nespĺňajú diagnostické kritériá. Národné centrum zdravotníckych informácií každoročne zhromažďuje informácie o psychiatrickej starostlivosti na Slovensku. Posledné publikované výsledky sú za rok 2021. V roku 2021 boli detskí pacienti do 14 rokov najčastejšie ambulantne liečení pre prvýkrát diagnostikované Poruchy správania a emočné poruchy so zvyčajným začiatkom v detstve a počas dospievania (F90.0 – F98.9 podľa MKCH-10). U dospievajúcich vo veku 15 až 19 rokov boli Poruchy správania a emočné poruchy so zvyčajným začiatkom v detstve a počas dospievania druhým najčastejším diagnostikovaným problémom. (NCZI, 2023)

Situácia napriek rastúcej medializácii v oblasti duševného zdravia, je pre rodičov a ich deti, často neprehľadná, prežívajú pocity viny, sebaobviňovania, pocity zlyhávania, že nedokážu byť adekvátnou oporou v svojej rodine, svojim deťom, hľadajú možné chyby, v sebe, v školskom systéme, okolí. Hľadanie chýb, však neposúva a neľahčuje napredovanie, porozumenie priebehu ochorenia, nie je dostatočne nápomocné v stabilizácii rodinného systému. (Dankulicová a kol., 2020)

Každý príbeh klienta je nielen o jeho súčasnom bytí, ale problémy majú svoj pôvod, vznik, v spleti rodinnej histórie, vzťahov a sociálneho priestoru. Orientovať sa pri prežívanej bezmocnosti, pocitoch frustrácie, často až rezignácie je samému náročné. Hlavným cieľom nášho projektu je nielen ako doteraz pokračovať v špecializovanom sociálnom poradenstve s dospelými klientmi, ale potreba sa ukazuje u klientov, ktorých sprevádzajú rodičia, teda klientov detského veku, kedy sa začínajú manifestovať rôzne ťažkosti v prežívaní spojené s duševným zdravím. (Malchiodi, 1998; Dankulicová a kol., 2020)

Arteterapia u dospievajúcich poskytuje východisko pre používanie metafor a symbolov pričom umožňuje skúmať emócie a vývinové problémy, ktorým čelia počas vekového obdobia, ktorým prechádzajú. Pomocou arteterapie je možné preskúmať emocionálne stavy a ťaživé životné skúsenosti, pretože ponúka možnosť pracovať s témami vyjadrujúcimi identitu a úzkosť zo spolupatričnosti, pripútania a opustenia. Je to konštruktívna a účinná metóda na podporu

vnútorného rastu u adolescentov v období stresujúceho prechodu a zmien. Využíva poskytnutý bezpečný priestor pre vznik neverbálnej komunikácie prostredníctvom umenia, keďže dôvera a závislosť na slovách je v tomto období náročná a obmedzená. (Malchiodi, Crenshaw, 2015; Malchiodi, Perry, 2021;)

Špecializované sociálne poradenstvo využíva na spracovanie prežívania adolescentov i zapájanie techník a aktivít arteterapie, kedy prostredníctvom výtvarných aktivít umožňuje sebvýjadrenie kreatívnym a jedinečným spôsobom. Voľba aktivít a vyvolávaná zmena v poradenstve sú výsledkom zvažovania o aspektoch života adolescentov, ktoré doteraz zostali nepovšimnuté. Umenie slúži ako katalyzátor a kanál na pochopenie seba samého v širšom kontexte (Mitchell a kol., 2019).

Obrazy sú hlbokým a psychoneurologickým konštruktom, prostredníctvom ktorých spracúvame naše skúsenosti. Odrážajú individuálne vnímanie seba samého. Prispievajú k schopnosti orientovať sa vo svete a efektívne sledovať ciele ovplyvnené spomienkami a minulými skúsenosťami a ponúkajú riešenie budúcich situácií. Epizodické spomienky pozostávajú z celkových vizuálnych záznamov zážitkov, asociované s konceptuálnym rámcom, ktorý sa stáva základom pre autobiografické spomienky. (Conway, Pleydell-Pearce, 2000; Nelson, Fivush, 2004; Strauss a kol., 2008; Malchiodi, Crenshaw, 2015; Malchiodi, Perry, 2021)

Komplexné psychoneurologické spracovanie týchto spomienok sa nazýva pamäťový obraz ako teoretický základ pre pochopenie formovania a modulácie pamäťového obrazu. Aby sme pochopili prístup ku kresleniu, alebo inému kreatívnemu vyjadreniu, je dôležité v prvom rade zväziť, čo motivuje adolescentov k spontánnemu prejavu. Sú to zvyčajne tri spôsoby ako sa adolescenti dostanú k artefaktom a to prostredníctvom pamäti, predstavivosti a samotného života. Odborné štúdie charakterizujú pamäť ako flexibilnú a otvorenú zmenám a reštrukturalizácii (Conway, 2009; Holmes, Mathews, 2010).

Dané vlastnosti pamäti obrazov vytvárajú priestor zvlášť vhodný na terapeutické spracovanie - transformáciu. Obrázky je možné analyzovať podľa prvkov, ktoré vytvárajú, podľa ich tvaru, ako aj podľa sémantického obsahu a emocionálneho významu, ktorý jednotlivec obrazu prikladá. V arteterapii sú dve varianty (Sarid, Huss, 2011), ktoré sa rôzne využívajú a to je umenie ako terapia (Huss, Samson, 2018) a umenie ako diagnostická informácia.

Pri práci s dospievajúcimi, ktorí vytvárajú i obrazy s násilnými, dramatickými obsahmi, sú isté usmernenia, ktoré napomáhajú efektívnemu využitiu tvorivého a liečivého potenciálu a zároveň napomáhajú sa vyhnúť posilneniu alebo odmietaniu týchto námetov. (Dankulicová a kol., 2020)

Cieľom odborného rozhovoru špecializovaného sociálneho poradcu je spracovávať najmä myšlienky človeka o sebe - obraz "ja" , ktoré sú vytvorené na základe životnej skúsenosti. Čiastkové ciele špecializovaného sociálneho poradenstva sú:

- zisťovanie a mapovanie príčin vzniku nepriaznivých sociálnych situácií,
- podpora samostatnosti,
- praktické uplatnenie vedomostí v každodennom živote,
- podpora sociálnej interakcie,
- schopnosť nadviazať a udržať vzťahy s rovesníkmi,
- sebaopoznanie,

- rozvoj a podpora emocionálnych zručností,
- porozumieť a meniť problémové behaviorálne prejavy,
- posilniť a zlepšiť spoluprácu v rámci sociálnej siete klienta,
- posilniť a zlepšiť komunikáciu o vlastnom psychickom prežívaní,
- posilniť zvládacie mechanizmy rodičov pri problémovom správaní dieťaťa,
- začleňovanie vylúčených klientov do spoločnosti, práca so stigmou,
- odstraňovanie následkov negatívnych vplyvov traumatizujúcich udalostí,
- orientovanie sa v nových situáciách,
- edukačné, zážitkové programy online ako i naživo,
- zapojenie komunity do aktivít zriadenia,
- medziodborová spolupráca s inými zariadeniami,
- vytváranie možností podieľať sa na vzdelávacom, kultúrnom a spoločenskom živote,
- odstraňovanie stereotypov a predsudkov formou preventívnych programov.

Odborníci v pomáhajúcich profesiách pracujúci s adolescentmi, ktorí sa dostávajú do konfrontácie s tvorbou s násilnými až šokujúcimi obsahmi by nemali reagovať na násilné obrázky znechutením, strachom alebo extrémnym šokom. Takéto okamžité odpovede takmer vždy generujú jednu z dvoch reakcií u adolescenta, ktorý vytvoril obraz. Buď začnú tvoriť množstvá obrázkov toho istého druhu práce, aby sa toto znechutenie opakovane vyvolalo (prípadne posilňujúce svoje vlastné vnútorné negatívne sebavedomie) alebo dospievajúci vyhodnotí terapeuta, že je úplne neschopný mu porozumieť alebo byť otvorený k jeho alebo jej výrazu alebo životnému štýlu. (Dankulicová a kol., 2020)

Človek môže uznať šokujúcu alebo nechutnú povahu umeleckého diela bez toho, aby zatváral dvere pred inými reakciami. Dokonca len povedať „najskôr mi bolo dosť zle z tvojho obrazu v tomto umení, ale teraz by som si to prial to pochopiť“ je dobrý začiatok na otvorenie terapeutického dialógu. Okrem toho je možné potvrdiť hodnotu vyjadrenia bez potvrdenia obsahu, to sa na prvý pohľad zdá byť jasné. „Som rád, že mi ukazuješ svoje umenie hoci témy v ňom ma dosť znepokojujú.“ (Mitchell a kol., 2019)

Adolescencia je obdobím búrlivých emócií, ktoré si vyžadujú určitú formu prejavu. Hudba, poézia, dráma, umenie a iné tvorivé úsilie môžu slúžiť ako záchranné člny pre tínedžerov plaviacich sa v búrlivých vodách dospievania (Dankulicová a kol., 2020). Kreatívna práca pôsobí na opätovné nastavenie rovnováhy toho, čo sa cíti nespravodlivé, nevyvážené a ohrozujúce. Je vhodné skúmať zmysel práce s adolescentom. Tu sa ponúka úctivý dialóg, ktorý musí byť dohodnutý s tvorcom umenia o zmysle tvorenia. Je vhodné požiadať adolescenta/výtvarníka, aby vám povedal o diele, prečo si vybral práve tento obrázok, resp. tému, prečo práve teraz a čo to znamená, sú vhodné otázky. Niektorí tvorcovia násilných obrazov sú však od svojej vlastnej práce vzdialení a môžu odpovedať iba pokrčením plecami alebo „neviem“. Pre týchto ľudí Speltz (1990) navrhuje pýtať sa: „Ak niekto by sem vstúpil a videl váš obrázok, akú správu by podľa vás mohol dostať?“ Tento typ otázok pomáha umelcovi zostať vo svojej pozícii vzdialenia, no zároveň vytvárať myšlienky o význame pre ostatných, ak nie pre seba. (Malchiodi, Crenshaw, 2015; Mitchell a kol., 2019)

Pri práci s adolescentom je vhodné rozvíjať a podporovať tvorivé vyjadrenie celkovo, nielen zameranie sa na násilný obsah. Aj keď sú násilné predstavy to, čo priviedlo dospievajúceho k liečbe, pozornosť by sa nemala sústreďovať len na tento problém. Je vhodné

ocenit' preukázanú zručnosť aj keď neocenit' obsah umenia a komunikovať to veľmi jasne a dôsledne. Arteterapia vytvára priestor na rozdielne názory a nápady, ktoré by mali mať podporu, arteterapia musí byť experimentálnou pôdou, a bezpečné útočisko na vyjadrenie a bezpečné vyskúšanie aj odporých nápadov, ponúka hľadanie kreatívnej alternatívy na vyjadrenie násilných obrazov. Okrem toho, že sú prostriedkom sublimácie a katarzie, umelecké programy, ktoré sa zaoberajú sociálnymi problémami a znevýhodnenými skupinami, môžu poskytnúť zmysel pre spravodlivosť, ktorý je niekedy dospievajúcim v každodennom živote odopieraný. (Strauss a kol., 2008; Mitchell a kol., 2019; Malchiodi, Perry, 2021)

Po tom, čo sa nenecháme vystrašiť násilným svetom, ktorý niekedy predstavuje v obrazoch adolescent, je v konečnom dôsledku výzvou pracovať s väčšími existenčnými problémami, ktorým dospievajúci čelia. Má život zmysel? Čo je zmysel života? Umelecká tvorba a tvorivý proces môže byť konštruktívna alternatíva ako spracovať silné pocity hnevu a agresie u dospievajúcich. Rozhorčenie, alebo utrpenie dospievajúcich môže byť veľmi účinne vyjadrené v akcii, môže byť smerované voči sprievodcovi, je dôležité neprijat' prejavy osobne a držať arteterapeutický priestor ako akceptujúci, potvrdzujúci, a reagovať na potreby a prejavy dospievajúceho. (Strauss a kol., 2008; Mitchell a kol., 2019; Malchiodi, Crenshaw, 2015; Malchiodi, Perry, 2021)

Vytváranie nahnevaných príšer, či už maľovaním, kresbou alebo sochou, je vhodnou príležitosťou ponúknuť dospievajúcemu v bezpečnej vzdialenosti od seba vnímať, pozorovať pocity súvisiace s hnevom. Vytváranie príbehu, verbality k tomu, čo príšeru hnevá, čo by príšera cítila v tele a kde, alebo v akom prostredí by príšera žila a čo to je. Rovnako tak je maľovanie, kreslenie alebo modelovanie sopiek katarzným výstupom na vyjadrenie a zvládnutie hnevu. Opis spúšťača ich sopečnej explózie a čo je potrebné na to, aby sopka „vychladla“. Symbolické metafory poskytujú dospievajúcim bezpečný priestor na vyjadrenie emócií, ktoré môžu byť trápne a nepríjemné pre verbalitu. (Malchiodi, Perry, 2021)

Záver

Adolescenti neustále hľadajú odpovede na otázky ako „Kto som?“, „Kde zapadnem?“ „Ako zapadnem?“ a „Čo zastávam?“ Prenášajú si problémy od detstva až po dospelosť, spracovávajú myšlienky o individualite verzus konformite, pričom sociálna skupina alebo spoločnosť výrazne ovplyvňuje vnímanie seba a osobnosti. Pomocou výtvarnej intervencie, adolescent experimentuje a dozvedá sa viac o svojich hodnotách, snoch, prianiach, starostiach, presvedčeniach a vzťahoch. Je vhodné u odborníkov v pomáhajúcich profesiách vnímať spolu s adolescentom kreslené alebo maľované obrazy, fotografie, koláže, poéziu alebo prózu, pretože tieto artefakty môžu zahŕňať vyjadrenia : „Potrebujem . . .“, „Prajem si . . .“, „Milujem . . .“, „Verím . . .“, „Dúfam . . .“. Vytvorenie hmatateľného produktu adolescentovi poskytuje príležitosť na nový uhol pohľadu, ako aj na nový pohľad na problémy s odstupom času. Pomocou arteterapeutických techník môžu experimentovať na zmene problému, prostredníctvom zmeny v umeleckom obraze predtým, než riskujú, že urobia zmenu v realite. Je vhodné vedieť, že arteterapia je modalita, ktorá vyhovuje psychologickým potrebám a štádiu adolescentov. Najmä u adolescentov v depresii, arteterapia ponúka jedinečný spôsob aktívne komunikovať zložité pocity, pretože aktivita je sama o sebe antidepressívum a zároveň stimuluje dospievajúceho, aby urobil krok k nájdeniu riešenia.

V dnešnej digitálnej dobe s prístupom k moderným technológiám je vhodné využívať aplikácie, ktoré sa ponúkajú, nakoľko môžu byť veľmi efektívne. Dospievajúci považujú používanie digitálnych programov za pohodlnejšie, menej hrozivé a pútavejšie. Tvorba digitálnych obrázkov a prostredníctvom programov, ponúka adolescentom príležitosť na vyjadrenie myšlienok, pocitov a nápadov formou, ktorá je im známa alebo o ktorú majú osobný záujem.

Zoznam použitej literatúry

- CONWAY, M. A. 2009. Episodic Memories. *Neuropsychologia*, 47, 2305-2313. . [cit. 2023-11-07]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2009.02.003>
- CONWAY, M. A., C.W. PLEYDELL- PEARCE. 2000. *The construction of autobiographical memories in the self-memory system* Psychol Rev. 107(2) : 261-88 . [cit. 2023-10-07]. Dostupné z: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/10789197/>
- DANKULINCOVÁ, Z., L BOSÁKOVÁ, D. FILÁKOVSKÁ, D. HUSÁROVÁ, J. KOPČÁKOVÁ. 2020. *Cesta labyrintom Dospievajúci s emocionálnymi problémami a problémami v správaní v systéme starostlivosti*. Košice: UPJŠ Košice, Lekárska fakulta. [online]. [cit. 2023-10-07]. Dostupné z: www.unibook.upjs.sk DOI: <https://doi.org/10.33542/CLD2020-921-4>
- HOLMES, E. A., A. MATHEWS. 2010. Mental imagery in emotion and emotional disorders. *Clin Psychol Rev.* 2010. Apr. 30(3): 349-62. [cit. 2023-10-07]. Dostupné z: DOI: [10.1016/j.cpr.2010.01.001](https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.01.001)
- HUSS, E., T. SAMSON. 2018. Drawing on the Arts to Enhance Salutogenic Coping With Health-Related Stress With Health-Related Stress and Loss. *Psychology*. Vol(9) 1612- [online]. [cit. 2023-10-07]. Dostupné z: <https://www.readcube.com/articles/10.3389/fpsyg.2018.01612>
- MALCHIODI, C. A. 1998. *Understanding children's drawings* Published by The Guilford Press. 252 s. ISBN 9784-57230-351-5
- MALCHIODI, C. A, D.A. CRENSCHAW. 2015. *Creative arts and play therapy for attachment problems*. 303 s. ISBN 978-1-4625-1270-6
- MALCHIODI, C. A., B.D. PERRY. 2021. *Creative interventions with traumatized children*. Published by The Guilford Press. 364 s. ISBN-13: 978-1-59385-615-1
- MITCHELL, J., J. TUCCI, E. TRONICK. 2019. *The Handbook of Therapeutic Care for Children. Evidence-Informed Approaches to Working with Traumatized Children and Adolescents*. London. Jessica Kingsley Publishers 344 s. ISBN 978 1 78592 751 5
- NELSON, K., R. FIVUSCH. 2004. The Emergence of Autobiographical Memory: A Social Cultural Developmental Theory. *Psychological Review*, 111(2), 486–511. [cit. 2023-10-07]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.111.2.486>
- SPELTZ M. L., T.M. GREENBERG, M. DENKLYEN. 1990. Attachment in preschoolers with disruptive behavior: A comparison of clinic-referred and nonproblem children. *Development and Psychopathology*, 2(1), 31–46. <https://doi.org/10.1017/S0954579400000572>
- SARID, O., E. HUSS. 2011. Image formation and image transformation. *The Arts in Psychotherapy*. 252-255. [online]. [cit. 2023-10-07]. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0197455611000505?via%3Dihub>

STRAUSS, M., P. WEHRLE, W. SCHAD. 2008. *Understanding Children's Drawings: Tracing the Path of Incarnation Hardcover*. Press: Rudolf Stainer. 96 s. ISBN: 978-1855841994.

ZDRAVOTNÍCKA ROČENKA SLOVENSKEJ REPUBLIKY 2022. NÁRODNÉ CENTRUM ZDRAVOTNÍCKYCH INFORMÁCIÍ, BRATISLAVA 2023, ISBN 978-80-89292-86-8, [CIT. 2023-10-07]. Dostupné z: https://www.nczisk.sk/documents/rocenky/2022/zdravotnicka_rocenka_slovenskej_republiky_2022.pdf

Kontakt na autorov

PhDr. Monika Piliarová, PhD.

Denné centrum duševného zdravia Facilitas n.o.

Spišské námestie 4, Košice

facilitas@post.sk

Mgr. Silvia Csopotiová

Denné centrum duševného zdravia PRAEMIUM-PERMANSIO s.r.o.

Spišské námestie 4, Košice

facilitas@post.sk

Mgr. Melánia Macková

Denné centrum duševného zdravia Facilitas n.o.

Spišské námestie 4, Košice

facilitas@post.sk

Budovanie reziliencie ako nástroj deradikalizácie mládeže

Building Resilience as a Tool for Youth Deradicalization

Vladimír Lichner (SR), Tomáš Šed'o (SR)

Abstrakt

Príspevok v teoretickej rovine pojednáva o vymedzení procesu radikalizácie. Nakoľko je to komplexný proces, nie je možné ho zo spoločnosti eliminovať jedným univerzálnym spôsobom. Inštrument, ktorý je toho schopný je proces deradikalizácie, ktorý autori rovnako popisujú ako komplexný, kontinuálny ale reverzný proces. Autori v príspevku vysvetľujú prečo je dôležité apelovať na budovanie reziliencie pri tvorbe úspešných deradikalizačných programov. Následne ponúkajú prehľad teoretických konceptov, na ktoré nadväzujú praktickými príkladmi z praxe. Je nesmierne dôležité to, aby tieto programy ponúkali kontext deradikalizácie na úrovni individuálnej ale i skupinovej tak, ako je tomu pri samotnej radikalizácii.

Kľúčové slová: Radikalizácia. Antisociálne správanie. Deradikalizácia. Reziliencia.

Abstract

This paper on a theoretical level discusses the delineation of the radicalization process. Since it is a complex process, it is not possible to eliminate it from society with a single universal method. The instrument capable of this is the process of deradicalization, which the authors equally describe as a complex, continuous, but reversible process. In the contribution, the authors explain why it is important to appeal to building resilience in creating successful deradicalization programs. Subsequently, they offer an overview of theoretical concepts, followed by practical examples from practice. It is extremely important for these programs to provide a context for deradicalization at both individual and group levels, as is the case with radicalization itself.

Keywords: Radicalisation. Antisocial behaviour. Deradicalisation. Resilience.

Úvod

V procese deradikalizácie je budovanie reziliencie neoddeliteľnou súčasťou úspešnej stratégie boja proti extrémizmu. Predkladaný teoretický príspevok sa zameriava na význam reziliencie ako obranného mechanizmu voči radikalizačným vplyvom. Sústreďuje sa na identifikáciu kľúčových faktorov, ktoré prispievajú k odolnosti jednotlivcov a komunit voči extrémistickým ideológiám. Tie majú tendenciu vyústiť do antisociálneho správania, ktoré odporuje princípom demokratickej spoločnosti. Následne autori v príspevku analyzujú rôzne prístupy a programy, ktoré podporujú rozvoj reziliencie a posilňujú odolnosť voči radikalizácii. Zároveň je dôležité podotknúť nevyhnutnosť integrovaného a komunitného prístupu k deradikalizácii, ktorý zohľadňuje nielen individuálne, ale aj kolektívne aspekty. Skúmanie efektívnych stratégií a praktík v oblasti budovania reziliencie, môže poskytnúť cenné poznatky pre politické, sociálne a bezpečnostné zložky spoločnosti zamerané na prevenciu a zmiernenie

vplyvu extrémizmu. V nasledujúcich častiach príspevku autori rozoberajú pojmy ako radikalizácia, deradikalizácia a význam reziliencie v komplexnej deradikalizácii.

1 Radikalizácia – socializácia k antisociálnemu?

Antisociálne správanie môžeme charakterizovať ako širokú škálu foriem správania, ktoré sa vo všeobecnosti prejavujú násilným konaním voči ľuďom, zvieratám, ničením majetku, alebo obdobným porušením noriem. Takéto správanie znepokojuje verejnosť a je hrozbou pre právny systém. Jedinec správajúci sa antisociálne často dostáva nálepku „*delikvent*“ alebo „*páchateľ*“. Dôsledkom takéhoto správania môže byť ujma na fyzickom a psychickom zdraví, ekonomická ujma, a to tak, ako na strane obete, rovnako aj na strane páchatel'a (Armelius a Andreassen 2007). Prejavy radikalizácie, ktorej špecifiká ponúkne na nasledujúcich stranách, môžeme sumarizovať do správania, ktoré je vo všeobecnosti nenávisť voči konkrétnym skupinám spoločnosti. Často sa táto nenávisť prejavuje aj konaním, ktoré môže nabrať násilný charakter. Hovoríme o niečom nežiadúcom, patologickom a protispoločenskom. West Yorkshire Police (n.d.) so základnými prejavmi radikalizácie spája aj takéto protispoločenské, t.j. „*antisociálne*“ správanie.

1.1 Východiská procesu radikalizácie

Procesom radikalizácie sa osvojujú názory a myšlienky, ktoré môžu viesť spoločnej nenávisti, intolerancii, diskriminácii a podobným negatívnym celospoločenským fenoménom. Predstavuje graduálny psycho-sociálny proces, pri ktorom môžeme sledovať zmeny v rôznych prvkoch osobnosti. Prítomné sú zmeny v: **1) kognitívnych** (súhlas a akceptácia extrémistických názorov), ale aj **2) behaviorálnych** (aktívne/pasívne vyjadrovanie svojich názorov konkrétnymi skutkami) procesoch. Tieto zmeny charakterizujeme kontextom, v ktorom sa radikalizácia odohráva (Ahmed, Obaidi, 2020; Pisiu et. al. 2020). Postupná radikalizácia má tendenciu polarizovať spoločnosť, kedy jedinec opúšťa hodnoty smerujúce k tolerancii, kompromisom, spoločným sociálnym záujmom a akceptácii socio-kultúrnej diverzity (Frounfelker et al. 2021). Radikalizáciu Koehler (2014) definuje na troch úrovniach: **1) individuálna radikalizácia** – jedinec na základe vlastnej interpretácie intuitívne akceptuje nenávisť, ako možné riešenie spoločenských otázok; **2) skupinová radikalizácia** – akceptácia intolerancia vzniká ako následok obhajovania vlastných názorov v kontexte skupiny, ktorej je jedinec členom a **3) masová radikalizácia** – skupiny sú prepájané do väčších organizácií, ktoré svojou súdržnosťou a rovnakým ideologickým cieľom môžu tvoriť aj nadnárodnú spoločnosť. Z týchto úrovní vyplýva, že proces radikalizácie je do veľkej miery ovplyvňovaný sociálnym okolím jedinca.

Vo všeobecnosti rôzni autori (Hutson, Long, Page 2008; Ranstorp 2010; Schmid 2013) tento proces spájajú s akceptáciou násilia. Hovoríme o tzv. násilnej radikalizácii, ktorá smeruje k násilnému extrémizmu. Reinares et al. (2008) na druhej strane, automatické prepojenie násilného konania s radikalizáciou nepredpokladá. Ide teda proces socializácie, ktorý môže, ale nemusí nadobudnúť násilný charakter. Rovnako dodávajú, že neexistuje jednotný a univerzálny termín ako „násilná radikalizácia“ v spoločenskovednej literatúre. Podpora a schvaľovanie

násilia sa však môže stať indikátorom radikalizácie. Podľa Nunes (2015) je podpora násilia silným predpokladom vlastného budúceho násilného konania.

Násilie (alebo podpora násilia) však patrí medzi jeden zo základných prejavov radikalizácie. WHO (2002) vymedzuje násilie ako každý vedomý akt, kedy použitím sily alebo nátlaku dochádza k akejkoľvek ujmy u obeť. V niektorých spoločnostiach sa násilie využíva ako prirodzený inštrument regulácie spoločnosti (Gamson 1975). Násilie, ktoré sa osvojuje radikalizáciou, sa od násilného terorizmu vo svojej podstate líši. Svojou povahou, terorizmus, predstavuje osobitnú a špecifickú formu násilia, ktorá je často sprevádzaná aj samovražedným konaním. Tu sa obeťou stáva aj samotný páchatel'. Takáto forma násilia predstavuje najvyšší stupeň radikalizácie a úplné stotožnenie sa s extrémistickými názormi. Násilný terorizmus, ako prejav násilného správania osvojený radikalizáciou, zameraním príspevku nie je. Významnú úlohu v ospravedlňovaní násilia hrá dehumanizácia obetí ideológie. Tá dovoľuje jedincovi správať sa voči iným tak, ako by to za iných okolností bolo nemorálne. Na druhej strane, tzv. rehumanizáciou môžeme dosiahnuť akceptáciu a dôstojné správanie voči týmto obeť (Reinares et al. 2008).

Predpoklad antisociálneho správania a pronásilného správania taktiež môže predpokladať akceptáciu násilia ako prejavu extrémistických názorov v procese radikalizácie. Na druhej strane, prijímanie extrémistických názorov a teda prehĺbením radikalizačného procesu rastie aj samotné antisociálne správanie. V tomto prípade hovoríme o antisociálnom správaní jednak ako o predpoklade, ale aj dôsledku procesu radikalizácie. Výsledky prierezovej štúdie na 3679 mužoch vo Veľkej Británii potvrdzujú, že existujú pozitívne asociácie medzi antisociálnou poruchou osobnosti (ktoré silno predpokladá aj samotné antisociálne správanie) a násilím či kriminalitou (Coid et al. 2016).

Oproti rizikovým faktorom radikalizácie sa môžu stavať protektívne faktory. Tie je možné generalizovať a adaptovať z vymedzení z rôznych vedných disciplín. Príkladom môže byť definícia protektívnych faktorov od Substance Abuse and Mental Health Services Administration (2018), ktorá hovorí o faktoroch spojených s nižším výskytom úspešnosti pôsobenia rizikových faktorov. To znamená, že protektívne faktory ochraňujú človeka, pred negatívnymi javmi. Gielen (2018) charakterizuje protektívne faktory ako niečo, čo sa nemusí javiť ako protiklad k rizikovému faktoru. Uvádza to na príklade, kedy je hnev prirodzenou súčasťou obdobia mladosti a problematizácia či kriminalizácia tohto javu môže viesť ku kontraproduktívnym dôsledkom. Je však zrejmé, že rizikové faktory môžu byť základom pre pochopenie toho, čo sa môže ako protektívny faktor javiť.

2 Deradikalizácia – socializácia k prosociálnemu?

Proces, ktorý sa stavia do opozície procesu radikalizácie je proces deradikalizácie. Deradikalizácia predstavuje proces, kedy sa osvojená ideológia zdieľajúca, extrémistické prvky, postupne opúšťa a osvojujú sa žiaduce, nepatologické hodnoty a myšlienky. Zdieľa princípy prevencie, no je od nej svojou podstatou odlišná. Kým sa prevencia snaží o zabránenie vzniku patologického javu, deradikalizácia (antiradikalizácia) sa snaží o opustenie už prijatej ideológie. Užšie tento proces delíme ešte na 2 odlišné procesy. Sú to: **1) odpojenie** – týka sa behaviorálnej stránky radikalizácie, t.j. nastáva výrazná zmena správania, kedy zaniká aktívna

podpora radikálnych alebo extrémistických hnutí a skupín a 2) *komplexná deradikalizácia* – predstavuje kombináciu behaviorálnych, ale i kognitívnych aspektov radikalizácie (Lupel 2008; Rabasa et al. 2010). Autori Masmoudi et al. (2022) dokonca deradikalizácii pripisujú dôležitosť ako inštrumentu v boji proti samotnému terorizmu. Keďže je extrémizmus dôsledkom radikalizácie, je potrebné poznať všetky mechanizmy, ku ktorým dochádza v procese radikalizácie. Práve preto je nutné zasiahnuť včas, aby sa mohlo predísť možnému prehĺbeniu socializácie smerom k násilnému extrémizmu.

2.1 Reziliencia ako kľúčový faktor deradikalizácie

Ako jeden z kľúčových faktorov proti kontinuite v akceptácii názorov a myšlienok vedúcich k extrémizmu, môžeme zaradiť budovanie reziliencie (Gielen 2018; Stephens, Siecklinck 2021). Reziliencia je často používaným pojmom, ktorý svoje uplatnenie našiel vo viacerých vedných odboroch (napr. psychológia, politológia, sociálna práca a pod.). Nakoľko sa využíva pri práci v rôznych kontextoch, existuje viacero definícií. To spôsobuje to, že sa pojem reziliencia častokrát používa neadekvátne. Komplexnosť pojmu vytvárajú rôzne úrovne a formy reziliencie. Rozdiely môžeme nachádzať od typu vedného odboru, ktorý rezilienciu skúma od individuálnej reziliencie (vysvetľuje predovšetkým psychológia), až po skupinovú a komunitnú (uplatnenie nachádzame v spoločensko-vedných disciplínach). Východiskom reziliencie pre účel tohto príspevku je systém reakcií jednotlivca na stres, nepriaznivú situáciu a spôsoby ich adekvátneho riešenia. V praxi to môže znamenať návrat k takému správaniu, ktoré sa u jedinca vyskytovalo pred zlyhaním reziliencie, voči akýmkoľvek sociálno-patologickým javom. Rovnako to znamená schopnosť „blokovať“ a nepodľahnúť negatívnym vplyvom zo strany jednotlivca, skupiny či spoločnosti (Stephens, Siecklinck 2021; Bonell et al. 2010). V tomto príspevku toto správanie konkretizujeme na proces radikalizácie, čoho výsledkom môže byť nežiaduce násilné správanie – extrémizmus.

Rezilienciu s vyššie spomínanou typológiou (individuálna a skupinová/komunitná) definujú Masmoudi et al. (2022) nasledovne.

1. **Individuálna reziliencia** – je pojem, ktorý zahŕňa niekoľko aspektov osobnosti. Ide predovšetkým o osvojené copingové mechanizmy, kritické myslenie, schopnosť regulovať svoje emócie, schopnosť osvojiť adekvátne spôsoby riešenia konfliktov a pod. V kontexte deradikalizácie táto úroveň reziliencie môže predstavovať kritické sebauvedomenie v kontexte správnosti svojho rozmýšľania a konania v situáciách, kedy je predpoklad vzniku ideologicky motivovaných nesprávnych rozhodnutí.
2. **Skupinová/komunitná reziliencia** – je typ reziliencie, ktorý je v deradikalizačných stratégiách kľúčový. Ide predovšetkým o schopnosť využívať spoločné zdroje a využívať ich ako faktory, ktoré dokážu budovať spoločné záujmy v prospech súdržnosti a pozitívneho psycho-sociálneho vývinu členov skupiny/komunity, kedy je integrita ohrozovaná externým alebo vnútorným faktorom. V praxi to môže znamenať schopnosť skupiny/komunity identifikovať zmeny v rozmýšľaní a správaní jej členov, smerom k nenávisťne a intolerantne patologickým ideológiám. Prostriedkom môže byť napríklad sociálny mentoring.

Bonnell et al. (2010) medzi tri kľúčové faktory pre budovanie reziliencie zaraďujú: **1) osobnú rezilienciu a pozitívne sebahodnotenie; 2) rozvoj zručností a kritického myslenia a 3) príležitosti spolupodieľať sa na spoločenských aktivitách.**

Autori príspevku túto trichotómiu v kontexte deradikalizácie vysvetľujú nasledovne.

1. Hovoríme tu predovšetkým o budovaní pozitívneho pocitu z vlastnej osoby a posilňovaní emocionálnej odolnosti voči hnevu. Tento pocit stojí oproti pocitom menejcennosti, nedocenenosti, neschopnosti konať a môže pôsobiť oslobodzujúco z hľadiska preberania zodpovednosti za svoje konanie a v konečnom dôsledku za svoj život. Pozitívne myslenie, ktoré vidí svoju vlastnú osobu v spoločnosti ako plnohodnotného člena, môže byť faktorom uvedomenia si, že hlásanie ideologicky motivovanej nenávisti nemusí byť jediným riešením spoločenských problémov.
2. Pozitívne sebahodnotenie môže byť ako dôsledok, ale aj ako faktor podnecovania kritického myslenia a snahy o rozvoj vlastných psycho-sociálnych zručností a spôsobilostí. Ide predovšetkým o alternatívne využívanie svojej energie, moci, sily, či iných zdrojov v prospech pozitívnej spoločenskej zmeny. Násilie, ktoré je často prejavované, ako súčasť radikalizácie, istú formu zmeny v spoločnosti dokáže nastoliť. Je však dôležité podotknúť, že efektívnejším prostriedkom pre dosahovanie spoločenských zmien je spoločenská dohoda, konsenzus či kompromis.
3. Členstvo v radikálnej skupine častokrát zaručuje možnosť spolupodieľať sa na spoločných aktivitách skupiny. Tieto aktivity majú vo zvyku naberať hostilný postoj k istým skupinám spoločnosti. Tento postoj sa v situáciách, ktoré nepodliehajú žiadnej spoločnej kontrole, môžu pretaviť do neriadeného násilia, bez uvedomenia si možných negatívnych dôsledkov v budúcnosti. Preto je dôležité ponúknuť radikálnej mládeži možnosti spoločenskej participácie a angažovanosti v takých formách, ktoré môžu naberať neutrálny, dokonca prosociálny charakter.

Na druhej strane, Jusko (2021) na základe prehľadovej štúdie „Preventing Violent Extremism: A Review of the Literature“ od autorov Stephens, Sieckelink, Boutellier (2021) konštatuje, že neexistuje jednoznačný model využitia budovania reziliencie voči radikalizácii a násilnému extrémizmu. Využívaným prístupom sa zdá byť eko-sociálny prístup, ktorý je efektívny od individuálnej úrovne, až po úroveň celospoločenskú. Nasledujúce riadky ponúknu skúsenosti deradikalizácie v kontexte budovania reziliencie.

3 Skúsenosti z praxe v oblasti deradikalizácie

Ross et al. (2011) sumarizujú niekoľko kľúčových charakteristík, na ktoré je pri tvorení efektívneho programu, zameraného na redukciiu antisociálneho správania, potrebné dohliadať. Sú to: **1) metódy využívané na hodnotenie programov včasnej intervencie (program musí byť kvalitne ohodnotený a nemôže byť preceňovaný); 2) typ intervencie (u mládeži majú tendenciu dosahovať najlepšie výsledky tie programy, ktoré sa sústreďujú na kognitívne, ale aj behaviorálne aspekty antisociálneho správania); 3) implementácia programu (menej kvalitný ale lepšie implementovaný program, môže byť v konečnom dôsledku efektívnejší, ako**

kvalitnejší, ale horšie implementovaný program) a 4) programy sekundárnej a terciárnej prevencie sú efektívnejšie ako programy primárnej (univerzálnej) prevencie.

Metódy práce s mládežou, prejavujúcou sa antisociálne možno deliť na 2 typy.

1. **Práca priamo s mládežou** – môžeme sem zaradiť napríklad nácvik sociálnych zručností, zlepšovanie emocionálnych a kognitívnych kompetencií, efektívne riešenie konfliktov, zvládanie hnevu a pod.
2. **Práca s rodinou mladého človeka** – môžeme sem zaradiť:
 - *[Behavioural parent training]* – učí rodičov ako posilňovať žiaduce správanie u mládeži a ignorovať/trestať nežiaduce správanie.
 - *[Multisystemic therapy]* – intenzívna a individualizovaná domáca terapeutická intervencia, ide o školenie rodičov a vytváranie cielených opatrení pre elimináciu antisociálneho správania.
 - *[Family Functional Therapy]* – predstavuje 3 fázovú prácu: 1) motivácia, ktorá znižuje maladaptívne vnímanie seba a okolia, čo vytvára kontext pre 2) vytvorenie konkrétnych techník zmeny správania, na základe ktorých sa 3) aplikujú techniky a pracuje sa na zmene.
 - *[Multi-Dimensional Treatment Foster Care]* – umiestnenie mladého človeka do špecializovaného zariadenia, kde sa im poskytuje terapia, couching a pod. (Ross et al. 2011)

Existujú aktivity, ktoré sa zdajú byť efektívnym v programoch venovaných opúšťaniu antisociálneho správania. Sú to aktivity zamerané na mládež, ktorých priebeh je možné realizovať ako formu voľnočasových aktivít. Ross et al. (2011) sem zaraďuje napríklad komunitnú prácu, a to konkrétne mentoring a „after school recreation“. Autori to vysvetľujú nasledovne.

1. **Mentoring** – ústrednou osobou je neprofesionálna osoba, ktorá trávi voľný čas s rizikovou mládežou (jedincom alebo skupinou) bez toho, aby sa zameriaval priamo na jeho resocializáciu, ale ide skôr o nepriamu podporu v rôznych oblastiach života (škola, profesijná orientácia, tvorenie voľnočasových aktivít a pod.), no zároveň aj pôsobí ako vzor. V praxi to môže vyzeráť pravidelným stretávaním sa na niekoľko hodín denne.
2. **[After school recreation]** – ponúka príležitosti na sebarozvoj v oblastiach, v ktorých to je nutné (rozvoj sociálnych spôsobilostí alebo emocionálnej inteligencie a pod.) a v ktorých to sám mladý človek chce (konkrétny šport, umenie a pod.). V praxi by to mohlo vyzeráť ako konkrétny, vopred naplánovaný a štruktúrovaný program.

Na druhej strane, autori dodávajú, že existujú aj aktivity, ktoré sú málo efektívne, resp. vôbec nie sú efektívne. Môžu to byť napr. aktivity sprevádzané nadmernou kontrolou a nátlakom (napr. nútenie k disciplíne); „výcvikové tábory“; poradenstvo, ktoré nezahŕňa kognitívnu alebo behaviorálnu zložku; neplánované a neštruktúrované aktivity; dobrovoľné odovzdávanie zbraní, bez toho, aby bol mladý človek stíhaný; krátkodobé všeobecné programy; sústredenie vysokého počtu rizikových jedincov do jedného programu, ktorý nemá pevné základy a štruktúru (môže to viesť k vytváraniu patologických vzťahov).

Od Armelius a Andreassen (2007) sa dozvedáme, že kognitívno-behaviorálna terapia je efektívnym nástrojom pri práci s antisociálnym správaním u mládeže a rovnako aj u dospelých. Autori dodávajú, že v niektorých prípadoch je dostačujúce použiť len jeden druh intervencie

KBT. Sú ale prípady, kedy je nutné vytvoriť kombinovanú, komplexnú intervenciu zahŕňajúcu viacero metód a techník. Rovnako neexistuje ani jeden univerzálny efektívny spôsob intervencie z hľadiska časového vymedzenia alebo samotnej intenzity práce.

V predchádzajúcej časti sme vymedzili prečo je antisociálne správanie prejavom procesu radikalizácie. Ponúkli sme východiská deradikalizácie a reziliencie, ktorá sa zdá byť kľúčovým faktorom v procese opúšťania radikálnych názorov a myšlienok.

3.1 Prehľad teoretických a praktických koncepcií deradikalizácie na základe budovania reziliencie

Nasledovné riadky prinášajú prehľad využívania (znovu) budovania reziliencie v teórii a praxi (nielen) sociálnej práce. Ponúkame niekoľko teoretických východísk prepojenia reziliencie a deradikalizácie z metaanalytickej štúdie od autorov Masmoudi, Abbas a Eltayeb (2022) a taktiež aj príklady z praxe už existujúcich deradikalizačných programov od autorov Lichner, Šeďo (2023).

Východiskom budovanie reziliencie sa stáva jej štrukturalizácia na: **1) individuálnu** a **2) skupinovú/komunitnú**. Čitateľom ponúkame 2 tabuľky, ktoré sú venované teoretickému, ale i praktickému prepojeniu dôležitosti reziliencie v procese deradikalizácie.

3.2 Využitie budovania reziliencie na teoretickej úrovni

Nasledujúca tabuľka prináša prehľad konkrétnych metód a techník využitia reziliencie na teoretickej úrovni. Nasledujúca tabuľka opisuje teoretické koncepty z metaanalytickej štúdie Masmoudi, Abbas a Eltayeb (2022). Pre účel príspevku boli vybrané nasledovné texty.

1. „The Social Determinants of Trauma: A Trauma Disparities Scoping Review and Framework“
2. ”Protective Factors Against Extremism and Violent Radicalization: A Systematic Review of Research Friedrich Losel”
3. “What is Local Resilience Against Radicalization and How can it be Promoted? A Multidisciplinary Literature Review”
4. ”Countering Violent Extremism: a realist review for assessing what works, for whom, in what circumstances, and how?”

Autori tabuľku rozdelili na oblasť individuálnej (riadok označený „I“) a skupinovej/komunitnej (riadok označený „S/K“) reziliencie.

Tab.1 Oblasti reziliencie v teoretickej rovine deradikalizácie (Masmoudi, Abbas a Eltayeb 2022)

	1	2	3	4
I	Podnecovanie názorov a viery smerom k akceptácii a sebarešpektu, ochrany a pod.	Vedenie k sebakontrolu, akceptácii politickej legitimity, pozitívnej rodičovskej výchove, nabádanie k vytváraniu nenásilných rovesníckych vzťahov, motivovanie k úspechom v štúdiu a pod.	Emocionálna orientácia, vedenie k altruizmu, bezpečnosti, slobode, nádeji a oslobodzovaniu od nebezpečenstva a pod.	Práca s jednotlivcom, na základe životných skúseností, učenie k hodnotám a žiadúcej morálke a pod.
S/K	Vytváranie neformálnych spoločenských pravidiel, pre spoločnosť, ktoré by sa mali dodržiavať, pri vzniku možných konfliktov	Integrácia do spoločnosti, vytváranie sietí a pod.	Dynamická interakcia jednotlivca a skupiny – integrácia do spoločnosti.	Práca s rodinami, v ktorých sa môže nachádzať riziko vzniku radikalizácie.

3.2 Využitie budovania reziliencie v rôznych existujúcich deradikalizačných programoch

Nasledujúca tabuľka prináša prehľad konkrétnych metód a techník využitia reziliencie v praxi na úrovni už existujúcich programov. Pre zhotovenie prehľadu boli autormi vybrané nasledovné príklady deradikalizácie z praxe.

1. *GCFT 2011 – „Global Counter Terrorism Forum“
2. *STRIVE 2015 – “Strengthening Resilience Against Violent Extremism”
3. *DVKE – „Deutscher Verband der Kampfsportschulen Gegen Extremismus“
4. *PAT 2015 – “Parents Against Terrorism in Tajikistan”

Tabuľka je opäť rozdelená na oblasť individuálnej (riadok označený „I“) a skupinovej/komunitnej (riadok označený S/K) reziliencie.

Tab. č.2 – Oblasti reziliencie v praktickej rovine deradikalizácie (Lichner, Šed'o 2023)

	*GCFT	*STRIVE	*DVKE	*PAT
I	Identifikácia radikalizácie, poradenstvo cez infolinku, mentoring a program „buddies“ a pod.	Identifikácia radikalizácie, mentoring pre jednotlivcov, poradenstvo v oblasti zvyšovania sociálnych kompetencií, práca s emóciami a pod.	Identifikácia radikalizácie, mentoring a učenie k vzájomnému rešpektu a disciplíne jednotlivcov, špecializované poradenstvo pre trénerov a pod.	Identifikácia radikalizácie, poskytovanie individuálneho poradenstva (zvyšovanie kompetencií, emocionálnej reziliencie a pod.)
S/K	Podpora komunit, emancipácia žien, angažovanosť rodičov, informovanie cez sociálne siete a pod.	Propagácia deradikalizácie na lokálnej úrovni, interkomunikácia medzi komunitami a znižovanie napätia, vytváranie športových udalostí a pod.	Skupinové workshopy, nadväzovanie kontaktov so školami a prepájanie škôl (sieťovanie) a pod.	Integrácia komunit, vyzdvihovanie rolí matiek, vytváranie sietí v rámci komunity, ale aj medzi komunitami a pod.

Predchádzajúce dve tabuľky prinášajú prevedenie teórie do praxe. Je nesmierne dôležité budovať rezilienciu jednak na individuálnej úrovni, no nesmie sa zabúdať ani na skupinovú/komunitnú úroveň. Jedinec je v kontakte so spoločnosťou počas svojho života takmer vždy. To znamená, že nie je dostačujúce vykonávať zmeny len u jednotlivca. Východiskom procesu radikalizácie je do veľkej miery spoločenská dynamika a interakcia jej členov. To znamená, že tak, ako jedinec ovplyvňuje spoločnosť, rovnako má na jedinca silný vplyv samotná spoločnosť. Práve z toho dôvodu je potrebné vytvárať komplexnú rezilienciu voči procesu radikalizácie (a vo všeobecnosti voči antisociálnemu správaniu) na úrovniach individuálnej, ale i spoločenskej.

Záver

Príspevok priniesol odôvodnenie prečo je budovanie reziliencie kľúčovým faktorom pre deradikalizáciu. Zdá sa, že nie je dostačujúce aplikovať deradikalizáciu len na jednej z analyzovaných úrovní. Pokiaľ sa vytvorí priestor pre zmenu v individuálnej oblasti, stále hrozí znovuprijatie nedemokratických myšlienok a názorov, a to napr. tlakom spoločnosti. Na druhej strane, pokiaľ sa dosiahne iba zmena na spoločnejšej úrovni, t.j. jedinec sa už naďalej nebude zúčastňovať radikálnych aktivít a zamedzí sa aj stretávanie sa s radikálnym okolím, prvky radikalizácie u neho zakotvené zostanú. Následkom toho hrozí opätovné zapojenie sa do radikálnych aktivít.

Sociálnu prácu, ako jednu z pomáhajúcich profesií, možno zadefinovať v niekoľkých kľúčových oblastiach. Sociálni pracovníci môžu byť súčasťou odborného a školeného tímu, ktorí môžu pracovať v oblasti:

• **odborného poradenstva** – patrí sem poskytovanie sociálneho poradenstva pre okolie radikalizovaného jedinca ako postupovať keď je podozrenie na radikalizáciu. Rovnako je možné poskytovať poradenstvo priamo pre ohrozených jednotlivcov, alebo jednotlivcov prejavujúcich sa radikálne;

• **prevencie** – spolupodieľanie sa primárnej, sekundárnej a terciárnej prevencii, vyhotovenie preventívnych programov a ich realizácia;

• **oblasť resocializácie, rehabilitácie a terapie** – úlohou sociálnych pracovníkov je spolupodieľať sa priamo na riešení situácie radikalizovaného jedinca;

• **sieťovania** – poskytnutie informácií ohľadom inštitúcií, ktoré sa venujú problematike radikalizácie, výmena informácií a vytváranie efektívnych tímov.

Afiliácia:

Príspevok vznikol ako súčasť riešenia projektu VEGA 1/0754/21 "Push-pull" sociálne faktory súvisiace s mierou radikalizácie adolescentov v kontexte sociálnej práce.

Zoznam použitej literatúry

AHMED, U., M. OBAIDI. 2020. What is Radicalization? Oslo: Oslo University. Centre on Research on Extremism. [cit. 2023-06-30]. [online]: <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/groups/compendium/what-is-radicalization.html>

ARMELIUS, B., T.H. ANDREASSEN. 2007. Cognitive-behavioural treatment for antisocial behaviour in youth in residential treatment. In Cochrane Database Syst. Rev. 2007 (4). [online]: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17943869/>

BONELL, J. et al. Teaching approaches that help to build resilience to extremism among young people. Research Report DFE-RR117. [online]: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7af0b7e5274a34770e8320/DFE-RR119.pdf>

COID, J.W. et al. 2016. Extremism, religion and psychiatric morbidity in a population-based sample of young men. In The British Journal of Psychiatry 209(6). pp. 491-497. [online]: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5152872/>

FROUNFELKER, R.L. et. al. 2021. Transnational Evaluation of the Sympathy for Violent Radicalization Scale: Measuring Population Attitudes Toward Violent Radicalization in Two Countries. In: Transcultural Psychiatry. 58(4). pp. 669-682. [online]: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/13634615211000550>

GIELEN, A. 2017. Countering Violent Extremism: a realist review for assessing what works, for whom, in what circumstances, and how? In Terrorism and Political Violence. 31(6). S 1149-1167. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09546553.2017.1313736>

GIELEN, A.J. 2018. Protective and promotive factors building resilience against violent radicalisation. RAN ISSUE PAPER. April (2018). [online]: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files_en?file=2020-09/ran_paper_protective_factors_042018_en.pdf

HUTSON, R., T. LONG, M. PAGE. 2009. Pathways to Violent Radicalisation in the Middle East: A Model for Future Studies of Transnational Jihad. In The RUSI Journal 154(2). pp. 18-26. [online] <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03071840902965570>

- JUSKO, P. 2022. Radikalizácia a násilný extrémizmus vo vybraných spoločenských kontextoch. In: Žiaková, E., T. Šeďo. 2022. Metanoia v teórii a praxi sociálnej práce. Zborník 9. ročníka Košických dní sociálnej práce. ISBN 978-80-574-0103-2. [online]: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2022/ff/metanoia-v-teorii-a-praxi-socialnej-prace.pdf>
- KOEHLER, D. 2014. The Radical Online: Individual Radicalization Processes and the Role of the Internet. In Journal for Deradicalization. 1(15). pp. 116-134. ISSN 2363-9849. [cit. 2023-06-30]. [online]: <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/8/8>
- LOSEL, F. et al. 2018. Protective Factors Against Extremism and Violent Radicalization: A Systematic Review of Research. In International Journal of Developmental Science. 12(9) s. 1-14.
https://www.researchgate.net/publication/327102675_Protective_Factors_Against_Extremism_and_Violent_Radicalization_A_Systematic_Review_of_Research
- LUPEL, A. (ed.). 2008. Beyond Terrorism: Deradicalisation and Disengagement from Violent Extremism. New York: International Peace Institute. [cit. 2023-06-30]. [online]: <https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/beter.pdf>
- MASMOUDI et al. 2022. Resilience as a protective factor against violent extremism: a systematic review of systematic reviews. In Journal for Deradicalization. 33 (Winter 2022/2023). pp. 286-317. ISSN 2363-9849. [online]: <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/681/399>
- MIKHAIL, J.N., et al. 2018. The Social Determinants of Trauma: A Trauma Disparities Scoping Review and Framework. In Journal of Trauma Nursing. 25(5) s. 266-281. https://journals.lww.com/journaloftraumanursing/abstract/2018/09000/the_social_determinants_of_trauma_a_trauma.2.aspx
- NUNES, K.L. et al. 2015. Thinking Clearly About Violent Cognitions: Attitudes May Be Distinct from Other Cognitions. In: Journal of Interpersonal Violence. 30(8). pp. 1332-1347. [cit. 2023-06-30]. [online]: 10.1177/0886260514540329
- PISOIU, D. et al. 2020. Factors of Individual Radicalization into Extremism, Violence and Terror – the German Contribution in a Context. In International Journal of Conflict and Violence. 14(2). pp. 1-13. [cit. 2023-06-30]. [online]: <https://doi.org/10.4119/ijcv-3803>
- RABASA, A., S.L. PETTYJOHN, J.J. GHEZ, CH. BOUCEK. 2010. Deradicalizing Islamist Extremists. RAND Corporation. [online]: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2010/RAND_MG1053.pdf
- RANSTORP, M. 2010. Understanding Violent Radicalisation. Terrorist and Jihadist Movements in Europe. New York: Routledge. ISBN 0-203-86574. [online] https://books.google.sk/books?hl=sk&lr=&id=bxCpAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=violent+radicalisation&ots=DTD7vmwYT2&sig=eY2xrtFCncJfKxI18ouMQI11Jco&redir_esc=y#v=onepage&q=violent%20radicalisation&f=false
- REINARES, F. et al. 2008. Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism. A concise Report prepared by the European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation. European Commission. [online] https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20080500_cscp_report_vries.pdf

REINARES, F. et al. 2008. Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism. A concise Report prepared by the European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation. European Commission. [online] https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20080500_cscp_report_vries.pdf

REINARES, F. et al. 2008. Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism. A concise Report prepared by the European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation. European Commission. [online] https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20080500_cscp_report_vries.pdf

ROSS, A. et al. 2011. Prevention and Reduction: A review of strategies for intervening early to prevent or reduce youth crime and anti-social behaviour. Research Brief. London: UK Government. ISBN 978-1-84775-907-8. [online]:

SCHMID, A.P. 2013. Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review. The Hague: International Centre for Counter-Terrorism. [online] https://www.exit-practices.eu/uploads/1/3/0/4/130474014/schmid_a_2013_.pdf

STEPHENS, W., S. SIECKELINCK. 2021. Resilience to radicalization: Four key perspectives. In International Journal of Law, Crime and Justice. 66 (September).

Substance Abuse and Mental Health Services Administration. 2018. Risk and Protective Factors. [online]: <https://www.samhsa.gov/sites/default/files/20190718-samhsa-risk-protective-factors.pdf>

West Yorkshire Police. What is radicalisation and what are the warning signs to look out for? n.d. [online]: <https://www.westyorkshire.police.uk/ask-the-police/question/Q929>

WIMELIUS, M.E. et al. 2018. What is Local Resilience Against Radicalization and How can it be Promoted? A Multidisciplinary Literature Review. In Studies in Conflict and Terrorism. 46. s. 1108-1125. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1057610X.2018.1531532>

Kontakt na autorov

doc. Mgr. Vladimír Lichner, PhD.

Katedra sociálnej práce, Filozofická fakulta,
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
vladimir.lichner@upjs.sk

Mgr. Tomáš Šed'o

Katedra sociálnej práce, Filozofická fakulta,
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
tomas.sedo@student.upjs.sk

Online rizikové správanie adolescentov v kontexte sociálnej opory

Online risk behavior of adolescents in the context of social support

Simona Čečková (SR), Magdaléna Hovanová (SR)

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na vzťah medzi online rizikovým správaním a mierou sociálnej opory u adolescentov. Teoreticky a empiricky prepája nadmerné užívanie internetu a kyberšikanovanie s jednotlivými zdrojmi sociálnej opory (rodina, priatelia, výnimočná osoba). Výsledky výskumu potvrdzujú existenciu vzťahu medzi nimi. Sociálna opora najmä od rodiny pôsobí ako ochranný faktor online rizikového správania.

Kľúčové slová: Online rizikové správanie. Kyberšikanovanie. Sociálna opora.

Abstract

The contribution focuses on the relationship between online risky behavior and the level of social support among adolescents. It theoretically and empirically links excessive internet use and cyberbullying with individual sources of social support (family, friends, significant person). The research results confirm the existence of a relationship between them. Particularly, social support from the family acts as a protective factor against online risky behavior.

Keywords: Online risky behavior. Cyberbullying. Social support.

Teoretické východiská online rizikového správania a sociálnej opory adolescentov

Rizikové správanie je definované ako správanie ohrozujúce zdravotné, sociálne i psychologické fungovanie človeka a jeho okolia (Miovský a kol. 2012; Dolejš 2010). Jeho formy, existenciu a dôsledky je možné vedecky skúmať a preventívne ovplyvňovať (Miovský, Zapletalová 2006). Prejavuje sa najmä vo forme nadužívania alebo zneužívania návykových látok, čo sa v súčasnosti najviac prenáša do online prostredia, kde sa spája s nadmerným užívaním internetu (Lichner, Šlosár 2017). Rizikové správanie je spájané s využívaním IT technológií, komunikáciou cez sociálne siete či online hry. Je príznačné pre tzv. „Generáciu Z“, ktorá je obklopená internetom od útleho veku. Rizikom pre túto patológiu môžu byť nehody medzi rodičmi, nízka miera sociálnej opory od rodičov, osobnostné predpoklady (dieťa má deficit sociálnych spôsobilostí, zvýšenú emočnú labilitu). Taktiež aj spory s rovesníkmi, problémy v škole. Rizikové správanie zasahuje do sebavedomia adolescentov aj úrovne ich inteligencie. Dôsledkom je, že adolescenti nenaplnené potreby hľadajú z iných zdrojov. Napr. sociálnu oporu vo virtuálnom prostredí, podnety zvyšujúce ich sebahodnotenie. (Hulanová 2012) Šmahel (2009, in: Ševčíková a kol. 2014) delí online rizikové správanie na: nadmerné užívanie internetu; problém súkromia a sebaodhaľovania na sociálnych sieťach; nadväzovanie online kontaktov prelínajúcich sa do osobných stretnutí; sexuálny obsah pre neploletých a v neposlednom rade online obťažovanie a kyberšikanovanie. Autorský výskum bol fokusovaný na nadmerné užívanie internetu a kyberšikanovanie, vo vzťahu so sociálnou oporou.

Kyberšikanovanie prebieha cez informačno-komunikačné technológie, napr. cez email, chat, komentáre na sociálnych sieťach, zverejňovanie ponižujúcich fotografií (Hinduja, Patchin 2014; Li 2007). Tým sa dostáva k neobmedzenému publiku, uchovávaniu a šíreniu obsahu jednoduchším spôsobom (Slonje, Smith 2008). Hlavným faktorom je anonymita, kedy pre bežného užívateľa je agresor nedohľadateľný. Je založené na nerovnováhe moci, pôsobení sily agresora na obeť, ktorá sa nedokáže sama brániť (Vágnerová 2009). Adolescenti s nízkou mierou sociálnej opory od rodiny si nie sú istí svojou identitou, majú pocit menšej ochrany, čo môže predikovať kyberšikanovanie zo strany agresora aj obeť (Arriaga, Garcia, Amaral, Daniel 2017).

Nadmerné užívanie internetu je jedným z kritérií závislosti na internete. Ďalším je napr. zvýšená tolerancia voči času strávenom online a strata kontroly, zníženie pracovného výkonu, zhoršenie medziľudských vzťahov a nezáujem o iné aktivity. (Matzová a kol. 2017) Aby sa mohlo používanie internetu definovať ako patologické správanie, musí zahŕňať min. 5 zo spomínaných kritérií, trvajúcich aspoň rok (American Psychiatric Association 2013). Má negatívne fyzické aj psychické dôsledky. Sú totožné s už spomínanými kritériami. Ďalším dôsledkom je znížený sebaobraz, vyhľadávanie nebezpečných aktivít aj zvýšená pravdepodobnosť suicídálnych sklonov (Tsitsika et al. 2011).

Sociálna opora tvorí súčasť sociálnych potrieb človeka, napĺňa potrebu bezpečia a identity, potrebu byť milovaný a uznávaný (Šrámková 2018). Je interaktívnym procesom, počas ktorého sa jedinec stáva súčasťou sociálnej siete vzájomnej pomoci (Tomás, Gutiérrez, Pastor, Sancho 2020). Pomáha prekonať záťažové situácie, udržať si psychickú rovnováhu (Šrámková 2018). Vzťahuje sa na dobré interpersonálne vzťahy, sociálne zázemie rodiny, priateľov, známych. Rovnako na záujmové skupiny, školu, pracovný kolektív a pod. (Žilová 2015). Křivohlavý (2001) definuje tieto druhy: inštrumentálna opora; informačná opora; emocionálna opora a hodnotiacia opora. Príspevok sa orientuje na zdroje, tie tvorí sociálna sieť, napr. rodina, priatelia, rovesnícke skupiny (Vágnerová 2002). Šrámková (2018) pritom dodáva, že dôležitá nie je kvantita, ale kvalita.

Metodika výskumu a výskumný súbor

Výskum bol realizovaný v okrese Rožňava a jeho cieľom bolo overiť vzťah online rizikového správania (nadmerné užívanie internetu, kyberšikanovanie) a miery sociálnej opory v kontexte jej zdrojov (rodina, priatelia, výnimočná osoba). Konkrétnejšie sa orientoval na zodpovedanie otázok *Aký je vzťah medzi mierou sociálnej opory a výskytom online rizikového správania u adolescentov? Aký je vzťah medzi mierou sociálnej opory v kontexte jej zdrojov a výskytom online rizikového správania u adolescentov?*

Výskum bol realizovaný s využitím batérie dotazníkov doplnenej o autorské otázky. Na zistenie miery sociálnej opory bol využitý dotazník MSPSS – Multidimensional Scale of Perceived Social Support (Zimet, Dahlem, Zimet, Farle 1988), zložený z 12 výrokov zameraných na jednotlivé zdroje sociálnej opory – rodinu, priateľov a inú výnimočnú osobu. Doplnujúco sme sa pýtali, kto je pre nich výnimočná osoba. Hodnotený bol 7 stupňovou Likertovou škálou od 1 – úplne nesúhlasím po 7 – úplne súhlasím. Hodnota Cronbachovej alfy pôvodných autorov má nasledovné hodnoty: sociálna opora od rodiny – 0,85, sociálna opora od priateľov – 0,75, sociálna opora od výnimočnej osoby – 0,72. Slovenský preklad dosahuje tieto hodnoty: sociálna opora od rodiny – 0,91, sociálna opora od priateľov – 0,92, sociálna

opora od výnimočnej osoby – 0,65 (Hovanová, Šišanská, Tóthová 2022). V našom výskume: sociálna opora od rodiny – 0,89, sociálna opora od priateľov – 0,93, sociálna opora od výnimočnej osoby – 0,94.

Výskyt online rizikového správania bol zisťovaný výroky z dotazníka RSI (Lovašová 2021). Hodnotené boli rovnako 7 stupňovou Likertovou škálou od 1 – úplne nesúhlasím po 7 – úplne súhlasím. Autorské otázky sa týkali online rizikového správania (napr. koľko hodín denne trávia na internete), bezpečnosti na internete (napr. či vedia rodičia o ich všetkých účtoch na sociálnych sieťach) a sociodemografických údajov (rod, vek, ročník, škola).

Pandemická situácia obmedzila distribúciu dotazníkov do online priestoru, čo zhoršilo ich množstvo aj návratnosť (315 začatých dotazníkov, 119 dokončených). Do výskumu bolo zapojených 119 adolescentov vo veku od 13 do 15 rokov, žiakov 8. a 9. ročníka. Konkrétne 66 dievčat a 53 chlapcov. Vymedzenie pubescencie podľa Vágnerovej (2000) je obdobie medzi 11. a 15. rokom. Čerešník a Gatial (2014) rozdeľujú dospievanie na pubertu (11/12 až 13/15 rokov) a vlastnú adolescenciu (13/15 rokov až 18/23 rokov). Naša výskumná vzorka môže byť radená podľa európskej periodizácie aj do obdobia skorej až strednej adolescencie, pričom ide o rozhranie 10/11-13 rokov; 14-16 rokov. Tretím obdobím tohto delenia je vlastná adolescencia 13/15-18/23 rokov. (Macek 2003) Zameranie výskumu na skoršie obdobie adolescencie má svoje opodstatnenie v ich charakteristike. Ide o najdramatickejšie a biodromálne najzaujímavejšie obdobie. Nastávajú tu emočné, sociálne i kognitívne zmeny. Objavuje sa emočná labilita – zvýšená citlivosť, náhle zmeny nálad. Adolescenti hľadajú svoju identitu, zvyšuje sa význam kamarátstiev. (Čerešník, Gatial 2014) Vnímame efektívnejšie zaznamenať výskyt online rizikového správania v jeho začiatkoch, zamerať sa na prevenciu a posilňovanie protektívnych faktorov, aby sa riziku predišlo.

Interpretácia dát

Výskum overoval vzťah medzi online rizikovým správaním (nadmerné užívanie internetu, kyberšikanovanie) a mierou sociálnej opory v kontexte jej zdrojov (rodina, priatelia, výnimočná osoba). Výroky boli hodnotené Likertovou 7 stupňovou škálou od 1 – úplne nesúhlasím po 7 – úplne súhlasím. Čím väčší súhlas respondenti vyjadrili, tým bola u nich väčšia pravdepodobnosť výskytu online rizikového správania. Najväčší súhlas 60% bol s výrokom „kvôli internetu som šiel/a neskoro spať“. Najvyšší nesúhlas 89% bol s výrokom „vydával/a som sa na internete za niekoho iného (niekoho konkrétneho: kamaráta, spolužiaka, herca, politika, ..)“. Pri hodnotení dotazníka MSPSS je interpretácia opačná a to čím väčší súhlas respondenti vyjadrili, tým väčšiu mieru sociálnej opory u nich môžeme predpokladať. Najvyšší súhlas 52% bol s výrokom „v mojom živote je výnimočná osoba, na ktorú sa môžem obrátiť, keď treba“. Najvyšší nesúhlas 32% bol s výrokom „s rodinou sa môžem porozprávať o svojich problémoch“.

Tab. 1 Spearmanov korelačný koeficient, vzťah medzi online rizikovým správaním a jednotlivými zdrojmi sociálnej opory

		Výnimočná osoba	Priatelia	Rodina
Online rizikové správanie	r	-0,305**	-0,212*	-0,393**
	p(a)	0,001	0,021	0,000

V Tab. 1 je vzťah online rizikového správania v kontexte jednotlivých zdrojov sociálnej opory. Najviac protektívna miera sociálnej opory bola od rodiny, čo potvrdzujú aj zistenia iných autorov, opísaných v diskusii. Vzťah bol aj vo vzťahu sociálnej opory od výnimočnej osoby a priateľov. Dôležitosť priateľstiev v tomto období potvrdzujú autorky Bačíková a Berinšternová (2017), pričom potvrdzujú ako najvýznamnejší zdroj sociálnej opory rodičov a priateľov.

Tab. 2 Spearmanov korelačný koeficient, vzťah medzi závislostným správaním na internete a jednotlivými zdrojmi sociálnej opory

		Výnimočná osoba	Priatelia	Rodina
Nadmerné užívanie internetu	R	-0,177	-0,139	-0,373**
	p(a)	0,054	0,132	0,000

Tab. 2 opisuje vzťah konkrétneho druhu online rizikového správania – nadmerného užívania internetu vo vzťahu s jednotlivými zdrojmi sociálnej opory. Výsledky nadväzujú na Tab. 2, kde bola rodina najvýznamnejším protektívnym faktorom. Priatelia a iná výnimočná osoba tu nevykazujú významný vzťah.

Tab. 3 Spearmanov korelačný koeficient, vzťah medzi kyberšikanovaním a jednotlivými zdrojmi sociálnej opory

		Výnimočná osoba	Priatelia	Rodina
Kyberšikanovanie	r	-0,269**	-0,162	-0,371**
	p(a)	0,003	0,079	0,000

Druhým online rizikovým správaním v autorskom výskume bolo kyberšikanovanie. Bola zisťovaná miera sociálnej opory u obete i agresora. Vo vzťahu k jednotlivým druhom rizikového správania vidíme vzťah k rodine aj výnimočnej osobe. Možno tu dodať, že za výnimočnú osobu označilo 50% adolescentov svojho najlepšieho priateľa/priateľku. Preto nemožno význam priateľov vo vzťahu k online rizikovému správaniu ignorovať.

Diskusia

Cieľom výskumu bolo overiť vzťah medzi online rizikovým správaním a mierou sociálnej opory u adolescentov. Zisťovaný bol výskyt kyberšikanovania a nadmerného užívania internetu v kontexte zdrojov sociálnej opory. Adolescencia je premenlivé obdobie, kedy sa jedinec hľadá a rovnako tak sa môže meniť hlavný zdroj sociálnej opory. Keď v mladšom veku je ním primárne rodina, v období pubescencie stúpa význam rovesníckych skupín a priateľstiev. Predpokladaný bol negatívny vzťah s menovanými formami online rizikového správania a mierou sociálnej opory od rodiny a priateľov.

Karaer a Akdemir (2019) realizovali výskum, kde sa preukázal vzťah medzi mierou sociálnej opory od rodiny a závislosťou na internete u adolescentov vo veku od 12 do 17 rokov. Je nutné upozorniť, že autorský výskum nezisťoval mieru závislosti, ale nadmerného užívania internetu, ktoré k závislosti môže viesť. Výskum autorov Otilia Ioana a Mona (2018) bol zameraný na analýzu vzťahu medzi závislosťou na internete a vekom, časom stráveným online a sociálnou oporou. Do výskumu bolo zapojených 391 študentov z Rumunska. Autori konštatovali, že online prostredie, ktoré bolo definované ako rizikové, nie je samo o sebe predikciou vzniku závislosti. Jej vznik podporuje deficit sociálnych, rodinných vzťahov a nízka miera sociálnej opory. V autorskom výskume sa potvrdil vzťah nadmerného užívania internetu a sociálnej opory od rodiny. Predpokladaný bol vzťah medzi nadmerným užívaním internetu a mierou sociálnej opory od priateľov, čo sa nepotvrdilo. Napriek tomu, že v období adolescencie sú priateľstvá a rovesnícke vzťahy významné, rodina je hlavný protektívny faktor. V Číne realizovali autori Wu et al. (2016) výskum s množstvom respondentov 10158, vo veku 14 až 24 rokov. Výsledky potvrdzujú vzťah medzi závislosťou na internete a mierou sociálnej opory, rodičovskej kontroly a veľkosti ročného príjmu na domácnosť. Je nutné vnímať aj ostatné faktory, ktoré so vznikom závislosti súvisia. Čo je možné potvrdiť, je dôležitosť rodiny a fungujúcich vzťahov v nej.

Druhou formu online rizikového správania v autorskom výskume bolo kyberšikanovanie. V súčasnosti existuje mnoho výskumov zaoberajúcich sa šikanovaním vo virtuálnom prostredí. Ide o aktuálnu tému, ktorej je potrebné sa venovať. Olenik-Shemesh a Heiman (2017) realizovali výskum v Izraeli s počtom 204 adolescentov, vo veku 14 až 16 rokov. Vo výsledku sa obeťou kyberšikanovania stáva skôr adolescent s nízkou mierou sociálnej opory a low body esteem. Zdôrazňujú prítomnosť fyzického faktora, nespokojnosti so svojou postavou. Hellfeldt et al. (2020) merali vzťahy medzi rolami kyberšikanovania a vnímanou sociálnou oporou od rodiny, priateľov a učiteľov v škole. Do výskumu sa zapojilo 1707 respondentov vo veku od 10 – 13 rokov. Vzťah bol medzi kyberšikanovaním a kyberviktimizáciou. Vypovedá to o tom, že agresor kyberšikanovania je zároveň aj obeťou. Rovnako v ich výskume súvisela sociálna opora od rodiny s kyberšikanovaním a kyberviktimizáciou. Vzťah sa nepotvrdil s mierou sociálnej opory od priateľov. V autorskom výskume sa rovnako tento vzťah nepotvrdil. Spomínali sme však, že vo viac ako 50% odpovediach respondenti definovali za výnimočnú osobu svojho najlepšieho kamaráta/najlepšiu kamarátku. Význam rovesníckych vzťahov, sociálnej opory od priateľov a rodiny potvrdzuje výskum autorov Arató et al. (2021).

Autori Holdoš a kol. (2022) realizovali výskum o prežívaní a správaní detí i mládeže počas pandémie. Zaujímali sa napr. o oblasti trávenia voľného času, používania internetu,

spánkových návykov. Zisťovali tiež mieru šikanovania a kyberšikanovania. Prezентujú mnoho výsledkov, avšak dôvod, pre ktorý tento výskum spomíname je otázka, na koho sa obrátili v prípade skúsenosti so šikanovaním/ kyberšikanovaním. Najčastejšie šlo o zdôverenie sa niekomu zo svojich rovesníkov. Minimum odpovedí spomenulo učiteľa. Ak výsledkom nášho výskumu bol vzťah nízkej miery sociálnej opory a výskytu online rizikového správania, vtom prípade by protektívne bolo zvýšiť mieru sociálnej opory. Nie vždy je možné tak urobiť v rodinnom prostredí. Vtom prípade by mala byť v škole dôveryhodná osoba, za ktorou žiak/šstudent príde, ak sa mu niečo deje, aby sa problém riešil. V školách pôsobia školský psychológovia, ktorí sú zahľtení množstvom práce. Od 1.9.2023 je v účinnosti vyhláška, rozširujúca zákon 245/2008 Z.z., ktorá umožňuje školám zamestnať sociálneho pracovníka. Vidíme to ako priestor na nie len riešenie už vzniknutých prípadoch kyberšikanovania, ale i na preventívne aktivity, čo by malo byť prioritou. Nie je možné odstrániť online rizikové správanie pôsobením jedného človeka. Malo by ísť o spoluprácu školy, rodiny aj voľnočasových aktivít. To vyjadruje dôležitosť sociálnych pracovníkov, ktorí sa zaoberajú celým okolím jedinca.

Afiliácia:

Príspevok vznikol ako súčasť riešenia projektu VEGA 1/0754/21 "Push-pull" sociálne faktory súvisiace s mierou radikalizácie adolescentov v kontexte sociálnej práce.

Zoznam použitej literatúry

- American Psychiatric Association, 2013. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)*. Arlington, VA: American Psychiatric Association.
- ARATÓ, N., 2022. Risk and Protective Factors in Cyberbullying: the Role of Family, Social support and Emotion Regulation. In: *International Journal of Bullying Prevention*, 4, s.160-173.
- ARRIAGA, S., GARCIA, R., AMARAL, I. and F. DANIEL. 2017. *Bullying, cyberbullying and social support: a study in a portuguese school*. [online]. [cit. 2020-11-10] Dostupné z: <file:///C:/Users/Uzivatel/Downloads/1109.pdf>
- BAČÍKOVÁ, M. a M. BERINŠTEROVÁ. 2017. *Sociálna opora učiteľa a jej zmeny v kontexte kognitívnej autonómie žiakov základných škôl*. Edukácia. 2 (1). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika. ISSN 1339-8725.
- ČEREŠNÍK, M. a V. GATIAL. 2014. *Rizikové správanie a vybrané osobnostné premenné dospievajúcich v systéme nižšieho sekundárneho vzdelávania*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. ISBN 978-80-558-0658-7.
- DOLEJŠ, M., 2010. *Efektívni včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-2642-6.
- HELLFELDT, K. et al., 2019. Cyberbullying and Psychological Well-being in Young Adolescence: The Potential Protective Mediation Effects of Social Support from Family, Friends, and Teachers. In: *Environmental Research and Public Health*. 17(1). ISSN 1660-4601.
- HINDUJA, S. & J.W. PATCHIN, 2014. *Cyberbullying Identification, Prevention, and Response*. Cyberbullying Research Center.
- HOLDOŠ, J. a kol., 2022. *Prežívanie a správanie detí a mládeže na Slovensku počas pandémie*. Rožumberok: VERBUM. ISBN 978-80-561-0979-3.

- HULANOVÁ, L. 2012. *Internetová kriminalita páchaná na deťoch*. Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-545-0.
- KARAER, Y. and D. AKDEMIR. 2019. Parenting styles, perceived social support and emotion regulation in adolescents with internet addiction. National Library of Medicine current catalog. *Comprehensive Psychiatry*. ISSN 0010-440X.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2001. *Psychológia zdravia*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-568-4.
- LOVAŠOVÁ, S., 2021. *Adolescencia ako obdobie rizika: rizikové správanie v adolescencii a jeho identifikácia*. ISBN 978-80-8152-972-6.
- LI, Q. 2007. Bullying in the new playground: research into cyberbullying and cyber victimization. *Australasian Journal of Educational Technology*. 24(4), s.435-454.
- LICHNER, V. a D. ŠLOSÁR. 2017. *Problematické používanie internetu u adolescentov v kontextoch teórie a praxe sociálnej práce*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. ISBN 978-80-8152-533-9.
- MATZOVÁ a kol., 2017. Závislosť od internetu u detí a adolescentov. In: *Pediatrica pre prax*. Bratislava: SOLEN, s.r.o. 18(5), s. 191-193. ISSN 1339-4231
- MACEK, P. 2003. *Adolescence*. Praha: Portál. ISBN 80-717874-7-7.
- MIOVSKÝ, M. a kol. 2012. *Výkladový slovník základných pojmov školskej prevencie rizikového správania*. Praha: Univerzita Karlova v Prahe, 1. lekárska fakulta, Klinika adiktologie. 1. LF a VFN v Prahe. ISBN 978-80-87258-89-7.
- MIOVSKÝ, M. a J. ZAPLETALOVÁ. 2006. Primární prevence rizikového chování na rozcestí: specializace versus integrace. In: *Primární prevence rizikového chování: specializace versus integrace*. Praha: Centrum adiktologie. ISBN 80-86620-13-1.
- OLENIK-SHEMESH, D. and T. HEIMAN. 2017. Cyberbullying Victimization in Adolescents as Related to Body Esteem, Social Support, and Social Self-Efficacy. In: *The Journal of Genetic Psychology*. United Kingdom: Taylor & Francis Group. 178(1), s.28-43. ISSN 1936-4733.
- OTILIA IOANA, T. And M. VINTILA. 2018. The role of Social Support on Internet Addiction. *Revista De Asistenta Sociala*. (1), s.73-78. ISSN 1583-0608
- SLONJE, R. & P.K.SMITH. 2008. Cyberbullying: Another Main Type of Bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49(2), s.147-154. ISSN 1467-9450
- ŠIŇANSKÁ K., M. HOVANOVA, L. TÓTHOVÁ, 2023. The Multidimensional Scale of Perceived Social Support: Validation Study of the Slovak version for adolescents. *Cogent education* – v tlači.
- ŠMAHEL, D. in: ŠEVČÍKOVÁ a kol. 2014. *Deťi a dospívajúci online. Vybraná rizika používaní internetu*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN 978-80-247-5010-1.
- ŠRAMKOVÁ, M. 2018. Sociálna opora u žiakov rómskeho etnika. *Psychologie pro praxi*. 2 (53). Praha: Karolinum. ISSN 2336-6486. [online]. [cit. 2020-10-4]. Dostupné z: https://karolinum.cz/data/cascislo/7763/PPP_53_2.pdf
- TOMÁS, J. M. et al., Perceived Social Support, School Adaptation and Adolescent's Subjective Well-Being. In: *Child Indicators Research*. 13(5), s.1597-1617.
- TSITSIKA, A. et al. 2009. Internet use and misuse: A multivariate regression analysis of predictive factors of Internet use among Greek adolescent. In: *European Journal of Pediatrics*. 168(6), s. 655-665. ISSN 0340-6199.
- VÁGNEROVÁ, M. 2000. *Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál, s. r. o. ISBN 8071783080.

VÁGNEROVÁ, M. 2002. Úvod do psychologie. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0015-3.

VÁGNEROVÁ, M. 2009. *Minimalizace šikany*. Praha: Portál, s. r. o. ISBN 978-80-7367-611-7.

WU, X. S. et al., 2016. Prevalence of Internet addiction and its association with social support and other related factors among adolescents in China. *Journal of Adolescence*. s.103-111. ISSN 1095-9254.

ŽILOVÁ, A. 2015. *Sociálna opora – edukačná podpora a edukačné prostredie sociálnych klientov*. Nová sociálna edukácia človeka IV. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-555-1560-1.

ZIMET, G. D., N. DAHLEM, S. ZIMET & G. FARLEY, 1988. The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. *Journal of Personality Assessment*, **52**(1), 30-41. ISSN 0022-3891

Zákon č. 245/2008 Z.z. o o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Kontakt na autorov

Mgr. Simona Čečková

Katedra sociálnej práce, Filozofická fakulta,
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
simona.ceckova@student.upjs.sk

Mgr. Magdaléna Hovanová, PhD.

Katedra sociálnej práce, Filozofická fakulta,
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
magdalena.hovanova@upjs.sk

Rodinné faktory ako prediktor radikalizácie adolescentov

Family factors as predictors of adolescent radicalization

Dominik Maximov (SR), Vladimír Lichner (SR), Dávid Pribula (SR)

Abstrakt

Radikalizácia predstavuje jeden z akútnych problémov dnešných čias, ktorého dôsledky sú citelne prítomné v spoločenskej i politickej realite. Adolescenti ako cieľová skupina sociálnej práce sú radikalizáciou zvlášť ohrození, nakoľko sa nachádzajú v období citlivom na prijímanie extrémnych ideológií a radikálnych svetonázorov. Predkladaný príspevok je preto zameraný na exploráciu procesu radikalizácie adolescentov a identifikáciu vplyvu rodiny na tento proces. Radikalizácie je pre potreby príspevku chápaná ako proces prijímania radikálnych ideológií, smerujúci k ich násilnému presadzovaniu. Rodina je charakterizovaná ako funkčný sociálny systém, poskytujúci prostredie vývinu, socializácie, osvojovania si rolí a sociálneho učenia adolescentov, ktorý má potenciál ovplyvniť rozvoj sociálno-patologických javov, teda aj radikalizácie. Po teoretickom vymedzení základných pojmov príspevok prezentuje výsledky výskumu, zameraného na identifikáciu predikčných vzťahov medzi vybranými faktormi rodinného fungovania, ako aj rodinnej histórie a radikalizácie adolescentov. Výskum má kvantitatívny dizajn a bol realizovaný na vzorke 132 respondentov s použitím dotazníkového dopytovania. Výsledky autorského výskumu potvrdzujú dôležitosť rodinného prostredia v procese radikalizácie, ako aj značnú sociálnu determináciu tohto procesu. Implikáciou pre sociálnu prácu je dôležitosť reflexie daných zistení v teoretickej i praktickej rovine, pri práci s adolescentami, ich rodinami i spoločnosťou ako celkom.

Kľúčové slová: Radikalizácia. Adolescencia. Rodina. Faktory radikalizácie.

Abstract

Radicalization represents one of the acute issues of contemporary times, the consequences of which are significantly observable in both the societal and political realities. Adolescents, as a target group for social work, are particularly vulnerable to radicalization, as they find themselves in a sensitive period for the adoption of extreme ideologies and radical worldviews. This paper is therefore aimed at exploring the process of adolescent radicalization and identifying the influence of the family on this process. Radicalization, for the purposes of this paper, is understood as the process of adopting radical ideologies leading to their violent advocacy. The family is characterized as a functional social system that provides an environment for the development, socialization, role acquisition, and social learning of adolescents, with the potential to influence the development of socio-pathological phenomena, including radicalization. After the theoretical delineation of key concepts, this paper presents the results of research focused on identifying predictive relationships between selected factors of family functioning, as well as family history, and adolescent radicalization. The research follows a quantitative design and was conducted on a sample of 132 respondents using

questionnaire surveys. The results of the author's research confirm the importance of the family environment in the process of radicalization, as well as the significant social determination of this process. An implication for social work is the importance of reflecting on these findings both in theoretical and practical dimensions when working with adolescents, their families, and society as a whole.

Keywords: Radicalization. Adolescence. Family. Radicalization factors.

Teoretické vymedzenie

Súčasná doba je nielen vo svete, ale aj v domácom prostredí charakteristická vysokou mierou polarizácie spoločnosti, ktorá je významným zdrojom, či prinajmenšom sprievodným javom radikalizácie (Beršnak, Prezelj 2020). Radikalizácia predstavuje systematický proces postupného ovplyvňovania jedinca, vedúci k motivácii využívať násilie voči osobám mimo členskej skupiny jedinca, či rôznym symbolickým cieľom. Zámerom tohto správania je dosiahnutie politických cieľov či spoločenských zmien (Doosje et al. 2016). V procese radikalizácie prechádzajú jedinci drastickými zmenami, vedúcimi k úplnej transformácii vnímania hodnôt, postojov, prejavov a správania, ktoré sa prispôsobujú dosahovaniu vytýčených cieľov (Beršnak, Prezelj 2020). Zych a Nasaescu (2022) pod pojmom radikalizácia chápu komplexný sociálny a psychologický proces vedúci jedinca k internalizácii extrémnych myšlienok, postojov, presvedčení alebo ideológií, ospravedlňujúcich využitie násilných prostriedkov na presadenie svojich cieľov a podporenie radikálnych ideológií. Rovnako podľa Valtolina (2023) možno radikalizáciu vnímať ako proces socializácie smerom k extrémizmu, ale aj agitácie, mobilizácie a manipulácie zo strany politických a náboženských vodcov a tiež ako metanoiú, teda životné obrátenie od individualistického sebapoňatia ku akcentácii komunitnej identity.

V kontexte zdrojov radikalizácie možno rozlíšiť 5 základných smerov, vedúcich k radikálnym myšlienkam a prejavom:

- a. skupiny nacionalistickej a separatistickej ideológie - zamerané na zabezpečenie územia;
- b. skupiny krajnej pravice - orientované na ochranu, presadzovanie a posilnenie postavenia bielej rasy;
- c. skupiny extrémnej ľavice - zamerané na boj proti kapitalizmu a dosiahnutie spravodlivej deľby kapitálu;
- d. skupiny určitého záujmu - orientované na určitú špecifickú tému, napr. práva zvierat a podobne;
- e. skupiny motivované nábožensky - prísny výkladom vlastného náboženstva ospravedlňujú násilie páchané voči neveriacim (Doosje et al. 2016).

Všeobecné rizikové faktory senzitivity na radikalizáciu možno identifikovať na troch úrovniach. Biologické rizikové faktory sú predovšetkým rod a vek. Rizikové faktory na úrovni osobnosti sú ovplyvnené najmä aktuálnym psychickým stavom, tendenciami k radikálnym názorom, emocionálnou labilitou, percepciou nespravodlivosti, či prekonanými traumami z minulosti. Sociálnymi rizikovými faktormi sú najmä sociálny a socioekonomický status,

vzdelanie, okolité prostredie jedinca (vrátane izolácie, marginalizácie a segregácie okolím), úroveň socializácie a formovania sociálnej identity, percepčia spoločenskej neužitočnosti, ako aj skupinová dynamika rovesníckej skupiny a priateľov (Beršnak, Prezelj 2020). Sociálna podmienenosť procesu radikalizácie je aktuálnym a skúmaným javom (Beelmann 2020; Shafieion, Haq 2023) a rodinný systém považujeme za významnú súčasť širšieho sociálneho systému, v ktorého priestore rodina dynamicky funguje (Begun et al. 2016.). V zmysle uvedeného budeme sociálne faktory v empirickej časti príspevku konkretizovať na úroveň rodiny.

Rodina je dôležitým elementom vzniku radikalizácie, nakoľko, ak vychádzame z chápania radikalizácie ako najmä skupinového sociálneho javu, práve rodina patrí k najvýznamnejším sociálnym skupinám v živote jedinca. Znáмым je tiež prenos antisociálneho správania z rodičov na deti. Významnú úlohu zohrávajú aj rodičmi preferované štýly výchovy. Vzájomná súvislosť rodinných faktorov a radikalizácie však platí aj naopak, a teda aj radikalizácia dokáže spätne ovplyvniť fungovanie rodiny (Zych, Nasaescu 2022). Aplikujúc optiku sociálneho konštruktivismu a systemického prístupu možno tento vzťah vysvetliť princípom cirkulárnej kauzality, vychádzajúcim z premisy, že nie len príčina vyvoláva dôsledok, ale aj dôsledok ovplyvňuje príčinu (Caby, Caby 2019). Zasadiac danú premisu do oblasti radikalizácie adolescentov je nielen radikalizácia výsledkom vplyvu rodinných faktorov, ale aj ona sama dané faktory dynamicky ovplyvňuje. Na základe uvedeného, možno rodinu považovať za otvorený systém, charakteristický komplexnosťou, vlastným vymedzením a ohraničením voči okoliu, v ktorého vnútri prebiehajú vzájomné interakcie (Mydlíková 2019). Podobne možno uvažovať i nad tým, že nie rodina ako systém vytvára problém (radikalizáciu), ale radikalizácia ako problém zahŕňa do seba i systém rodiny adolescenta. Rodinu teda možno vnímať nie ako zdroj radikalizácie, ale ako súčasť problémového systému vytváraného radikalizáciou, pričom, za istých okolností, môže rodina daný problémový systém posilňovať a udržiavať. Podľa Johnson a Ray (2016) totiž interakcie rodinného systému vytvárajú primárny vzťahový kontext, poskytujúci dospelievajúcemu jedincovi priestor na osvojovanie si a posilňovanie osobnostných črt, ktoré následne determinujú kreovanie vzorcov správania. Práve toto vymedzenie rodinného systému na základe socializácie zohráva dôležitú rolu pri uvažovaní o rodine ako o jednom z faktorov radikalizácie. Rodina teda zohráva významnú úlohu najmä v prvotnej fáze radikalizačného procesu, ktorá je autormi Doosje et al. (2016) definovaná ako fáza citlivosti. Rodinné prostredie tvoriace bazálnu sociálnu skupinu jedinca môže pôsobiť protektívne, no zároveň aj vytvárať priaznivé podmienky k rozvoju radikalizácie mladých ľudí. Rodinu taktiež možno vnímať ako významný zdroj sociálnej opory, vo všeobecnosti zmierňujúcej inklináciu k radikalizácii (Rousseau et al. 2019). Valtolina (2023), sumarizujúc poznatky autorov, vymedzuje tri spôsoby nahliadania na vzťah radikalizácie a rodiny:

- a. priamy vplyv rodiny na radikalizáciu - je možný na intrageneračnej (horizontálnej) i intergeneračnej (vertikálnej) úrovni;
- b. nepriamy vplyv rodiny na radikalizáciu - vychádza z možného vplyvu problematického rodinného prostredia na rozvoj radikalizácie;
- c. absencia vzťahu medzi rodinou a radikalizáciou - rodina žiadnym spôsobom neovplyvňuje radikalizáciu.

Pre účely empirického overovania za rizikové rodinné faktory v kontexte radikalizácie považujeme najmä:

- nedostatočnú percepciu podpory zo strany rodiny,
- nefunkčnú komunikáciu v rodine,
- slabú emocionálnu oporu v rodine,
- nízku spokojnosť s rodinným fungovaním.

Za rizikový faktor rovnako považujeme výskyt nasledujúcich okolností v rodinnej histórii:

- intolerancia,
- inklinácia k médiám podporujúcim radikalizáciu,
- nespokojnosť so sociálnym statusom rodiny.

EMPIRICKÁ ČASŤ

Metóda

Kvantitatívny výskum bol realizovaný prostredníctvom kombinácie validizovaného dotazníka REPSTA (Lichner 2020) a autorskej metodiky, zameranej na rodinné vzťahy a rodinnú históriu v súvislosti s radikalizáciou.

Autorská metodika fokusuje na identifikáciu rodinných vzťahov a rodinnej histórie vo vzťahu k radikalizácii. Dotazník je zložený z 33 otázok (18 otázok zameraných na rodinné vzťahy, 15 otázok zameraných na rodinnú históriu vo vzťahu k radikalizácii). Otázky týkajúce sa rodinných vzťahov boli rozdelené do 4 faktorov (Podpora $\alpha = 0,696$; Komunikácia $\alpha = 0,864$; Emocionálna opora $\alpha = 0,858$; Rodinné fungovanie $\alpha = 0,185$). Otázky zaoberajúce sa rodinnou históriou vo vzťahu k radikalizácii boli rozdelené do troch faktorov (Intolerancia $\alpha = 0,612$; Média podporujúce radikalizáciu $\alpha = 0,560$; Sociálny status $\alpha = 0,530$). Autori si uvedomujú nízku hodnotu reliability určitých faktorov, ktorej príčinou môže byť nízky počet otázok pre daný faktor, ale aj skutočnosť, že ide o autorskú metodiku, ktorá doposiaľ neprešla overovacím procesom.

Dotazník REPSTA (Lichner 2020) je zameraný na identifikáciu názorov, postojov a hodnôt smerujúcich k radikalizácii a extrémizmu v cieľovej skupine adolescentov. Metodika je tvorená 33 otázkami, s možnosťou odpovede na 5 bodovej škále Likertoveho typu (1 = úplne nesúhlasím; 5 = úplne súhlasím). Vyhodnocovanie dotazníka je realizované prostredníctvom dvoch subškál. Prvá subškála je sýtená 19 otázkami, zisťujúcimi osobné hodnoty, názory a presvedčenia (F1: $\alpha = 0,927$; autorský výskum $\alpha = 0,923$). Druhú subškálu sýti 14 otázok, identifikujúcich všeobecné hodnoty a názory smerujúce k radikalizácii (F2: $\alpha = 0,849$; autorský výskum $\alpha = 0,860$).

Dotazníková batéria bola doplnená tiež o otázky, zisťujúce sociálno-demografické charakteristiky respondentov. Výsledná batéria bola respondentom distribuovaná osobne alebo prostredníctvom poverených osôb. Zber dát prebiehal v priebehu februára a marca roku 2023. Na základe testu normality rozloženia dát ($p < 0,05$) boli v ďalšom spracovaní využité neparametrické štatistické metódy.

Výskumná vzorka

Výber respondentov prebiehal zámerným, nenáhodným výberom na základe dostupnosti. Výskumnú vzorku tvorilo 132 respondentov, študentov stredných škôl. Deskripcia výskumnej vzorky je obsiahnutá v Tab. 1.

Tab. 1 Deskriptívne charakteristiky výskumnej vzorky

Rod	n	%	X	Med	Min.	Max.	SD
Muž	81	61,4					
Žena	47	35,6					
Neuvedený	4	3,0					
Vek			17,36	17	16	19	0,696
Ročník							
2.	37	28,0					
3.	92	69,7					
Neuvedený	3	2,3					
Typ školy							
Gymnázium	63	47,7					
Stredná odborná škola	69	52,3					
Počet súrodencov			1,11	1	0	3	0,726
0	21	15,9					
1	82	62,1					
2	21	15,9					
3	7	5,3					
Neuvedený	1	0,8					
Rodina							
Obaja rodičia	101	76,5					
Jeden rodič	30	22,7					
Iná osoba	1	0,8					
Bydlisko							
Mesto	88	66,7					
Obec	44	33,3					
Spolu	132	100					

Výsledky a interpretácia

Identifikované hodnoty skóre faktorov rodinnej histórie sme vyhodnocovali nasledovne. Celkové skóre od 1 do 2,49 indikuje, že respondent súhlasí s existenciou týchto javov v jeho rodine. Celkové skóre od 2,50 do 3,49 indikuje ambivalenciu respondenta. A celkové skóre od 3,50 až 5 indikuje, že respondent nesúhlasí s existenciou takýchto udalostí v jeho rodine. Nízka hodnota jednotlivých skóre teda indikuje pozitívny stav, zatiaľ čo vysoká hodnota môže naznačovať ohrozenie rodiny v danom faktore. Faktor sociálny status predstavuje prítomnosť nespokojnosti so sociálnym statusom rodiny v rodinnej histórii. Tab. 2 uvádza skóre jednotlivých faktorov rodinnej histórie.

Tab. 2 Deskriptívne charakteristiky výskumnej vzorky

Faktor	X	Med	Min.	Max.	SD
Intolerancia v rodine	2,72	2,66	1	4,3	0,76
Radikalizačné média v rodine	2,95	3	1	5	0,84
Sociálny status rodiny	1,72	1,5	1	5	0,93

Z výsledkov vyplýva, že priemerné hodnoty intolerancie a inklinácie k radikalizačným médiám v rodine indikujú ambivalenciu respondentov. Nízke skórovanie položky sociálny status indikuje, že respondenti nepocitujú problém v sociálnom postavení svojej rodiny.

Pri vyhodnocovaní identifikovaných hodnôt faktorov rodinných vzťahov sme postupovali podobným spôsobom. Celkové skóre od 1 do 2,49 indikuje nespokojnosť respondenta s uplatňovaním tohto faktoru v jeho rodine. Hodnota skóre od 2,50 do 3,49 indikuje ambivalenciu respondenta. A napokon celkové skóre od 3,50 do 5 indikuje spokojnosť respondenta s uplatňovaním tohto faktoru v jeho rodine. Tab. 3 predstavuje hodnoty skóre jednotlivých faktorov rodinných vzťahov.

Tab. 3 Faktory rodinných vzťahov

Faktor	X	Med	Min.	Max.	SD
Podpora zo strany rodiny	3,98	4,0	2	5	0,76
Komunikácia v rodine	3,25	3,33	1	5	0,95
Emocionála opora zo strany rodiny	4,10	4,4	1,6	5	0,82

Výsledné hodnoty jednotlivých skóre naznačujú, že väčšina respondentov pociťuje spokojnosť s podporou, ako aj s percepciou emocionálnej opory zo strany rodiny. Pri faktoroch komunikácie a rodinného fungovania výsledky naznačujú ambivalenciu.

Bola identifikovaná silná a štatisticky významná korelácia počtu súrodencov a radikalizácie vo faktore F2, teda všeobecných hodnotách a názoroch smerujúcich k radikalizácii ($r = 0,75$; $p < 0,001$).

Možné predikčné vzťahy medzi premennými boli identifikované jednoduchou lineárnou regresiou. Za závislú premennú boli postupne zvolené faktory radikalizácie F1 (Tab. 4) a F2 (Tab. 5 a Tab. 6). Nezávislé premenné predstavovali vybrané faktory rodinnej histórie a rodinných vzťahov. Uvedené sú premenné, u ktorých sa potvrdili signifikantné predikčné vzťahy ($p < 0,05$).

Tab. 4 Predikčné vzťahy rodinnej histórie k faktoru F1

Faktor	r	R²	Adj. R²	F	B	β	t	P (α)
Intolerancia v rodine	0,337	0,114	0,107	16,448	0,294	0,337	4,056	< 0,001
Radikalizačné médiá v rodine	0,172	0,030	0,022	3,984	0,139	0,172	1,996	0,048
Sociálny status rodiny	0,801	0,641	0,639	232,466	0,582	0,801	15,247	< 0,001

Výsledky jednoduchej lineárnej regresie (Tab. 4) naznačujú, že existujú predikčné vzťahy medzi premennými intolerancia v rodine a sociálny status rodiny vo vzťahu k osobným hodnotám, názorom a presvedčeniam, smerujúcim k radikalizácii. Použitý model v prípade výskytu intolerancie v rodinnej histórii vysvetľuje približne 11 % variability. V prípade inklinácie k radikalizačným médiám model vysvetľuje 2 % variability. Za najvýznamnejší prediktor možno označiť pociťovanú nespokojnosť so sociálnym statusom rodiny, nakoľko uvedený model v tomto prípade vysvetľoval približne 64 % variability. Vzťah premenných vo všetkých prípadoch zároveň spĺňal podmienky štatistickej signifikancie ($p < 0,05$).

Na základe hodnôt štatistickej signifikancie ($p > 0,05$) nemožno v našom výskumnom súbore konštatovať existenciu predikčných vzťahov medzi faktormi rodiny a osobnými hodnotami, názormi a presvedčeniami, smerujúcimi k radikalizácii.

Tab. 5 Predikčné vzťahy rodinnej histórie k faktoru F2

Faktor	r	R ²	Adj. R ²	F	B	β	t	P (α)
Intolerancia v rodine	0,324	0,105	0,098	15,032	0,301	0,324	3,877	< 0,001
Radikalizačné médiá v rodine	0,225	0,051	0,043	6,921	0,189	0,225	2,631	0,010
Sociálny status rodiny	0,578	0,334	0,329	65,234	0,439	0,578	8,077	< 0,001

Na základe výsledkov jednoduchej lineárnej regresie (Tab. 5) možno konštatovať, že použitý model v prípade výskytu intolerancie v rodine vysvetľuje približne 10 % variability vo vzťahu k všeobecným radikalizačným hodnotám a presvedčeniam. Model obsahujúci nezávislú premennú inklinácia k radikalizačným médiám interpretuje asi 4 % variability. V prípade modelu obsahujúceho premennú spokojnosti so sociálnym statusom, model vysvetľuje približne 33 % variability. Všetky uvedené modely zároveň spĺňajú podmienku štatistickej signifikancie ($p < 0,05$).

Tab. 6 Predikčný vzťah komunikácie v rodine k faktoru F2

Faktor	r	R ²	Adj. R ²	F	B	β	t	P (α)
Komunikácia v rodine	0,194	0,038	0,030	5,070	0,146	0,194	2,252	0,026

Interpretujúc výsledky jednoduchej lineárnej regresie (Tab. 6) možno spomedzi rodinných faktorov považovať za prediktor radikalizácie vo faktore všeobecných hodnôt premennú komunikácia v rodine. Model s danou premennou však vysvetľuje iba 3 % variability. V prípade ostatných faktorov sa predikčné vzťahy nepreukázali ako štatisticky významné ($p > 0,05$).

Diskusia a záver

Podľa výsledkov výskumu Pétiovej (2018) sa s prejavmi extrémizmu v domácom prostredí stretlo 2,2 % žiakov gymnázií a 2,9 % žiakov stredných odborných škôl. Zároveň je však dôležitosť rodičov a blízkej rodiny akcentovaná skutočnosťou, že ako hlavný zdroj informácií o extrémizme ich uvádza 9,2 % gymnazistov a 7,9 % žiakov stredných odborných škôl. Samotní adolescenti vidia ako príčiny nárastu extrémizmu v súčasnej spoločnosti aj zlé rodinné vzťahy (34,9 %), či nevhodné výchovné metódy (32,1 %). Pri otázke na príčinu sympatizovania mladých ľudí s extrémistickými myšlienkami, ktorá vedie k radikalizácii adolescentov, vyjadrilo 23,4 % respondentov názor, že príčinou sú predsudky a názory prebraté od rodičov a príbuzných. Dané výsledky potvrdzujú subjektívne vnímanú dôležitosť rodiny a

rodinného prostredia v kontexte radikalizácie samotnými adolescentami. Kvalitatívny výskum Slovenského inštitútu mládeže (Juventa 2018) preukázal, že inklinácia členov rodiny (napr. rodičov či starších súrodencov) k extrémistickým politickým názorom významne ovplyvňuje radikalizáciu adolescentov. K ďalším faktorom možno zaradiť tiež frustráciu zo sociálnej a politickej situácie, vnímanie veľkých spoločenských rozdielov a nedôveru v politických predstaviteľov. V autorskom výskume bola identifikovaná korelácia počtu súrodencov všeobecných hodnotách a názoroch smerujúcich k radikalizácii. Berúc do úvahy že nespokojnosť so sociálnym statusom rodiny môže byť zdrojom frustrácie adolescentov, potvrdzuje sa tiež identifikovaný predikčný vzťah medzi nespokojnosťou so sociálnym statusom rodiny a faktormi radikalizácie. Naopak, percepcia sociálnej opory zo strany rodiny dokáže posilňovať rezilienciu adolescentov a pôsobiť protektívne vo vzťahu k ich radikalizácii (Rousseau et al. 2019; Trníková, Hovanová 2023). V autorskom výskume síce neboli preukázané významné predikčné vzťahy v tomto faktore, avšak bola identifikovaná významná negatívna súvislosť percepcie podpory zo strany rodiny voči faktoru F1 - osobné hodnoty, názory a presvedčenia ($r = -0,17$; $p = 0,05$). Prehľadová štúdia realizovaná autormi Zych a Nasaescu (2022) upozorňuje na existujúcu súvislosť medzi radikalizáciou a výskytom extrémizmu v rodine, mierou socio-ekonomického statusu rodiny a výskytom konfliktov v rodine. Dané výsledky sa v našom výskume potvrdili, nakoľko sme identifikovali predikčné vzťahy medzi nespokojnosťou so sociálnym statusom rodiny a radikalizáciou, ale aj medzi výskytom intolerancie či inklináciou k radikalizačným médiám v rodine a radikalizáciou v oboch jej zisťovaných faktoroch. Výskumne bola preukázaná aj korelácia radikalizácie v rodine a sklonov k násilnej radikalizácii na populácii dospelých ($r = 0,96$; $p \leq 0,01$) (LaFree et al. 2018). V autorskom výskume bola identifikovaná korelácia výskytu intolerancie v rodinnej histórii adolescentov a osobných hodnôt, presvedčení a názorov smerujúcich k radikalizácii ($r = 0,30$; $p < 0,001$), ako aj výskytu intolerancie a všeobecných hodnôt a názorov smerujúcich k radikalizácii ($r = 0,35$; $p < 0,001$) u adolescentov. V prípade oboch vzťahov boli potvrdené i predikčné vzťahy (Tab. 4 a Tab.5).

Rodina tvorí bazálny rámec sociálizácie adolescentov. Rodinný systém predstavuje prirodzené prostredie vývinu mladého človeka, preberania vzorcov správania a sociálneho učenia v pozitívnej i negatívnej konotácii. K negatívnym javom, ktorých prenos je možný aj sociálnym učením v rodine nepochybne patrí radikalizácia. Preukázali sme, že percepcia negatívnych javov v rodine i v rodinnej histórii má potenciál pôsobiť ako rizikový push faktor vzniku a rozvoja radikalizácie adolescentov. Na základe výsledkov autorského výskumu možno za najvýznamnejší prediktor radikalizácie adolescentov z pomedzi skúmaných premenných označiť pociťovanú nespokojnosť so sociálnym statusom rodiny. Výsledky teda naznačujú, že nepriaznivo vnímaný sociálny status rodiny je faktorom pre vznik všeobecných hodnôt a názorov smerujúcich k radikalizácii, ako aj osobných hodnôt, názorov i presvedčení, ktoré smerujú k tomuto javu. Tieto zistenia zdôrazňujú dôležitosť sociálnej práce v prevencii radikalizácie v cieľovej skupine adolescentov. Práve široký záber sociálnej práce, jej orientácia na prácu s celým rodinným systémom, ako aj akcentácia spoločenských pomerov a sociálneho statusu klientskej skupiny predstavujú dôležité prvky pri pochopení radikalizácie, jej prevencii, ako aj v intervencii smerujúcej k deradikalizácii.

Afiliácia:

Príspevok vznikol ako súčasť riešenia projektu VEGA 1/0754/21 "Push-pull" sociálne faktory súvisiace s mierou radikalizácie adolescentov v kontexte sociálnej práce.

Zoznam použitej literatúry

- BEELMANN, A. 2020. A Social-Developmental model of radicalization: a systematic integration of existing theories and empirical research. *International Journal of Conflict and Violence* [online]. 2020, vol. 14, pp. 1–14. Dostupné na: doi:10.4119/ijcv-3778
- BEGUN, A. L., et al. 2016. A family systems perspective in Prisoner Reentry. In: *Palgrave Macmillan US eBooks* [online]. p. 85–144. Dostupné na: doi:10.1057/978-1-137-57929-4_3
- BERŠNAK, J. V. - I. PREZELJ, 2020. Recognizing youth radicalization in schools: Slovenian ‘frontline’ school workers in search of a compass. *International Sociology* [online]. 2020, vol. 36, no. 1, pp. 49–70. Dostupné na: doi:10.1177/0268580920953333
- CABY, F. - A. CABY. 2019. *Přehled psychoterapeutických technik pro práci s dětmi a rodinou*. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1548-6.
- DOOSJE, B. et al., 2016. Terrorism, radicalization and de-radicalization. *Current Opinion in Psychology* [online]. 2016, vol. 11, pp. 79–84. Dostupné na: doi:10.1016/j.copsyc.2016.06.008
- IUVENTA. 2018. Príčiny radikalizácie mládeže vo veku 14 až 17 rokov : Hlavné zistenia z kvalitatívneho výskumu. IUVENTA - Slovenský inštitút mládeže. Dostupné na: <https://osf.sk/wp-content/uploads/2018/04/Pr%C3%AD%C4%8Diny-radikaliz%C3%A1cie-ml%C3%A1de%C5%BEE-11042018.pdf>
- JOHNSON, B., - W. A. RAY, 2016. Family Systems Theory. *Encyclopedia of Family Studies* [online]. 2016, pp. 1–5. Dostupné na: doi:10.1002/9781119085621.wbefs130
- LAFREE, G. et al. 2018. CORRELATES OF VIOLENT POLITICAL EXTREMISM IN THE UNITED STATES. *Criminology* [online]. 2018, vol. 56, no. 2, pp. 233–268. Dostupné na: doi:10.1111/1745-9125.12169
- LICHNER, V. 2020. *Proces radikalizácie vybraných rizikových skupín adolescentov z perspektívy sociálnej práce [Habilitationná práca]*. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Filozofická fakulta; Katedra sociálnej práce. 152 s
- MYDLÍKOVÁ, E. 2019. *Rodina a kognitívno – behaviorálny prístup*. Bratislava: Typy Universitas Tyrnaviensis a Veda. ISBN 978-80-568-0374-5.
- PÉTIOVÁ, M. 2018. *Vnímanie extrémizmu a terorizmu z pohľadu žiakov základných a stredných škôl. Záverečná správa z výskumu*. Bratislava : CVTI SR, 2018
- ROUSSEAU, C. et al., 2019. From social adversity to sympathy for violent radicalization: the role of depression, religiosity and social support. *Archives of Public Health* [online]. 2019, vol. 77, no. 1. Dostupné na: doi:10.1186/s13690-019-0372-y
- SHAFIEIOUN, D. - H. HAQ, 2023. Radicalization from a societal perspective. *Frontiers in Psychology* [online]. 2023, vol. 14. Dostupné na: doi:10.3389/fpsyg.2023.1197282
- TRŇNIKOVÁ N. - M. HOVANOVÁ. 2023. Sociálna opora v kontexte procesu radikalizácie adolescentov. In *Zborník prác z celoslovenského kola Študentskej vedeckej odbornej činnosti v*

odbore Sociálna práca. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach Vydavateľstvo ŠafárikPress, 2023. ISBN 978-80-574-0242-8, s. 42-69. Dostupné na: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2023/ff/zbornik-svoc.pdf>

VALTOLINA, G. G., 2023. Migration and religious radicalization: a family issue? In: *IOS Press eBooks* [online]. Dostupné na: doi:10.3233/stal230012

ZYCH, I. - E. NASAESCU, 2022. Is radicalization a family issue? A systematic review of family-related risk and protective factors, consequences, and interventions against radicalization. *Campbell Systematic Reviews* [online]. 2022, vol. 18, no. 3. Dostupné na: doi:10.1002/cl2.1266

Kontakt na autorov

Mgr. Dominik Maximov

Katedra sociálnej práce Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach
Moyzesova 9, 040 59 Košice.

dominik.maximov@student.upjs.sk

doc. Mgr. Vladimír Lichner, PhD.

Katedra sociálnej práce Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach
Moyzesova 9, 040 59 Košice.

vladimir.lichner@upjs.sk

Mgr. Dávid Pribula

Katedra sociálnej práce Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach
Moyzesova 9, 040 59 Košice.

pribuladavid3@gmail.com

Analýza postojov mladých ľudí k adopcii detí homosexuálnymi párami

Analysis of young people's attitudes towards the adoption by same-sex couples

Ema Choutková (SR), Ondrej Kalina (SR), Vladimír Lichner (SR)

Abstrakt

Príspevok sa venuje postojom mladých ľudí k adopcii detí homosexuálnymi párami. Objektom nášho skúmania boli postoje mladých ľudí k takejto adopcii, ktoré sme následne analyzovali. V teoretickej časti opisujeme postoje a adopciu detí homosexuálnymi párami vo svete, kde prezentujeme výskumy, ktoré sa v minulosti venovali danej problematike. Záverečnou časťou je empirický výskum, v ktorom sme skúmali postoje mladých ľudí k adopcii detí homosexuálnymi párami na Slovensku pomocou dotazníka, ktorý sme neskôr využívali pri štatistickej analýze. Výsledkom nášho výskumu sú kladné postoje k takejto adopcii.

Kľúčové slová

LGBTQIA+. Adopcia. Homosexuálne páry. Postoje.

Abstract

This thesis focuses on and tackles the topic of attitudes of young people towards the adoption of children by same-sex couples. The object of this research were the attitudes of young people on the given topic, which we thoroughly analysed. The first chapter is devoted to the attitudes and the adoption of children by same-sex couples throughout the world, which is based upon various research from the past. The final part is an empirical research in which the attitudes of young people to the adoption of children by same-sex couples in Slovakia were examined using a questionnaire, which was later used in statistical analysis. Based on our research we can conclude that young people's attitudes towards adoption by same-sex couples are fairly positive in modern day Slovak society.

Keywords

LGBTQIA+. Adoption. Same-sex couples. Attitudes.

Úvod

Každý jednotlivec nesie svoje osobné presvedčenia a vníma rôzne otázky a tématické oblasti svojím jedinečným spôsobom. Formovanie postojov je celoživotným procesom a naše postoje sa pravidelne menia a sú ovplyvnené rôznymi faktormi ako vek, identita, náboženstvo, rodina či morálne presvedčenia.

Adopcia detí homosexuálnymi párami je téma, ktorá v posledných desaťročiach nadobudla význam v rámci spoločenských a právnych diskusií v mnohých krajinách po celom svete. Táto problematika otvára dôležité otázky týkajúce sa rovnosti, inkluzívnosti a práv LGBTQIA+ komunity. Analýza postavenia mladých ľudí k adopcii detí homosexuálnymi párami je kritická, pretože ich postoj k tejto problematike môže mať dlhodobé dôsledky na

spoločenskú akceptáciu, rodinné práva a práva LGBTQIA+ komunity, pretože predstavujú budúcu generáciu, ktorá bude formovať túto spoločnosť.

Tento príspevok sa zameriava na prehľad a analýzu postojov mladých ľudí k adoptii detí homosexuálnymi pármami. Zaoberá sa rôznymi aspektmi vrátane dôležitosti otvorených diskusií, genderových a náboženských vplyvov na postoje k tejto komunite. Tento príspevok môže prispieť k lepšiemu pochopeniu toho, ako táto generácia vníma práva a inkluzívnosť LGBTQIA+ komunity v kontexte adopcie detí.

Postoj

Definícia pojmu postoj sa dostala do povedomia na základe práce Thomasa a Znanieckeho (1918), ktorí vysvetľujú postoj ako proces vedomia jednotlivca, a ako reakcie jednotlivca na určité faktory vzhľadom na okolie alebo ako vzťah k morálnym hodnotám individua. S inou definíciou prišiel Allport (1935), ktorý charakterizuje postoj ako mentálny a nervový stav, ktorý sa vytvára na základe našich predošlých skúseností a ovplyvňuje naše budúce správanie. Postoj je ovplyvnený našou emocionálnou stránkou, ktorá súvisí s morálnymi hodnotami alebo tým čo je podľa nás správne alebo naopak nesprávne. Sú ovplyvňované zážitkami, životnými situáciami alebo kruhmi ľudí, ktorými sme obklopení. Ako hovorí Lokša (2007) postoje sa formujú počas celého života človeka prostredníctvom výchovného pôsobenia a najmä determináciou aktuálneho sociálneho prostredia t. z. skupín, do ktorých je jedinec začlenený. Allport (1935) tvrdil, že postoje majú priamy a dynamický dopad na správanie, zatiaľ čo LaPiere (1934) povedal, že postoje môžu predvídať správanie len minimálne. Vo Festingerovej (1957) teórii kognitívnej disonancie sa hovorí, že aj keď zmeníme postoj, neznamená to, že to zmení naše správanie. Postoj sa všeobecne chápe ako multidimenzionálny konštrukt, ktorý je rozdelený na tri hlavné zložky, okrem hlavných zložiek môžeme za ďalšie časti označiť ešte vedomostnú zložku, vyjadrenie hodnôt, stálosť a jedinečnosť jedinca. (Ostrom 1989) Pod vplyvom prác M. B. Smitha (1947) rozlišujeme postoje na tri hlavné zložky.

1. Citová (afektívna, emocionálna) zložka, táto zložka vyjadruje vzťah k predmetu postoja, ovplyvnená je emocionálnou dimenziou, ktorú tvoria emócie a pocity, ktoré v nás daný objekt vyvoláva (napr. milujem - nemilujem),
2. Poznávacia (kognitívna, racionálna) zložka, súvisí s racionálnym alebo morálnym presvedčením, vyjadruje náš postoj v zmysle: "Je to správne alebo nesprávne?" Táto zložka býva zväčša ovplyvnená názorom iných ľudí alebo spoločnosti,
3. Snahová (konatívna, behaviorálna) zložka ako tendencia konať (napr. idem - nejdem).

Postoje k adoptii detí homosexuálnymi pármami sú komplexným sociálnym javom, ktorý môže byť ovplyvnený rôznymi faktormi, ako sú rod (Klein, Hodges 2001), vzdelanie (Astin 1977), náboženské presvedčenie, rodičovská výchova (Elkin, Handel 1978), politické preferencie, osobné skúsenosti, stereotypy a kultúrne vplyvy.

Adopcia detí homosexuálnymi pármami vo svete

Západné výskumy poukazujú na to, že deti homosexuálov sú v priemere otvorenejšie a vnímavejšie ako deti heterosexuálov (Sawatzki, Birgit 2004). Deti vychovávané homosexuálnymi pármami nevykuzujú žiadny deficit, vrátane správania, zdravia (Reczek et al. 2016), sociálnych zručností (Fedewa, Clark 2009), emocionálneho prežívania či vzdelania (Boertien, Bernardi 2019). Darí sa im rovnako ako deťom, ktoré vychovávajú heterosexuálne páry. Od deväťdesiatych rokov sa boj o práva homosexuálov zintenzívnil, predovšetkým sa presadzovali práva o uznanie manželstva párov rovnakého pohlavia, registrovaných partnerstiev, príležitosti na adopciu či boj proti homofóbii (Uziel 2007). Adopcia homosexuálnymi pármami je povolená vo väčšine štátov USA, v Európe majú povolenú adopciu štáty ako Francúzsko, Španielsko, Švédsko, Nórsko a mnoho ďalších. V Číne je napríklad takáto adopcia nelegálna. Najprísnejší postoj voči homosexuálom majú štáty ako Irán, Afganistan alebo Saudská Arábia, tam hrozí za prejav homosexuality až trest smrti. V USA, kongresman Pete Stark predstavil zákon „Každé dieťa si zaslúži rodinu“ (Stark 2009), navrhovaná legislatíva mala zakazovať štátom a agentúram starostlivosti o deti diskrimináciu adopcie detí, na základe sexuálnej orientácie potenciálnych rodičov. Každé dieťa by malo mať záruku, že jeho najlepšie záujmy by mali byť jediným kritériom pri hľadaní vhodných adoptívnych rodičov. Autori Dias a Reinheimer (2013) zdôrazňujú, že s pokrokom v oblasti ľudských práv sú homosexuálne páry už blízko k právam, ktoré majú akékoľvek iné rodinné modely. Presvedčenie, že homosexuálne páry nie sú vhodnými rodičmi, nemajú empirický základ (Patterson 2000, 2004; Perrin 2002). Nezistilo sa, že by sa lesbické a heterosexuálne ženy výrazne líšili v prístupoch k výchove detí (Patterson 2000). Dôkazy tiež naznačujú, že deti homosexuálnych rodičov majú normálne spoločenské vzťahy s rovesníkmi a dospelými (Patterson 2000, 2004a, 2004b; Perrin 2002; Stacey, Biblarz 2001; Tasker 1999; Tasker, Golombok 1997). Pri analýze dokumentov Clarke (2001) identifikoval šesť bežných argumentov proti lesbickému a homosexuálnemu rodičovstvu: (1) je to hriech; (2) je to neprirodzené (neobvyklé); (3) je to sebecké a ignoruje „najlepšie záujmy dieťaťa“; (4) pripravuje deti o vhodné rodové vzory; (5) vystavuje deti riziku zámeny ohľadom ich sexuálnej a rodovej identity, takže sa neskôr stanú homosexuálmi alebo lesbičkami; a (6) zvyšuje riziko šikanovania kvôli existujúcim predsudkom proti homosexualite. Aj keď vystavenie predsudkom a diskriminácii na základe sexuálnej orientácie môže spôsobiť utrpenie (Mays, Cochran 2001; Meyer 2003), neexistuje spoľahlivý dôkaz, že homosexuálna orientácia sama o sebe zhoršuje psychologické fungovanie dieťaťa, nemá relevantný empirický dôkaz na to, že je pre psychologicko-sociálny vývin dieťaťa zlá alebo nevhodná. Americká únia občianskych slobôd (1999) uviedla, že mnoho homosexuálnych párov má záujem o adopciu a často sú ochotní prijať ťažšie umiestniteľné deti, ako sú napríklad staršie deti. Gates et al. (2007) uviedli, že približne 2 milióny homosexuálov a lesbičiek má záujem o adopciu. Bigner a Bozett (1989) okrem iného vo svojom prehľade o výskume o homosexuálnych rodičoch zistili, že neexistuje „žiadny dôkaz akéhokoľvek druhu“, ktorý by potvrdzoval presvedčenie, že deti žijúce s homosexuálnymi rodičmi zažívajú významné negatívne výsledky. Dokonca, Leung et al. (2005) zistili, že homosexuálni adoptívni rodičia sa v hodnotení umiestnili lepšie ako heterosexuálni adoptívni rodičia, so staršími adoptívnymi deťmi.

Cieľ výskumu

Cieľom výskumu je preskúmať a analyzovať postoje mladých ľudí voči adopcii detí homosexuálnymi párami s cieľom pochopiť ich názory, predpoklady a emocionálne reakcie v súvislosti k téme.

Charakteristika metód a metodík

K realizácii výskumu sme zvolili dotazníkovú metódu. Pri zbere údajov bol vo výskume použitý set dotazníkov. Postoje k adopcii sme počítali ako súčet všetkých výrokov týkajúcich sa adopcie (napr. "Homosexuálne páry by mali mať právo adoptovať si deti, podobne ako majú páry muž a žena"), z ktorých nám vyšla suma, ktorej minimum bol na hranici 10 bodov, čo znamenalo absolútne negatívny postoj k danej problematike alebo 50 bodov, čo predstavovalo absolútnu "podporu" alebo maximálny pozitívny vzťah, ktorý respondenti mohli dosiahnuť. Čím vyššie skóre respondent získal, tým bol jeho vzťah k adopcii kladnejší. Každý výrok sme merali pomocou 5 bodovej Likertovej škály. Na získavanie informácií o postojoch voči adopcii detí homosexuálnymi párami bol použitý dotazník APS (Attitude toward Gay Men and Lesbian as Adoptive Parents Scale) (Ryan 2000; Ryan, Bedard, Gertz 2007). Z dotazníku EVS (The European Values Study 1981) sme využili výroky týkajúce sa náboženstva ("*Moje náboženstvo je veľmi dôležité pre môj život*"), rodičovstva ("*Človek musí mať dieťa aby naplnil svoje poslanie*"), ženy ako slobodnej matky ("*Žena môže mať dieťa aj bez stabilného vzťahu (napr. umelé oplodnenie)*") a manželstvo=šťastie ("*Na dosiahnutie šťastia je potrebné manželstvo*"). Dotazník bol doplnený o demografické otázky a autorské výroky týkajúce sa LGBTIQIA+ komunity či postojov k adopcii detí homosexuálnymi párami.

Charakteristika výskumnej vzorky

Výskumnú vzorku tvorilo spolu 698 respondentov, dotazník nedokončilo ďalších 390 respondentov, tieto dotazníky boli z výskumu vyradené ako aj dotazníky, kde respondent neodpovedal na niektorú z otázok. Priemerný vek respondentov $M = 22.045$ po zaokrúhlení 22 rokov, $Me = 20$ a smerodajná odchýlka $SD = 6.57$. Výskumnú vzorku tvorilo viac žien ako mužov, konkrétne to bolo 528 žien a 170 mužov. Zber údajov bol vykonaný v dňoch od 19-25.3.2020. Dotazníky boli distribuované online formou a vo veľkej miere boli využité možnosti sociálnych sietí ako Facebook či Instagram. Účastníci mohli vyplniť dotazník prostredníctvom webovej stránky MySurvio. Čas na dotazník nebol žiadnym spôsobom limitovaný a v priemere respondentom vyplnenie trvalo 5 až 10 minút. Výskumu sa zúčastnili respondenti z celého Slovenska, najvyšší počet respondentov sme zaznamenali v Banskobystrickom kraji s počtom respondentov 191. Úroveň vzdelania bola konsolidovaná do troch kategórií. Štatút rodičov bol kategorizovaný ako "najvyššie dosiahnuté vzdelanie tvojich rodičov". Príjem bol kódovaný do 5 kategórií Likertovej škály ako úplne dostačujúci alebo úplne nedostačujúci.

Tab 1. Demografické údaje (štúdium, vierovyznanie)

ŠTÚDIUM	N	%
Stredná škola	288	41.3
Vysoká škola	211	30.2
Neštudujem	199	28.5
VIEROVYZNANIE		
Rímskokatolícka cirkev	311	44.6
Evanjelická cirkev	69	9.9
Gréckokatolícka cirkev	23	3.3
Kresťanská reformovaná cirkev	21	3
Pravoslávna cirkev	5	0.7
Bez vyznania	247	35.4
Iné a neregistrované	22	3.2

Interpretácia výsledkov výskumu

V nasledujúcej časti sa budeme venovať interpretácií výsledkov. Výstupné údaje boli štatisticky spracované v programe SPSS 25.0.

Tab. 2 popisuje zastúpenie postoja voči adopcii detí homosexuálnymi párami. Hodnota $p(\alpha) = 0.14$ hovorí o absencii štatisticky významného rozdielu medzi pohlaviami v postojoch k adopcii homosexuálnymi párami. Najnižšie skóre u našich respondentov sme zaznamenali na hranici 14 bodov a najvyššie skóre bolo na úrovni 50 bodov, teda nášho absolútneho maxima. U 20% našich respondentov dosahuje skóre hodnotu od 14 bodov po 30 bodov, zvyšných 80% respondentov sa pohybuje na úrovni od 31 bodov do 50 bodov. Priemerné skóre u mužov a žien značí, že väčšina respondentov je naklonená k pozitívnemu postoju k adopcii homosexuálnymi párami.

Tab. 2 Postoje k adopcii na základe rodu

	Mean	Std. Deviation
muži	37.2	9.2
ženy	40.1	8.5

Tab. 3 opisuje štyri nezávislé premenné a to náboženstvo, rodičovstvo, ženu ako slobodnú matku a manželstvo=šťastie. Využili sme už vyššie spomínané výroky ako “Človek musí mať dieťa aby naplnil svoje poslanie”, “Žena môže mať dieťa aj bez stabilného vzťahu (napr. umelé oplodnenie)”, “Na dosiahnutie šťastia je potrebné manželstvo” či “Moje náboženstvo je veľmi dôležité pre môj život”. Premenné sme si dichotomizovali a určili postoje respondentov ako pozitívny-negatívny.

Vyššia miera negatívneho postoja k náboženstvu významne asociovala s pozitívnym postojom k adopcii detí homosexuálnymi pármí.

Respondenti, ktorí mali pozitívny postoj k rodičovstvu majú významne pozitívnejší postoj k adopcii detí homosexuálnymi pármí ako respondenti s negatívnym postojom k rodičovstvu.

Tí respondenti, ktorí vyjadrili kladný postoj k tomu, aby žena mohla mať dieťa aj bez stabilného vzťahu, teda by bola slobodnou matkou, vyjadrili pozitívny postoj aj k adopcii detí homosexuálnymi pármí.

Tí respondenti, ktorí odpovedali, že manželstvo je pre nich dôležité, nesúhlasili s tým, aby homosexuálne páry mali možnosť adoptovať si dieťa. Silné vnímanie manželstvo = šťastie súviselo s negatívnym postojom voči adopcii detí homosexuálnymi pármí.

Tieto zistenia nám naznačujú, že postoj k adopcii detí homosexuálnymi pármí môže byť ovplyvnený viacerými faktormi, a tieto výsledky môžu byť užitočné pre lepšie porozumenie toho ako rôzne faktory ovplyvňujú postoje k tejto téme.

Tab. 3 Porovnanie priemerných hodnôt postojov k adopcii podľa miery dôležitosti u náboženstva, rodičovstva, ženy ako slobodnej matky a manželstvo=šťastia

		Mean	Std. Deviation	t	p
Náboženstvo	N	42.6	6.3	11.38	<0.001
	P	34.8	9.9		
Rodičovstvo	N	40.7	8.3	6.03	<0.001
	P	35.9	9.4		

Slobodná matka	N	31.3	9.4	-14.38	<0.001
	P	42.1	7.1		
Manželstvo=šťastie	N	40.9	8.1	8.53	<0.001
	P	33.1	9.5		

Diskusia

Hlavným cieľom predstaveného výskumu bolo preskúmanie postojov mladých ľudí k adopcii detí homosexuálnymi párami. Medzi faktory vplyvajúce na zmenu postojov sme zaradili pohlavie, rodinné zázemie či náboženstvo. Na výrok *“Môj názor na homosexualitu je ovplyvnený hlavne...”* mali respondenti na výber možnosti ako rodina, priatelia, politika, vierovyznanie, médiá, skúsenosť, morálne presvedčenie a iné. Až 393 respondentov, čo predstavuje až 56,3% odpovedalo, že hlavným ovplyvňujúcim faktorom pre nich, je ich morálne presvedčenie. Morálne presvedčenia sú súčasťou základných presvedčení ľudí a súvisia s tým čo človek považuje za správne alebo nesprávne (Skitka, Bauman, Sargis 2005). Moralizované postoje sú relatívne stabilné a je ťažšie ich zmeniť (Aramovich, Lytle, Skitka 2012).

Brewer (2003) hovorí, že existuje tendencia, ktorá naznačuje, že ženy často prejavujú väčšiu podporu pre vzťahy rovnakého pohlavia v porovnaní s mužmi. Pri komparácii mužov a žien sme signifikantné rozdiely, ale u našich respondentov nezaznamenali. Je dôležité poznamenať, že v tomto kontexte existuje variabilita a rozdiely medzi jednotlivcami. V ďalšej časti sme zachytili štatisticky významnú asociáciu medzi postojmi k LGBTQIA+ komunita a adopciou detí takýmito párami. Podobný fakt naznačujú aj iné výskumy, ktoré hovoria o týchto postojoch voči LGBTQIA+ a asociáciou k rodičovstvu osôb rovnakého pohlavia (Massey, 2010; Pew Research Center, 2011). Táto asociácia môže byť dôsledkom podobných hodnôt, presvedčení a postojov, ktoré často prevládajú u týchto skupín. Tí, ktorí podporujú práva a rovnosť pre LGBTQIA+ komunitu, tiež veria v rovnaké práva a možnosti pre tieto páry v oblasti adopcie detí. Významným faktorom vo vnímaní adopcie bol kontext s religionizitou. Ľudia, ktorí majú určité náboženské presvedčenia, majú tendenciu mať konzervatívnejšie názory a majú určitý postoj aj k adopcii detí týmito párami, a tieto vzťahy medzi náboženstvom a postojmi sú v našom výskume štatisticky signifikantné. Náboženstvá majú často špecifické názory na sexuálnu orientáciu a genderovú identitu, a tieto názory môžu ovplyvniť postoj veriacich k adopcii detí homosexuálnymi párami. Štúdia, ktorá sa vykonávala na vzorke registrovaných voličov v USA zistila, že tí respondenti, ktorí sa identifikovali ako kresťania, mali výrazne negatívnejší postoj k adoptívnym rodičom ako tí, ktorí sa nehlásili ku kresťanskej viere (Ryan, Bedard, Gertz 2007). V podobnom duchu sa niesla aj štúdia Besena a Zicklina (2007), ktorá na základe údajov z národnej vzorky uviedla, že osoby, ktoré sa identifikujú ako kresťania či katolíci, majú menšiu pravdepodobnosť, že budú podporovať adopciu detí homosexuálnymi

pármi. Tieto výskumy podobne ako náš predpoklad naznačujú, že ľudia, ktorých religionizita je významnejšia majú vo všeobecnosti negatívnejšie postoje k LGBTQIA+ komunite a adopcii detí takýmito pármami.

Výskumy naznačujú, že osoby, ktoré viac podporujú intímne vzťahy medzi osobami rovnakého pohlavia, majú zväčša rovnaké charakteristiky akými sú nižší vek, sú to ženy, žijúce v mestách, politicky liberálne, s vyšším vzdelaním, menej veriace prípadne ateistky a tie, ktoré veria, že homosexualita je vrodená a nie je voľbou (Adamczyk, Pitt 2009; Burdette, Ellison, Hill 2005; Olson, Cadge, Harrison 2006; Whitehead 2010, 2014).

Je dôležité, aby diskusia o tejto téme bola konštruktívna a rešpektovala rôzne pohľady. Rovnako je dôležité, aby sa v nej zohľadňovali práva a blahobyť detí, ktoré sú stredobodom tejto diskusie.

Implikácie pre sociálnu prácu

Rozbor tejto témy môže slúžiť ako dobrý základ pre zlepšenie praxe v oblasti sociálnej práce. Na podporu k vytvoreniu inkluzívnejšej spoločnosti by sociálni pracovníci mohli absolvovať rôzne školenia, edukačné programy či tréningy.

Edukačné kampane by mohli poskytovať informácie o právach homosexuálnych párov týkajúcich sa života, právnych možností či adopcie. Mohli by zahŕňať práva na adopciu či napríklad hodnotenie rodičovských kompetencií a schopností, práv a povinností, ktoré s tým súvisia. Právnym krokom pred adopciou takýmito pármami je v prvom rade registrované partnerstvo či manželstvo. Ak by sme sa však bavili v rovine, že registrované partnerstvá sú povolené a tieto páry majú nárok na adopciu dieťaťa, sociálny pracovník by zohrával dôležitú úlohu pri procese adopcie, a taktiež skúmanie vhodnosti takéhoto rodičovstva a umiestnenia dieťaťa. Zároveň, by boli sociálni pracovníci dobrým poskytovateľom zdrojov o poradenských službách a organizáciach. Sociálni pracovníci by pracovali s takýmito rodinami v troch úrovniach. Mikro úroveň ako práca s konkrétnymi potenciálnymi rodičmi a deťmi. Ich úlohou by bola podpora a poradenstvo či riešenie individuálnych potrieb klientov. Mezo úroveň ako riešenie širšieho sociálneho a komunitného kontextu okolia takejto rodiny, akceptácia zo strany okolia rodiny či práca s dieťaťom a jeho rovesníckou skupinou ako podpora integrácie takéhoto dieťaťa. Makro úroveň by zohľadňovala právne politiky a systémy. Zabezpečenie rovnosti pre takéto páry, spravodlivosť a podporu práv LGBTQIA+ párov v súlade so záujmami detí. V literárnom prehľade 100 empirických štúdií týkajúcich sa výsledkov detí adoptovaných homosexuálnymi pármami sa zistilo, že medzi týmito deťmi a deťmi adoptovanými heterosexuálnymi pármami neexistuje žiadny rozdiel (Montero 2014). Napriek týmto skutočnostiam sociálna práca naďalej kladie bariéry pred adopciou osôb rovnakého pohlavia. Tieto prekážky vytvárajú najmä sociálni pracovníci, ktorí zastávajú stigmy, osobné predsudky a zaujatosť voči takejto adopcii. V štúdiách, sociálnych pracovníkov, ktorí pracovali s homosexuálnymi pármami, sa zistilo, že ich postoje k homosexualite priamo korelovali s mierou schválenia adopcie (Montero 2014).

Dôležité je zdôrazniť, že predchádzajúci odstavec bol v podstate fabuláciou a nezodpovedá skutočnej právnej situácii na Slovensku, kde adopcia osôb rovnakého pohlavia nie je legálna. Napriek tomu je pravdepodobné, že sa pracovníci v oblasti sociálnej práce budú

stretávať s homosexuálnymi klientmi, a v tomto prípade je kľúčové zvyšovanie tolerantnosti a otvorenosti voči rôznorodosti klientov.

Sociálni pracovníci by mali mať prístup a povinnosť sa odborne vzdelávať v rôznych oblastiach. Bolo by potrebné im napomôcť k prekonaniu osobných preferencií, predsudkov a zvýšiť medzi nimi povedomie o tejto klientskej skupine. SAMHSA (Substance Abuse and Mental Health Services Administration), ktorej úlohou je zlepšovanie kvality a dostupnosti služieb predstavili prvý učebný plán, ktorý je navrhnutý tak, aby riešil rôzne aspekty poskytovania služieb LGBTQIA+ jednotlivcov. Obsahuje 22 modulov, ktoré riešia ich špecifické potreby, tieto školenia zahŕňajú témy ako právne otázky, proces “coming out”, špecifické klinické usmernenia na riešenie potrieb tejto klienteli či tréning kultúrnych kompetencií (SAMHSA 2023). Vzdelávanie by malo byť neustálym procesom zlepšovania sa v rôznych oblastiach. Profesionálny rozvoj odborníkov je podstatným faktorom pri poskytovaní adekvátnej pomoci klientom. Poskytovanie podpory a služieb bez ohľadu na sexuálnu orientáciu klienta prispieva k vytvoreniu inkluzívnejšieho a rešpektujúceho prostredia.

Záver

Príspevok sa zameriava na prezentovanie autorského výskumu zameraného na postoje mladých ľudí k adopcii detí homosexuálnymi pármami. Primárnym zámerom na realizáciu bolo nedostatočné sa venovanie tejto problematike na Slovensku. Predpokladom bol pozitívny postoj k adopcii, rodové rozdiely vo vnímaní adopcie, či náboženské preferencie ako hlavný faktor ovplyvňovania postojov. Nepreukázali sme rodové rozdiely vo vnímaní adopcie. Pozorovali sme, že väčšina mladých ľudí, ktorí sa zúčastnili nášho výskumu, prejavovala pozitívne postavenie k adopcii detí homosexuálnymi pármami.

Výskum potvrdil, že na Slovensku existuje priestor na otvorenejšiu diskusiu o tejto téme a na zlepšenie povedomia verejnosti o právach homosexuálnych rodičov v oblasti adopcie. Otvorenejšia diskusia a osvetové kampane môžu pomôcť odstrániť predsudky a zvyšovať akceptáciu v tejto oblasti.

Náš výskum tiež poukázal na dôležitosť náboženských preferencií pri formovaní postojov mladých ľudí. Je dôležité, aby sa v diskusii o tejto téme zohľadnili rôzne hľadiská a preskúmali sa možné spôsoby, ako zosúladiť práva homosexuálnych rodičov s náboženskými presvedčeniami jednotlivcov. Fulton et al. (1999) opakovane preukázal, že existuje tendencia ktorá ukazuje, že nábožensky založení jednotlivci prejavujú výraznejšie predsudky voči homosexualite.

Celkovo možno povedať, že náš príspevok poukazuje na dôležitú potrebu pokračujúcej diskusie a výskumu v oblasti adopcie detí homosexuálnymi pármami na Slovensku, s cieľom dosiahnuť väčšiu inkluzívnosť a rešpekt voči rôznorodým rodinným modelom.

Zoznam použitej literatúry

- ADAMCZYK, A., PITT, C., 2009. Shaping Attitudes about Homosexuality: The Role of Religion and Cultural Context. *Social Science Research*, 38(2), 338–351.
- ALLPORT, G. W., 1935. Attitudes. In MURCHINSON, C. (Eds.), *Handbook of Social Psychology* (798–844). Worcester, MA: Clark University Press
- AMERICAN CIVIL LIBERTIES UNION., 1999. *Fact Sheet: Overview of Lesbian and Gay Parenting, Adoption and Foster Care*. New York, NY: American Civil Liberties Union
- ARAMOVICH, N. P., LYTLE, B. L., SKITKA, L. J., 2012. Opposing Torture: Moral Conviction and Resistance to Majority Influence. *Social Influence*, 7(1), 21–34.
- ASTIN, A. W., 1977. *Four Critical Years: Effects of College on Beliefs, Attitudes, and Knowledge*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers
- BESEN, Y., ZICKLIN, G., 2007. Young Men, Religion, and Attitudes towards Homosexuality. *Journal of Men, Masculinities, and Spirituality*, 1(3), 250–266.
- BIGNER, J., BOZETT, F., 1989. Parenting by Gay Fathers. *Marriage and Family Review*, 14(3-4), 155–175.
- BOERTIEN, D., BERNARDI, F., 2019. Same-Sex Parents and Children's School Progress: An Association That Disappeared Over Time. *Demography*, 56(2), 477–501.
- BREWER, P. R., 2003. The Shifting Foundations of Public Opinion about Gay Rights. *Journal of Politics*, 65(4), 1208–1220.
- BURDETTE, A., ELLISON, C., HILL, T., 2005. Conservative Protestantism and Tolerance toward Homosexuals: An Examination of Potential Mechanisms. *Sociological Inquiry*, 75(2), 177–196.
- CLARKE, V., 2001. What about the children? Arguments against lesbian and gay parenting. *Women's Studies International Forum*, 24(5), 555–570.
- DIAS, M. B., REINHEIMER, T. L., 2013. Homoparentalidade: Uma realidade. In CORDEIRO, C. J., GOMES, J. A. (Eds.), *Temas contemporâneos de direito das famílias* (6–503). São Paulo, SP: Pillares.
- ELKIN, K., HANDEL, G., 1978. *The Child and Society: The Process of Socialization*. New York, NY: Random House.
- EVS, 1981. *European Values Study Longitudinal Data File 1981-2008 (EVS 1981-2008)*. [online]. [cit. 2023-10-15]. Dostupné na: <https://doi.org/10.4232/1.13486>.
- FEDEWA, A. L., CLARK, T. P., 2009. Parent Practices and Home-School Partnerships: A Differential Effect for Children with Same-Sex Coupled Parents? *Journal of GLBT Family Studies*, 5(4), 312–339.
- FESTINGER, L., 1957. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- FULTON, A. S., et al., 1999. 'Religious Orientation, Antihomosexual Sentiment, and Fundamentalism among Christians'. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38(1), 14–22.
- GATES, G., et al., 2007. *Adoption and Foster Care by Lesbian and Gay Parents in the United States*. [online]. [cit. 2023-10-15]. Dostupné na: <https://webarchive.urban.org/publications/411437.html>

- KLEIN, K. J. K., HODGES, S. D., 2001. Gender Differences, Motivation, and Empathic Accuracy: When it Pays to Understand. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(6), 720–730.
- LAPIERE, R. T., 1934. Attitudes vs. Actions. *Social Forces*, 13(2), 230–237.
- LEUNG, P., ERICH, S., KANENBERG, H., 2005. A Comparison of Family Functioning in Gay/Lesbian, Heterosexual and Special Needs Adoptions. *Children and Youth Services Review*, 27(9), 1031–1044.
- LOKŠA, J., 2007. *Základy sociálnej psychológie*. Katolícka univerzita: Verbum. ISBN 978-8080-841-737.
- MASSEY, S., 2010. Valued Differences or Benevolent Stereotypes? Exploring the Influence of Positive Beliefs on Anti-Gay and Anti-Lesbian Attitudes. *Psychology & Sexuality*, 1(2), 15–130.
- MAYS, V. M., COCHRAN, S. D., 2001. Mental Health Correlates of Perceived Discrimination Among Lesbian, Gay, and Bisexual Adults in the United States. *American Journal of Public Health*, 91(11), 1869–1876.
- MEYER, I. H., 2003. Prejudice, Social stress, and Mental health in Lesbian, Gay, and Bisexual Populations: Conceptual Issues and Research Evidence. *Psychological Bulletin*, 29(5), 674–697.
- MONTERO, D., 2014. Attitudes Toward Same-Gender Adoption and Parenting: An Analysis of Surveys from 16 Countries. *Advances in Social Work*, 15(2), 444–459.
- OLSON, L. R., CADGE, W., HARRISON, J. T., 2006. Religion and Public Opinion about Same-Sex Marriage. *Social Science Quarterly*, 87(2), 340–360.
- OSTROM, T. M., 1989. Interdependence of Attitude Theory and Measurement. In: PRATKANIS, A.R., BRECKLER, S. J., GREENWALD, A.G., (Eds.), *Attitude Structure and Function*, 11–36, Hillsdale NJ: Erlbaum
- PATTERSON, C. J., 2000. Family Relationships of Lesbians and Gay Men. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1052–1069.
- PATTERSON, C. J., 2004a. Gay fathers. In LAMB, M. E. (Eds.), *The Role of the Father in Child Development* (4th edition, 397–416). New York, NY: Wiley.
- PATTERSON, C. J., 2004b. *Lesbian and Gay Parents and Their Children: Summary of Research Findings*. In *Lesbian and Gay Parenting: A Resource for Psychologists*. Washington, DC: American Psychological Association.
- PERRIN, E. C., Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health., 2002. Technical Report: Coparent or Second-Parent Adoption by Same-Sex Parents. *Pediatrics*, 109(2), 341–344.
- PEW RESEARCH CENTER., 2004. *Religious beliefs underpin opposition to homosexuality*. [online]. [cit. 2023-10-15]. <https://www.pewresearch.org/politics/2003/11/18/religious-beliefs-underpin-opposition-to-homosexuality/>
- PEW RESEARCH CENTER., 2011. *Most Say Homosexuality Should Be Accepted By Society*. [online]. [cit. 2023-10-15]. Dostupné na: <http://pewresearch.org/pubs/1994/poll-support-for-acceptance-of-homosexuality-gay-parenting-marriage>
- RECZEK, C., et al., 2016. Family Structure and Child Health: Does the Sex Composition of Parents. *Demography*, 53(5), 1605–1630.

- RYAN, S. D., 2000. Examining Social Workers' Placement Recommendations of Children with Gay and Lesbian Adoptive Parents. *Families in Society*, 81(5), 517–528.
- RYAN, S. D., BEDARD, L., GERTZ, M., 2004. Florida's Gay Adoption Ban: What do Floridians Think? *Journal of Law and Public Policy*, 15(2), 30–48.
- RYAN, S., BEDARD, L., GERTZ, M., 2007. The Influence of Gender on the Placement of Children with Gay or Lesbian Adoptive Parents. *Journal of GLBT Family Studies*, 3(1), 15–34.
- SAMHSA, 2023. *LGBT Training Curricula for Behavioral Health and Primary Care Practitioners*. [online]. [cit. 2023-10-15]. Dostupné na: <https://www.samhsa.gov/behavioral-health-equity/lgbtqi/curricula>
- SAWATZKI, B., 2004. *Que(e)r zur Familie. Lebensentwurf lesbischer Mutter*. Marburg: Tectum Verlag
- SKITKA, L. J., BAUMAN, CH. W., SARGIS, E. G., 2005. Moral Conviction: Another Contributor to Attitude Strength or Something More? *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(6), 895–917.
- SMITH, M. B., 1947. The Personal Setting of Publics Opinions. A Study of Attitudes toward Russia. *Public Opinion Quarterly*, 11(4), 507–523.
- STARK, P., 2009. *Every Child Deserves a Family*. [online]. [cit. 2023-10-15]. Dostupné na: <https://www.govinfo.gov/app/details/BILLS-111hr3827ih>
- TASKER, F., 1999. Children in Lesbian- Led Families—A Review. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 4(2), 153–166.
- TASKER, F., GOLOMBOK, S., 1997. *Growing up in a Lesbian Family*. New York, NY: Guilford Press.
- THOMAS, W. I., ZNANIECKI, F., 1918. *The Polish Peasant in Europe and America: Monograph of an Immigrant Group* (Vol. 2). University of Chicago Press.
- UZIEL, A. P., 2007. *Homossexualidade e adoção*. Rio de Janeiro, RJ: Garamond
- WHITEHEAD, A. L., 2010. Sacred Rites and Civil Rights: Religion's Effect on Attitudes toward Same-Sex Unions and the Perceived cause of Homosexuality. *Social Science Quarterly*, 91(1), 63–79.
- WHITEHEAD, A. L., 2014. Politics, Religion, Attribution Theory, and Attitudes toward Same-Sex Unions. *Social Science Quarterly*, 95(3), 701–718.

Kontakt na autorov

Mgr. Ema Choutková

Katedra sociálnej práce Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach
5222661@upjs.sk

doc. Mgr. Vladimír Lichner, PhD.

Katedra sociálnej práce Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach
vladimir.lichner@upjs.sk

Mgr. Ondrej Kalina, PhD.

Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Moyzesova 9, Košice 040 59
ondrej.kalina@upjs.sk

Životní spokojenost a smysl života u seniorů ve zdravotnických zařízeních

Life satisfaction and meaning of life among seniors in healthcare facilities

Zuzana Miklušová (SR), Petra Gärtnerová (SR)

Abstrakt: Příspěvek se zabývá problematikou životní spokojenosti a smyslu života u seniorů, kteří jsou aktuálně umístěni ve zdravotnickém zařízení. Zaměřuje se na fakt, jakou úroveň smyslu života (a zda vůbec) v kontextu životní spokojenosti seniori ve zdravotnickém zařízení disponují, poněvadž subjektivně vnímaná úroveň smyslu života může být zdrojem nalezení síly ke zvládnutí těžkých momentů, které staří přináší. Příspěvek také informuje o výsledcích dotazníkového šetření, které proběhlo v tomto roce u dané cílové skupiny na území Moravskoslezského kraje. Data mohou být následně využita pro práci zdravotně sociálních pracovníků, ergoterapeutů, psychologů, ale i rodinných příslušníků osob v seniui.

Klíčová slova: Meaning of Life, Perception, Affirmation, Seniors, Medical facilities

Abstract: The paper addresses the issue of life satisfaction and the meaning of life among seniors currently placed in medical facilities. It focuses on the level of life meaning (if any) in the context of life satisfaction that seniors in medical institutions possess, since the subjectively perceived level of life meaning can be a source of finding strength to cope with the difficult moments that old age brings. The paper also provides information on the results of a questionnaire survey that took place this year among the target group in the Moravian-Silesian Region. The data can subsequently be used for the work of healthcare social workers, occupational therapists, psychologists, but also family members of seniors.

Key words: Meaning of Life, Perception, Affirmation, Seniors, Medical facilities

1. Životní spokojenost jako cesta k nalezení smyslu života

Nad otázkou, zda jsem ve svém životě spokojený se bezesporu zamýšlel každý z nás. Jedná se o jednu ze základních otázek lidské existence, kdo jsem, kam směřuji, jaký je můj životní cíl. Také z pohledu vědeckého zkoumání přitahuje tato problematika stále větší pozornost. „Věda o štěstí“, „věda o osobní pohodě“ či „sociologie emocí“ může mít důvodů k rozvoji hned několik. Na jedné straně, jak tvrdí Inglehart (in Hamplová, 2015, s. 8), se životní spokojenost zkoumá s ohledem na rozvoj společnosti po stránce materiální a na straně druhé s ohledem na rozvoj vědy, tedy zde hraje roli hledisko nemateriální. A i když je téma životní spokojenosti velmi častým tématem pro badatele, potýká se s jedním zásadním problémem a to nejednoznačnou definicí. Například Hamplová (2006) a Fahrenberg a kol. (2001) konstatují, že koncept životní spokojenosti je mnohdy ztotožňován s termínem subjektivního blaha, kvalitou života či pocitem osobního štěstí. Autoři, kteří s těmito pojmy pracují je velmi často nerozlišují, zaměňují, nicméně je určité drobné rozdíly bychom mezi nimi našli (Slezáčková, 2012, s. 138). Životní spokojenost lze tedy chápat jako jakýsi zastřešující termín a je na něj důležité pohlížet ryze subjektivně.

Velmi často bývá termín životní spokojenost „ztotožňován“ s termínem kvalita života, nicméně i ten je velmi obtížné definovat. Například Křížová (2005) konstatuje, že „kvalita života“ je termínem, který zdomácněl a velmi často je užíván laickou veřejností. Jeho význam je spíše předpokládán, nežli by byl explicitně vyjádřen (Křížová in Mičková, 2011, s. 31). Podle WHO kvalitu života představuje to, jak „člověk vnímá svoji pozici v životě v kontextu své kultury a hodnotového systému, přičemž se přihlíží k jeho cílům, očekáváním a normám.“ Kvalita života může být hodnocena objektivně v kontextu životních podmínek daného člověka, a subjektivně prostřednictvím osobní pohody a životní spokojenosti. (Slezáčková, 2012, s. 23). Výzkumně je také podloženo to, že každý člověk si přeje být šťastný, to, co se rozumí štěstím, spokojeností a blahem, je obsaženo ve všem, co si lidé staví jako cíl, kterého chtějí v životě dosáhnout (i když si to sami výslovně tak nedefinují), šťastní lidé jsou aktivnější, tvořivější, mají vyšší sociabilitu, jsou zdravější, lépe vzdorují nemocem a lépe zvládají konflikty a životní krize, je možno míru štěstí, spokojenosti a blaha určitými zásahy měnit, štěstí, spokojenost a blaho může být nejen vlastním cílem lidského snažení, ale i dílčím cílem k dosažení cílů dalších (Křivohlavý, 2013, s.10).

Psychologický slovník Hartla a Hartlové (2015, s. 556, 594, 711) však termín životní spokojenost rozděluje. Definuje termín spokojenost jako „příjemný pocit z dobrých vztahů a dobře vykonané činnosti“ a termín životní jako „to, co se vztahuje k životu“.

Ne vždy však bylo na životní spokojenost nahlíženo z hlediska subjektivního vnímání. Do 50. let minulého století byla životní spokojenost nahlíženo s měřením materiálního zabezpečení, a dá se říct, že korespondovalo s HDP daného státu. Vysoké HDP se vyznačovalo vysokou životní spokojeností jeho obyvatel. Teprve od 60. let se pozornost přesouvá na jedince a jeho vnímání životní spokojenosti, resp. kvality života v kontextu nemateriálního zabezpečení. (Veenhoven in Rapley, 2003).

a. Životní spokojenost a její dimenze

Abychom pochopili správný pohled na koncept životní spokojenosti, poukážeme na jednotlivé dimenze, v níž je primárně prožívána. WHO rozlišuje 4 základní dimenze lidského života a to bez ohledu na věk, či pohlaví etnickou příslušnost či zdravotní postižení.

- Fyzické zdraví a úroveň samostatnosti – mobilita, energie, závislost na lékařské pomoci, každodenní pomoci.
- Psychické zdraví a duchovní stránka – sebepojetí, sebehodnocení, myšlení, učení, paměť.
- Sociální vztahy – osobní vztahy, sociální podpora, sexuální aktivita
- Prostředí – dostupnost zdravotnické péče, bezpečí, svoboda, fyzikální prostředí, finanční zdroje

Fahrenberg a kol (2001) nahlíží na dimenze životní spokojenosti obdobně. Rozlišuje dimenzi spokojenosti, která je dána dosahováním vytoužených cílů, dimenzi štěstí, jakožto dlouhodobý pozitivní emoční stav, pozitivní afekt – přechodný pocit radosti a negativní afekt – přechodný pocit strachu.

Nicméně, jak píše Slezáčková (2012, s. 136) „Cesta ke štěstí a spokojenosti je mnohdy užitečnější a smysluplnější, než samotný kýžený výsledek a uskutečnění cíle, ze kterého může mít jedinec sice intenzivní pocit spokojenosti, nicméně většinou s krátkodobým účinkem“.

Člověk od narození cítí potřebu někam a k někomu patřit. Pomocí sdílení, mezilidských vztahů posilujeme prožívané pocity radosti, smysluplnosti, sounáležitosti či přijetí. Prožívané pozitivní emoce nám pomáhají zvyšovat míru spokojenosti a štěstí. Dienerová a Diener-McGavranová (in Krivohlavý, 2013, s. 32-33). Nejen však možnost „někam patřit“ ovlivňuje naši spokojenost. O faktorech, které ji ovlivňují, jsme hovořily výše, u starých lidí se o to větší pozornost klade na vnímání životní spokojenosti v kontextu zdravotního stavu, víry, ekonomických činitelů či smyslu života.

d. Smysl života – mít či nemít

Smysl života je mít smysl života. Tímto konstatováním je vyjádřena hluboká myšlenka, neboť naše konání musí být smysluplné. Člověk, který prožívá svůj život bezsmyslný, je nejen nešťastný, ale také stěží pochopen (Einstein).

Jednotná definice smyslu života se hledá velmi těžce. Vycházíme z toho, že pro každého je smyslem života něco jiného. Vztahy, lidé kolem nás, příroda, práce. Existence člověka je smysluplná, pokud má nějakou náplň, účel, cíl. (Raban, 2008, s. 174). Nicméně s první definicí smyslu života poté přišli v roce Reker a Wong (1988 in Halama 2007) kteří tvrdí, že: „*Smysluplnost života je výrazem hodnoty, kterou přisuzujeme událostem a běhu života, i významu, který přisuzuje vlastní existenci.*“

Podle Halamy (2007) je smysl života „*nejvyšší integrující základna osobnosti, tj. jako základní životní orientace, životní úloha, světonázor, interpretaci světa a života ve všeobecnosti*“. MacKenzie a Baumeister (2014) nahlíží na smysl života psychologickým pohledem a sděluje, že smysl života je „*mentální reprezentace možných souvislostí mezi věcmi, událostmi a vztahy*“.

Viktor Frankl, psychiatr a zakladatel logoterapie, nás inspiruje svým přesvědčením, že smysl života můžeme nalézt i v největším utrpení (Frankl, 2022). Frankl také zdůrazňuje, že nelze říct druhému člověka, co je pro něj jeho smysl života. Je možné ale ukázat, že vlastní život má smysl. Nalézt ho poté musí každý sám.

Podle Frankla je člověk především bytost hledající smysl svého života. Nehledá rozkoš, vůli k moci, ale vůli ke smyslu. Na své cestě životem se setkává s jinými lidmi, zamilovává se, a toto vše jsou důvody k prožívání štěstí a rozkoše. Pokud se však člověk sám snaží sebevíc štěstí dosáhnout, tím více se mu ztrácí. Štěstí musí nechat člověk přijít samo mezi něj (Frankl, 2023).

Frankl také uvádí různé metody, jak smysl ve svém životě najít:

- 1) „*vykonáním činu (myšleno hlavně v sebezpřesahujícím činu; v takovém, jež je konán s ohledem na ostatní)*
- 2) *prožitím hodnoty (opravdový zážitek, který člověka obohacuje či povznáší), tím nejhodnotnějším zážitkem je láska*
- 3) *v utrpení (dokáže-li ho člověk proměnit ve své morální vítězství).*“

„*Abychom mohli "trpícího člověka" něčemu učit, musíme se především my sami naučit, že utrpení - přinejmenším chápáno jako možnost - je v nejvyšším smyslu výkonem nebo slovy Paul Polaka: že se dá "obdařit smyslem".*“ (Frankl, 1997)

Länge ve své publikaci *Smysluplně žít* píše (2002, s. 22), že: „*Každý člověk si volí svou cestu, kterou půjde a věří, že je to ta správná. Ke smyslu vedou tři hlavní cesty: zážitkové hodnoty, tvůrčí hodnoty, postojové hodnoty; vyrovnání se s nezměnitelným utrpením. Svoboda člověka spočívá v tom, že má značný počet vnějších možností a vlastních způsobů chování. Svoboda je však spjata s úkolem. Ten spočívá v nalezení toho, podle čeho se člověk může při svém rozhodování orientovat*“.

2.1. Smysl života u seniorů

Frankl (1997) tvrdí, že vztah věku ke schopnosti nalézt smysl života neexistuje. To stejné potvrzuje i Farský ve své studii smysluplnosti seniorů v DPS. (Farský a kol., 2006) Naopak Ondroušová (2011) uvádí specifický vývoj smysluplnosti v každém období života. Za nejvýraznější pak uvádí stáří. Právě tehdy nejvíce obracíme své myšlenky k naplněnosti, smyslu a směřování, tyto faktory nabývají na významu. Erikson (in Ondroušová, 2011) tvrdí, že je to zejména proto, že ve stáří člověk dochází k uvědomění, že již nemá dostatek času k tomu, začít žít nový život a hledat nové životní cesty. Smíření se s dosavadním životem, bilancování a vyrovnání se se ztrátou schopností je podle Längleho klíč k sebeakceptaci a osobní zralosti. Naopak opomíjení těchto faktorů může vést k osobní krizi, psychickým poruchám, nebo dokonce k somatickému onemocnění (sec. cit. Ondroušová, 2011)

Za prediktory vyšší úrovně smyslu života u seniorů považuje Ondroušová (2012) pocit kontroly nad vlastním životem, spokojenost se zdravím, pocit užitečnosti, kvalitu mezilidských vztahů a sociální podporu. Z její studie tedy vychází, že senioři, kteří jsou subjektivně spokojeni se svým zdravotním stavem, mají pocit, že jsou užiteční a mohou svému okolí přispět vnímají svůj život smysluplný. Stejně tak, že senioři kteří mají dostatek podpory od rodiny, komunity a přátel a mají tak kvalitní mezilidské vztahy mají vyšší úroveň smyslu života, než senioři kteří toto nevnímají.

Obdobnou studii provedli Reker a Woo (2011) v rámci úrovně hloubky smyslu života u seniorů. Došli k závěru, že v rámci dimenze sebetranscendence prožívali senioři více smyslu s pocitem větší kontroly nad vnějšími událostmi, osobnostně byli stabilnější a méně depresivní. Svou roli sehrála možnost volby ve vztahu ke směřování života. Neprokázal se však vztah mezi sebetranscendencí k prožívané míře existenciálního distresu (strach ze stárnutí a smrti) k vyšší životní spokojenosti.

Stáří je období, kdy jsou otázky po smysluplnosti života naléhavější. Člověk se zamýšlí nad prožitým, tvoří si žebříček hodnot a oproti období dospívání a středního věku, kdy dochází k rekapitulaci prožitého a mnohdy i obratu k novým hodnotám, stáří hledá smysl, naplněnost a touhu uspokojovat i vyšší lidské potřeby.

Eriksonův vývojový úkol stáří hovoří o dosažení integrity jako protipólu zoufalství a beznaděje. V procesu dosahování integrity je však stěžejní „*vyrovnání se s minulostí a potvrzení vlastní cesty, porozumění životu a dojrání k moudrosti*“ (Ondroušová, 2011, s. 87).

V posledních desetiletích se otázka po smyslu života začíná prolínat také do lékařských výzkumů a to v souvislosti se stárnutím populace. Hledání smyslu života je důležité pro zdraví a prožívanou pohodu člověka.

Podle studie, která byla publikovaná v časopisu Journal of Clinical Psychiatry (2020), **jsou lidé**, kteří naleznou svůj smysl života šťastnější a zdravější než ti, kteří kterým se to nepodaří. Hledání smyslu života tedy smysl má...

e. Metodologie a výsledky výzkumného šetření

Ke zkoumání životní spokojenosti a smyslu života existují různé metody, avšak rozdílné kvality. Také díky nedostatečné (různorodé) definici životní spokojenosti je jejich zaměření široké, společně však mají to, že se opírají o subjektivní výpověď člověka.

Mezi nejčastější a také neznámější metody zjišťování životní spokojenosti patří (Mičková, 2011) :

- Life Satisfaction Index A (LSI-A) z roku 1961 od autorů Neugartena, Havighursta a Tobina
- Satisfaction With Life Scale (SWLS) z roku 1985 od autorů Dienera, Emmonsa, Larsena a Griffina
- Life Satisfaction Questionnaire (LSQ-32) z roku 1996 od autorů Carlssona a Hamrina (Fahrenberg a kol., 2001)

Podobně uvádíme i některé metody pro měření kvality života seniorů v zahraničí (Vad'urová, Mühlpachr, 2005):

- Quality of Life Profile: Senior Version (QOLSV, Profil kvality života seniorů)
- World Health Organization Quality of Life for Older Persons (WHOQOL-OLD)

Jako příklady metod zjišťování životní spokojenosti v našich podmínkách můžeme uvést například:

- **Dotazník životní spokojenosti (DŽS)** z roku 2001 od autorů Fahrenberga, Myrteka, Schumachera a Braählera
- **Dotazník životní spokojenosti ŽIN-ŽIS** od Knoblocha. Zabývá se dvaceti okolnostmi, které mohou mít vliv na životní spokojenost či nespokojenost respondenta. Ten označuje počet nepříznivých okolností, které se v jeho životě vyskytly, a jejich intenzitu. Poté může zkoumaná osoba na šestibodové stupnici vyjádřit svou subjektivně vnímanou míru životní spokojenosti (Svoboda, 2005).
- **Index životní spokojenosti (LISIA)** z roku 2003 od autorů Koženého a Tišanské. Původní anglická verze dotazníku, která obsahovala 20 otázek, byla zkrácena na 14 otázek. Tato metoda je určena k měření životní spokojenosti seniorek žijících v komunitě (Kožený, Tišanská, 2003).

Také nástrojů k měření smyslu života je několik. Z těch kvantitativních jsou nejčastěji používány (Večeřová, 2010):

- **Logo test** (Lukasová, 1997) měří to, co Frankl nazval "vůlí ke smyslu", má tři části: v první je obsaženo celkem 9 kategorií smyslu, označuje se intenzita prožívání smyslu. Ve druhé je sedm položek týkajících se existenciální frustrace, třetí část se týká životního příběhu osoby.
- **TND - test noodynamiky** (Popielski, 1991) obsahuje 100 položek, které jsou rozděleny do 36 dimenzí, které dále patří do 4 skupin: noetická (poznávací)

kvalita, její časová dimenze, aktivita a postoje. Test má vysokou vnitřní konzistenci.

- **LPQ** (Life Purpose Questionnaire) - dotazník účelu života (Battista, Almond, 1973) obsahuje pouze 20 otázek s dvěma možnostmi odpovědí. Je reakcí na test PIL, který se pro starší osoby nebo psychicky narušené ukázal příliš složitý.
LAP-R (Life Attitude Profil) - profil postojů k životu, revidovaný (Reker, Peacock, 1987) je dnes velice využívaným testem s 48 položkami se sedmistupňovou škálou. Test má šest dimenzí smysluplnosti a účelu života: účel, soudržnost (koherence), odpovědnost, přijímání reality smrti, přítomnost existenčního vaku a hledání cíle.
- **ŠŽZ** - škála životnej zmysluplnosti (Halama, 2000) - celkem 18 výroků, ke kterým se osoba vyjadřuje v sedmi stupních - od úplného nesouhlasu k úplnému souhlasu. Škála je multidimenzionální (kognitivní, motivační a afektivní dimenze), což umožňuje použitím dotazníku diagnostikovat, ve které z oblastí jde o potíže při hledání smyslu.
- **PMP** (Personal Meaning Profile) - profil osobního pojetí smysluplnosti (Wong, 1998). Tento test vznikl dotazováním většího množství lidí na to, oč jim v životě jde.
- **PIL** (Purpose in life test) velmi oblíbený a také námi použitý test k měření úrovně životního smyslu. Sestává se z 25 otázek, respektive 29 tvrzení (otázka 19. zahrnuje 5 různých tvrzení), kdy má proband za úkol vyznačit na sedmibodové škále číslo, které nejlépe vystihuje jeho pocity, prožívání. Na obou pólech škály jsou slovně vyjádřena tvrzení, přičemž číslo 1 vždy zastupuje názory vysoce negativní, pesimistické, pocity beznaděje a číslo 7 vysokou úroveň optimismu, radosti, životního elánu a nadšení, smysluplnost lidského konání, význam. Hodnota 4 je neutrální.
Může být užitečný pro ty, kteří chtějí reflektovat nad tím, co jim dává smysl, a jak mohou posílit pocit smyslu ve svém životě.

Obsahuje 20 otázek v kategoriích:

Afirmace života - se vztahuje k touze žít, vyjadřuje lásku k životu a jeho obsah by se dal přeložit jako potvrzení, souhlas, uznání. To, pokud svůj život přijímám, potvrzují jeho pozitivní i negativní stránky.

Sebeakceptace - neboli sebepotvrzení, znamená přijetí sebe sama ve všech osobnostních rozměrech. Sebeakceptace je velmi důležitá při udržování emocionální rovnováhy, a projevuje se v několika dimenzích – fyzická (zahrnuje akceptaci svého vzhledu), psychická (intelektuální růst), sociální (značí vztahy k druhým lidem).

Vnímání cílů - neboli aspirace souvisí s prožívanou sebeúctou, i emocionální a kognitivní stránkou člověka. V případě prožívání těžkých chvil může aspirace spolu s vnímáním cílů sloužit jako naděje.

Vnímání svobody - svoboda je v kontextu smyslu života vnímána jako nezávislost, je to možnost člověka nést odpovědnost za svůj osud.

Vnímání budoucnosti

Postoje ke smrti - budoucnost a postoj ke smrti jsou dvě komponenty vyjadřující naděje, očekávání, ale také uvědomění si konečnosti vlastního života. To, jak na svou budoucnost nahlížíme je čistě individuální, zaleží také na věku, svou roli hraje také to, jak svůj dosavadní život hodnotím a zda chci v něm něco změnit.

Dosažené skóre poté vypovídá o úrovni smyslu života:

Tab. 1 Dosažené skóre o úrovni smyslu života

Body:	Hodnocení:
20 – 60 b.	Velmi nízká úroveň
61 – 100 b.	Nízká úroveň
101 – 110 b.	Norma
111 – 120 b.	Vysoká úroveň
121 – 140 b.	Velmi vysoká úroveň

3.1. Popis výzkumného vzorku a metody výzkumu

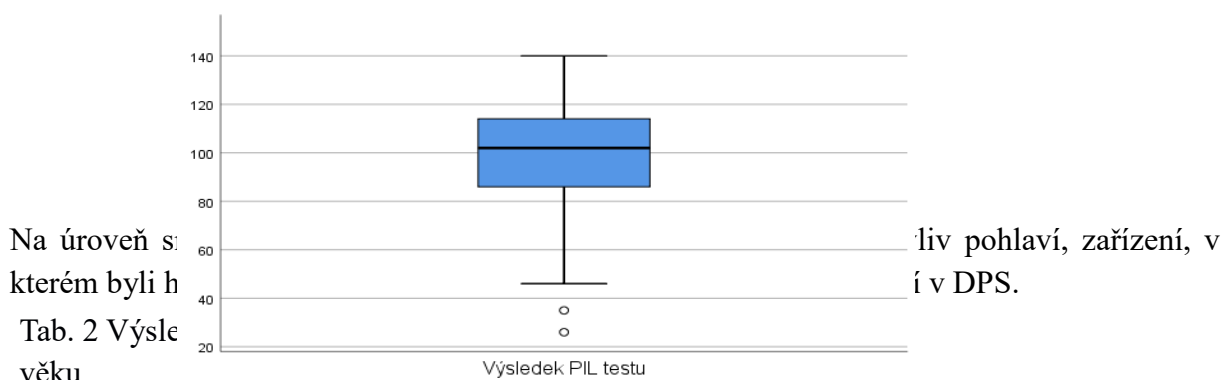
V našem výzkumném šetření, které probíhalo od března do srpna 2023 bylo osloveno 300 respondentů, 108 mužů a 192 žen ve věku 65 – 85 let.

Pro výzkumné šetření byl použit výše zmiňovaný standardizovaný dotazník Purpose in life test, který byl doplněn dotazníkem vlastní konstrukce k doplnění informací týkající se životní spokojenosti.

Dotazníkové šetření bylo realizováno ve zdravotnických zařízeních v Moravskoslezském kraji, jednotlivá zařízení nebyla mezi sebou srovnávána. Z výsledků je patrné, že celkový medián výsledků vyšel v úrovni 102 bodů, tedy většina respondentů se pohybuje v úrovni normálu.

Obr. 1 Výsledek
PIL testu

N	Mean	Std. Deviation	Median	Minimum	Maximum
296	99,78	21,009	102,00	26	140

	65 - 74 let		75 - 85 let		p-value
	AM	SD	AM	SD	
Výsledek PIL testu	100,05	22,479	99,69	20,511	0,639
Afirmace života	39,73	9,661	39,91	10,563	0,858
Sebeakceptace	16,60	3,536	15,98	3,834	0,098
Vnímání cílů	14,44	4,807	13,90	4,616	0,264
Vnímání svobody	9,92	3,422	9,68	3,035	0,464
Vnímání budoucnosti	9,15	3,024	9,59	2,791	0,363
Postoj ke smrti	9,79	3,034	10,69	2,641	0,048*

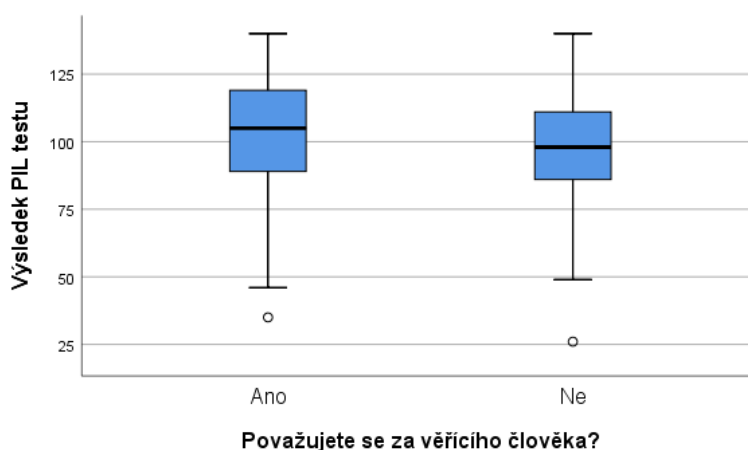
Note: * Statistically significant result ($p < 0.05$).

Tab. 3 Výsledky ve vztahu k odpovědi na otázku: "Považujete se za věřícího člověka?"

	Ano		Ne		p-value
	AM	SD	AM	SD	
Výsledek PIL testu	102,48	20,983	97,47	20,814	0,027*
Afirmace života	40,79	11,290	39,05	9,471	0,033*
Sebeakceptace	16,34	4,045	15,96	3,534	0,550
Vnímání cílů	14,31	4,544	13,77	4,757	0,410
Vnímání svobody	9,86	3,030	9,64	3,229	0,582
Vnímání budoucnosti	9,89	3,069	9,15	2,647	0,008*
Postoj ke smrti	10,83	2,655	10,18	2,823	0,070

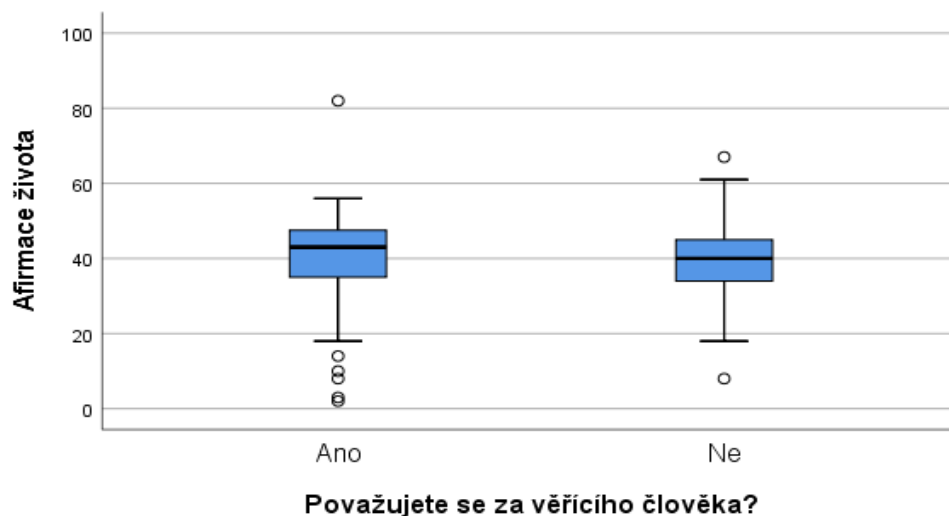
Note: * Statistically significant result ($p < 0.05$).

Graf č. 1 Výsledek PIL testu

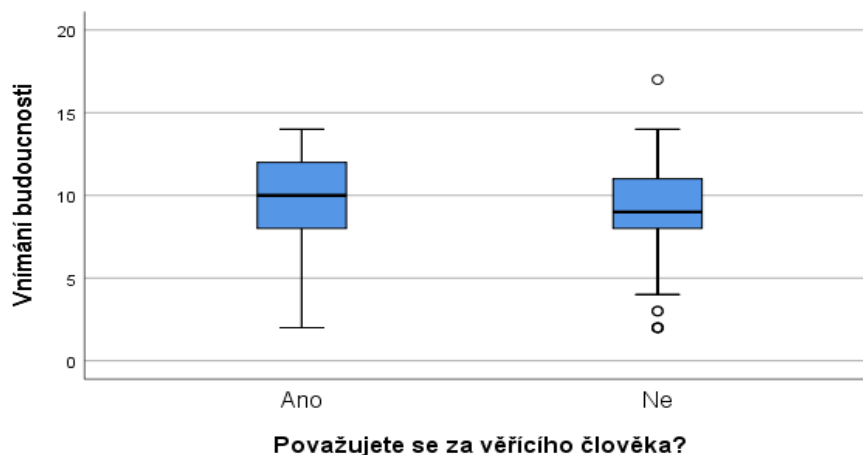
V rámci vnímání úrovně smyslu života v kontextu víry jsme zaznamenali vyšší úroveň vnímání smyslu u osob, které se považovali za věřící.

Graf č. 2 Afirmace života

Také v komponentu afirmace života, tedy v komponentu, který vyjadřuje lásku k životu a touhu žít, dosahovali vyšších hodnot ty osoby (senioři), které se považují za věřící. Věřící lidé, také dosahovali vyšších hodnot v rámci komponentu vnímání budoucnosti.

Graf č. 3 Vnímání

Respondenti v našem výzkumném šetření se v rámci vnímání smyslu života pohybovali v hranici normální úrovně. Nižší úrovně dosahovali pouze ti respondenti, kteří měli pocit, že nerozhodují o své budoucnosti sami (74b.) Respondenti, pro které možnost rozhodovat o své budoucnosti není důležitá, se také pohybovali v nižší úrovni smyslu života (80b.) Respondenti, kteří se o sebe dokázali postarat sami, dosahovali mediánu 114b, zatímco ti, kteří se o sebe nedokáží postarat pouze 90b. Z výsledků je tedy patrné, že možnost rozhodovat sami za sebe včetně zachování míry soběstačnosti spolu s úrovní prožívaného smyslu života velmi úzce

souvisí. Potvrzují se tedy i dřívější výzkumná šetření, která dokladují souvislost mezi pocitem kontroly nad vlastním životem v kontextu vyšší úrovně vnímání smyslu života.

Přítomnost či absence smyslu života, jak výzkumy přesvědčivě ukazují, případně naznačují, mohou rozhodovat o kvalitě života, životní (pracovní) spokojenosti na jedné straně, avšak mohou souviset též s otázkami zdraví, nemocí apod. Psychologické a psychiatrické analýzy upozorňují na fakt, že vnímání smysluplnosti lidského života je nezbytnou podmínkou pro zdravé fungování člověka.

Například Stempelová a Čmáriková (2004 in Vašutová, Miklušová, 2021) zkoumaly vztah mezi smysluplnou existencí, osobnostními faktory a subjektivně prožívanou sebeúctou pomocí dotazníku dotazník NEO-FFI a Existenciální škály ESK, jejíž hlavním autorem je Alfred Längle. Výzkum prokázal, že existují statisticky významné pozitivní korelace mezi existenciálními charakteristikami a osobnostními faktory extraverze, přívětivosti a svědomitosti a statisticky významné negativní korelace mezi existenciálními charakteristikami a neuroticismem. Obdobný výzkum realizoval v roce 2005 Halama, ten byl zaměřen na zjišťování souvislostí mezi prožívaným smyslem života a osobnostními dimenzemi v pojetí NEO-FFI.

V současné době se můžeme opírat o odborná zjištění, která v ČR realizoval Slováček (2019), či Vašutová (2015-2020) v rámci výzkumů disertačních a rigorózních prací. Na Slovensku se dlouhodobě zabývala touto problematikou prof. Žiaková. Smysluplnost našeho života v kontextu životní spokojenosti je tedy stále tématem, který má smysl i nadále zkoumat.

Zoznam použitej literatúry

- Fahrengerg, J., Myrtek, M., Schumacher, J., Brahler, E. (2001). *Dotazník životní spokojenosti*. Překlad a úprava K. Rodná, T. Rodný Praha: Testcentrum.
- Farsky, I., Žiaková, K., Ondrejka, I., Čáp, J. (2006) *Zmysel života v séniu*. In Dušová, B., Jarošová, D., Vrublová, Y. (Eds). *Trendy v ošetrovatelství IV*. Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, pp: 65–69
- Frankl, V. E. (1997). *Vůle ke smyslu: vybrané přednášky o logoterapii*. Brno: Cesta
- Frankl, V. E. (2023) *Psychoterapie pro laiky*. Nové první vydání. Brno: Cesta. ISBN 978-80-729-53189.
- Frankl, V. E. (2022). *O smyslu života: v každé krizi se skrývá příležitost*. Přeložil Gabriela THÖNDLOVÁ. Praha: Grada. ISBN 978-80-271-3357-4.
- Frankl, V. E. (2023). *Vůle ke smyslu*. Verze. Portál. ISBN 978-80-262-2090-9.
- Halama, P. (2007). *Zmysel života z pohľadu psychológie*. Bratislava: SAP-Slovak Academic Press, s.r.o.
- Hamplová, D. (2015). *Proč potřebujeme rodinu, práci a přátele*. Štěstí ze sociologické perspektivy. Praha: Fortuna Libri. 214 s. ISBN 978-80-7321-947-5.
- Hartl, P. a Hartlová, H. (2015). *Psychologický slovník*. Třetí, aktualizované vydání. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0873-0.

- Křivohlavý, J. (2013). *Psychologie pocitů štěstí: současný stav poznání*. Psyché (Grada). Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4436-0.
- Längle, A. (2002). *Smysluplně žít: aplikovaná existenciální analýza*. Brno: Cesta
- MacKenzie, M. J., & Baumeister, R. F. (2014). *Meaning in life: nature, needs, and myths*. In A. Batthyany, & P. Russo-Netzer (Eds.), *Meaning in positive and existential psychology*, (pp. 25-37). New York: Springer.
- Mičková, P. (2011). *Životní spokojenost seniorů*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Ondrušová, J. (2011). *Stáří a smysl života*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1997-2
- Ondrušová, J. a Dragomirecká E. (2012). *Smysl života a depresivita u českých seniorů*. *Československá psychologie* 2012; 3: s. 193–205. ISSN 0009-062X
- Raban, M. (2008). *Duchovní smysl člověka dnes: od objektivního k existenciálnímu a věčnému*. Moderní myšlení. Praha: Vyšehrad. ISBN 978-80-7021-933-1.
- Rapley, M. (2003). *Quality of Life Research: a Critical Introduction*. London: Sage.
- Reker, G. T., & Woo, L. C. (2011). *Personal meaning orientations and psychosocial adaptation in older adults*. [online], [cit. 2015-2-4]. Dostupné z: <http://classic.sgo.sagepub.com/content/early/2011/04/28/2158244011405217.full>
- Slezáčková, A. (2012). *Průvodce pozitivní psychologií: nové přístupy, aktuální poznatky, praktické aplikace*. Psyché (Grada). Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3507-8.
- Vaňurová, H. a Mühlbacher, P. (2005). *Kvalita života: teoretická a metodologická východiska*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-3754-7.
- Vašutová, M. a Miklušová, Z. (2021). *Perception of the meaning of life in students, seniors and workers in helping professions* In: Nálepová, V., Pavlorková, M. (eds.). *Proceedings of the International Scientific Conference ECONOMIC AND SOCIAL POLICY*. Ostrava: Vysoká škola PRIGO. pp. 488–499.
- Večeřová, P. (2010). *Zkoumání možných souvislostí mezi temperamentem a životním smyslem*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita.

Kontakt na autorov

Mgr. Zuzana Miklušová, Ph.D., Petra Gärtnerová

Katedra sociálních studií, Českobratská 16/ 702 00 Ostrava
zuzana.miklusova@prigo.cz

Skúsenosti dospelých s osamelosťou v kontexte profesie sociálna práca

Experiences of adolescents with loneliness in the context of the social work profession

Katarína Šiňanská (SR)

Abstrakt

Príspevok vymedzuje osamelosť v kontexte turbulentného obdobia dospievania. Poukazuje na význam rovesníckeho, rodinného i školského prostredia, neopomína ani prostredie virtuálne. Ponúka výsledky výskumnej sondy realizovanej medzi slovenskými dospelými. V závere upriamuje pozornosť na význam pomáhajúcich profesií v problematike prežívania osamelosti dospelými, so špecifickým zameraním na rolu sociálnej práce.

Kľúčové slová: Dospievanie. Osamelosť. Sociálna práca.

Abstract

The paper defines loneliness in the context of the turbulent period of adolescence. It points out the importance of the peer, family and school environment, and does not neglect the virtual environment either. It offers the results of a research survey conducted among Slovak teenagers. In the end, it draws attention to the importance of helping professions in the issue of loneliness experienced by adolescents, with a specific focus on the role of social work.

Keywords: Adolescence. Loneliness. Social work.

Osamelosť v dospievaní

Ako takí sme spoločenským druhom, narodili sme sa a žijeme v spoločnosti. Prijímame svoju sociálnu rolu a spravidla sa snažíme vyhýbať činnostiam, ktoré narúšajú hladké fungovanie spoločnosti, v ktorej žijeme. Túžba po vzťahoch je nám vlastná, potrebujeme interagovať s inými. (Laursen & Hartl 2013) Subjektívne pociťovanie nedostatku, či straty sociálnych vzťahov, eventuálne nesúlad medzi množstvom a kvalitou sociálnych vzťahov môžeme definovať ako osamelosť (De Jong Gierveld et al. 2006). Osamelosť možno vymedziť ako nepríjemný alebo tiesnivý pocit nedostatku spojenia s ostatnými a túžby po viac alebo uspokojivejších sociálnych vzťahoch (Badcock et al. 2023). Kvantitatívny, no najmä kvalitatívny deficit interpersonálnych vzťahov je obzvlášť nepríjemný pre dospelého a môže viesť k negatívnym následkom. Keďže je osamelosť subjektívnym zážitkom (na rozdiel od samoty), nie je jednoduché odhaliť ju na základe vonkajšieho pozorovania (Bruce et al. 2019). Hovoríme napríklad o osamelosti sociálnej a emocionálnej. Sociálna nastáva vtedy, ak nie sú uspokojené potreby sociálnej siete (neuspokojená sociálna integrácia, sociálna izolácia). Emocionálna osamelosť nastáva napríklad pri strate blízkej osoby (pri narušení pripútanosti k niekomu). Oba druhy osamelosti majú podobné, i zvlášť pre seba charakteristické prejavy.

V dôsledku zmien v medziľudských vzťahoch je dospievanie sprevádzané zvýšeným sociálnym stresom (Roekel et al. 2015). V ostatnom období badáme, že prežívanie depresívnych stavov, úzkosti, zneužívanie návykových látok, konflikty v rodine, tlak rovesníkov, šikanovanie, študijné problémy, problémy súvisiace s identitou a sebaúctou, samovražedné pokusy a ďalšie, patria medzi čoraz frekventovanejšie problémy, ktorým dospelý bežne čelí. I napriek tomu, že sú dospelí obklopení rôznymi príležitosťami, mnohí vnímajú, že sa nemajú s kým kontaktovať (Junttila 2018). Dospelí trávia menej času tvárou v tvár v osobných, rovesníckych interakciách, menej často navštevujú spoločenské

podujatia, chodia von, na rande, návštevy kín a podobne. Prežívanie osamelosti dospievajúcimi prudko stúpa. (Hemberg et al. 2022; Twenge et al. 2019)

V kontexte často turbulentného vývinového obdobia, ktoré má existenciálny rozmer, prežívanie osamelosti dospievajúcimi získava špecifický charakter (Laursen & Hartl 2013; Wedaloka & Turnip 2019). Pri vymedzení obdobia dospievania preto nestačí len pomenovať, že sa jedná o obdobie tvoriace prechodnú hranicu medzi detstvom a dospelosťou. Je nevyhnutné poukázať na fakt, že v ňom dochádza k celkovej premene osobnosti v rôznych oblastiach (fyzickej, psychickej, sociálnej...). Jeho priebeh ovplyvňujú mnohé kultúrne a spoločenské podmienky, od ktorých sa odvíjajú požiadavky a očakávania spoločnosti kladené na dospievajúcich. Je to obdobie charakteristické hľadaním, prehodnocovaním, zmenou samého seba, snahou nájsť svoje miesto a uplatnenie v spoločnosti. Sociálny svet dospievajúceho sa rýchlo mení.

Do popredia sa dostáva oblasť sociálnych vzťahov, s dôrazom na vzťahy rovesnícke, kamarátske, ktoré sa prehlbujú, sú úprimnejšie a stabilnejšie. Rovesnícke skupiny sú pre dospievajúceho referenčné, tu získavajú špecifické sociálne skúsenosti. Formy sociálneho styku dospievajúcich sú dôležité, dospievajúci rozvíjajú svoje sociálne pozície, upravujú správanie, či svoj výzor v súlade s rovesníckou partiou, potrebujú cítiť uznanie. Mať dôverného, emocionálne blízkeho rovesníka, ktorému je možné zveriť sa so svojimi zážitkami i ťažkosťami je v tomto období podstatné. Rovesnícke vzťahy sú často rozvíjané v školskom prostredí. Kvalitné rovesnícke vzťahy v školskom prostredí sa považujú za významný zdroj boja proti osamelosti. (Weeks & Asher 2012) Naopak problematické vzťahy sú často popisovaným prediktorom osamelosti v dospievaní (Vanhalst et al. 2014).

Rozvíjajú sa vzťahy ľúbostné a intímne. V niektorých prípadoch dospievajúci ešte experimentujú, partnerov striedajú. Stretávame sa však i s pármí, ktoré majú hlboký vzťah. Ten môže pretrvať a viesť aj k uzavretiu manželstva. Tí dospievajúci, ktorí nemajú romantický vzťah môžu prežívať osamelosť (Laursen & Hartl 2013). Partnerský život opäť vytvára dôverný priestor, kde dochádza k ovplyvňovaniu, formovaniu osobnosti, nácviku komunikačných kompetencií. (Maes et al. 2017)

Rodina je prirodzeným prostredím, kde dospievajúci zažíva sociálne porozumenie, experimentuje so vzťahmi (s rodičmi, súrodencami a pod.), kde tvorí svoju sociálnu identitu, zažíva prijímanie i odmietanie, rozvíja dôveru a získava mnoho iných, životne dôležitých skúseností, ktoré následne slúžia ako základ pre jeho ďalší sociálny rast. (Margalit 2010) I keď vzťahy s dospelými často nie sú prioritné, výskumy naznačujú, že najmä ku koncu obdobia sú stále významné. Dospievajúci hľadá autonómiu, aby získal privilégia a uznanie, ktoré sprevádza postavenie dospievajúceho. Vo vzťahu s dospelými je pre dospievajúceho prioritná rovnocennosť. Teda nie len vyžadovanie plnenia povinností ale i rešpektovanie práv dospievajúceho. Pokiaľ v tomto existujú odlišné predstavy medzi dospelými a dospievajúcimi, dochádza ku vzdoru a konfliktom, na riešení ktorých je potrebné spoločne pracovať. Dôsledkom efektívnej spolupráce sú pozitívne vzťahy, prijímanie názorov i vzájomnej pomoci, schopnosť poučiť sa z rád, varovaní či výstrah. Vzťah medzi rodičom (prípadne iným dospelým) a dospievajúcim, založený na vzájomnom pochopení a uznaní pomáha adolescentovi v procese bezproblémového osamostatňovania sa. Rôzne narušenia rodinnej štruktúry (rozvod rodičov, výskyt choroby či iné závažné udalosti v rodine) môžu navodzovať pocity osamelosti dospievajúcich. (Bayat et al. 2021) I kvalita vzťahu medzi učiteľom a študentom je veľmi dôležitá (Ibrahim & El Zaatari 2020).

V kontexte osamelosti nesmieme opomenúť význam sociálnych médií pre súčasných dospievajúcich. I tie saturujú sociálne potreby dospievajúcich, i tu dospievajúci rozvíjajú svoje sociálne vzťahy. Zohrávajú podstatnú úlohu pri prežívaní pohody dospievajúcimi. Na jednej strane môžu napomôcť pri kompenzácii nedostatku sociálnych interakcií v bežnom živote dospievajúceho, na strane druhej využívanie sociálnych médií prináša rôzne ohrozenia,

napríklad vo forme kyberšikanovania. (Bayat et al. 2021; Margalit 2010; Nowland et al. 2018) Zdá sa, že i keď sú ľudia čoraz viac digitálne prepojení, prevalencia osamelosti stúpa (Cacioppo et al. 2015; Valentín et al. 2023).

Skúsenosti slovenských dospelých

Zaujímalo nás, aká je situácia s prežívaním osamelosti slovenskými dospelými. V roku 2023 sme realizovali výskumnú sondu na vzorke 90 respondentov (45 mužov a 45 žien). Išlo o študentov dvoch stredných košických škôl, navštevujúcich prvý (55 študentov) a tretí ročník (35 študentov). 50 študentov pochádzalo z dediny a 40 z mesta. Výskum bol kvantitatívne orientovaný, s využitím dotazníka SELSA-S (DiTommaso et al. 2004), doplneného o autorské otázky (zamerané na zisťovanie sociodemografických charakteristík). Jeho hlavným cieľom bolo zistiť mieru osamelosti študentiek a študentov stredných škôl v troch doménach, ktoré sleduje dotazník SELSA-S - a to v rodine, v romantických vzťahoch a v sociálnych vzťahoch. Sledovať rozdiely na základe rodu, typu školy, bydliska a navštevovaného ročníka. Dotazník obsahoval 15 položiek. Doména romantické vzťahy bola v dotazníku sýtená položkami č. 3, 6, 10, 14 a 15. Doména rodina položkami č. 1, 4, 8, 11 a 12. Položky č. 2, 5, 7, 9 a 13 sýtili doménu sociálne vzťahy. Respondenti mali možnosť odpovedať prostredníctvom 7-bodovej Likertovej škály, pričom možnosť 1 znamenala silne nesúhlasím a možnosť 7 silne súhlasím. Výsledky boli spracované deskriptívne. Na jednej strane, pozitívnym výsledkom bolo, že sa nepreukázalo prežívanie osamelosti u našich respondentov. Nepreukázali sa ani rozdiely v prežívaní osamelosti v rámci jednotlivých domén na základe rodu, bydliska, typu školy ani aktuálne navštevovaného ročníka. (Čepel'ová & Šišňanská 2023) Na druhej strane, výsledky nášho výskumu mohli byť ovplyvnené viacerými faktormi. Napríklad veľkosťou výskumnej vzorky, pričom v budúcnosti plánujeme veľkosť výskumnej vzorky rozšíriť. Taktiež špecifický výber konkrétnych typov škôl, v budúcnosti bude vhodné zastúpenie viacerých typov škôl. Do úvahy musíme zobrať i to, že dospelí vyplňali dotazník samostatne, preto mohli byť odpovede skreslené, z dôvodu spoločenskej vhodnosti. Problematika osamelosti zahŕňa širšie súvislosti, prežívanie osamelosti je špecifický fenomén, závislý od mnohých faktorov, ktoré si nepochybne zasluhujú podrobnejšie skúmanie v rámci ďalšieho výskumu, i s použitím viacerých metodík.

Rola pomáhajúcich profesií so zameraním na sociálnu prácu

Máme za to, že problematike prežívania osamelosti je potrebné sa venovať naďalej. Osamelosť má významné negatívne účinky na zdravie a pohodu dospelých (Hemberg et al. 2021; Korzhina et al. 2022). Niektorí autori považujú osamelosť za globálny problém verejného zdravia (Hemberg et al. 2022). Napríklad údaje zo slovenského Národného centra zdravotníckych informácií ukazujú, že v roku 2022 bolo zaznamenaných najviac samovražedných pokusov práve v kategórii mladých vo veku 15 až 19 rokov. Medializované prípady, učitelia i iní odborníci neustále poukazujú na fakt, že určití dospelí osamelosť prežívajú a často sa s ňou vypradáajú veľmi ťažko. V ostatnom období bolo na Slovensku spustených niekoľko platforiem na pomoc osamelým dospelým. Spomeňme napríklad online platformu psychosociálnej pomoci „Ako dobre, že si.“ Stoja za ňou organizácie Unicef i Liga za duševné zdravie. Napomôcť zvládať situáciu prežívania osamelosti a prípadne eliminovať rizikové správanie súvisiace s prežívaním osamelosti sa teda snažia i profesionáli z radov pomáhajúcich profesií. Sociálnu prácu nevyvíjajú.

V medzinárodnom kontexte sa osamelosť dokonca považuje za „veľkú výzvu“ pre sociálnu prácu, kvôli jej negatívnejmu vplyvu na zdravie a pohodu (Courts et al. 2024). Vzhľadom na osobitosť vývinového obdobia, je i sociálna práca s dospelými (a ich

rodinami) špecifická. Sociálni pracovníci môžu realizovať preventívne i intervenčné programy, ktoré dokážu zmierniť či odstrániť prežívanie osamelosti dospelými.

Pracujú so samotnými dospelými. Vedia im ponúknuť sociálnopsychologické výcviky zamerané na posilnenie sebaobrazu, sebauvedomenia a sebaúcty. Pochopenie seba samého môže viesť k tomu, že dospelý dokáže odhaliť, ktoré pocity spôsobujú osamelosť a ako sa s nimi lepšie vyrovnáť. Dôležité je tiež posilňovanie efektívnych stratégií zvládania. V rámci skupinovej práce zlepšovať sociálne kompetencie, scitlivovať všetkých dospelých, podporovať vnímavosť, ochotu počúvať a zapájať ostatných, rozvíjať priateľstvá, vytvárať inkluzívne prostredie, ktoré je vhodné pre každého. Je dôležité naučiť dospelých, ako sa správať, keď iní ľudia zažívajú osamelosť, a ako sa vyrovnáť s ťažkými emóciami, ktoré z osamelosti vyplývajú. (Eccles & Qualter 2021; Sundqvist & Hember 2021; Vanhalst et al. 2014; Verity et al. 2022; Yildiz & Duyan 2022) Sociálni pracovníci môžu poskytovať individuálne sociálne poradenstvo, napríklad klinickí sociálni pracovníci pomáhajú i anonymne dospelým na linkách dôvery.

Opierajúc sa o ekologickú teóriu Bronfenbrennera, dôležité je pôsobenie na úrovni mikro, taktiež mezosystému dospelého. Rodinné prostredie je nezanedbateľné i v období dospievania. Preto sociálni pracovníci môžu realizovať rôzne rodinné vzdelávacie programy zamerané na podporu efektívnej rodinnej interakcie pre rodičov či opatrovníkov, s cieľom zvyšovať efektívnu sociálnu oporu, poskytovať pozitívnu rodičovskú starostlivosť, vytvárať bezpečné rodinné prostredie, celkovo zamerať sa na zdravé fungovanie rodiny. Okrem toho je možné rodičov vzdelávať v oblasti bezpečnosti používania internetu, špecificky sociálnych médií.

Na úrovni školského prostredia môžu ponúknuť informačné programy o mechanizmoch osamelosti dospelých pre učiteľov, ktorí si tak vedia lepšie uvedomiť svoju rolu pri znižovaní prežívania osamelosti svojich študentov. Podpora zo strany učiteľov predstavuje dôležitý preventívny faktor proti osamelosti. (Bayat et al. 2021)

Z uvedeného vyplýva, že veľký priestor pre prácu s dospelými (i s ich rodičmi) poskytuje práve školské prostredie. Konečne, po rokoch odborných i vedeckých diskusií, je to priestor, kde môže na Slovensku pôsobiť i sociálny pracovník. Vďaka zákonu č. 182/2023, ktorý zmenil a doplnil tzv. školský zákon (č. 245/2008) sa zaradil do sústavy profesií v školskom prostredí ako nová kategória odborného zamestnanca. Vykonáva sociálnu diagnostiku detí a žiakov, poskytuje sociálne poradenstvo a ďalšie metódy, techniky a postupy sociálnej práce zamerané na prekonanie prekážok vo výchove a vzdelávaní pre deti a žiakov, tiež pre ich zákonných zástupcov, poskytuje konzultácie ostatným odborníkom v prípadovom manažmente, vykonáva preventívne aktivity, koordinuje spoluprácu školy s ostatnými právnickými i fyzickými osobami (ako sú orgány štátnej správy, obce, komunitné organizácie a pod.), s cieľom zabezpečiť odbornú pomoc dieťaťu či jeho rodine. Odborné metódy vykonáva aj terénnou formou.

Možnosti pre sociálnych pracovníkov nájdeme i na úrovni komunitnej sociálnej práce. Ich úlohou je budovanie sociálne súdržných komunit. V nich sa darí sociálnej prepojenosti, obsahujú príležitosti na poskytovanie rôznych foriem sociálnej opory medzi členmi, s cieľom zvyšovať kvalitu života všetkých členov (dospelých nevynímajúc). V rámci komunitného rozvoja sociálni pracovníci posilňujú samotný kapitál komunit, pracujú s kľúčovými hráčmi, sieťujú a podporujú organizácie, ktoré sa venujú posilňovaniu, zmocňovaniu dospelých, podpore participácie dospelých či efektívnemu tráveniu voľného času. V tejto oblasti pôsobia rôzne mládežnícke združenia či kluby. Komunitní sociálni pracovníci rozvíjajú dobrovoľnícke programy pre tých, ktorí by chceli poskytovať oporu iným, napríklad na rovesníckom, či mentorskom princípe. (Devine et al. 2020; Charles & Wolfer 2018; Valentín et al. 2023) Zo zahraničia sú známe napríklad tzv. Telephone Buddy Programs, ktoré ponúkajú možnosť ako prekonať osamelosť prostredníctvom udržiavania vzťahu s kamarátom cez

telefón, možnosť získať sociálnu oporu, jednoduchšie diskutovať o citlivých otázkach na rozdiel od komunikácie tvárou v tvár. Účastníci programov sa stávajú sociálne aktívnejšími a znova sa začínajú zapájať do komunitného života. (Cattan et al. 2011; Perone et al. 2020; Preston & Moore 2019)

I napriek množstvu príležitostí pre vzájomné interakcie medzi mladými ľuďmi sa títo často cítia osamelí. Sociálna práca ako pomáhajúca profesia by mala prijať i ustáť výzvu spojenú s epidemiou osamelosti, ktorú dospievajúci v súčasnosti prežívajú. Uchopiť ju vo vedeckej i praktickej rovine. Snažiť sa o podporu pozitívneho rozvíjania osobnosti dospievajúcich, špecificky odolnosti. To nepochybne vyžaduje využívanie rôznych stratégií, na viacerých úrovniach.

Zoznam použitej literatúry

- BADCOCK, J. C., et al., 2023. Why loneliness matters in clinical practice: A primer for clinical- and neuro-psychologists. *Journal of Emotion and Psychopathology*. 1(1), 52–71. ISSN 2653-7583. <https://doi.org/10.55913/joep.v1i1.21>
- BAYAT, N., et al., 2021. Contextual correlates of loneliness in adolescents. *Children and Youth Services Review*. 127, 1-6. ISSN 1873-7765. <https://doi.org/10.1016/j.chidyouth.2021.106083>
- BRUCE, L.D., et al., 2019. Loneliness in the United States: A 2018 national panel survey of demographic, structural, cognitive, and behavioral characteristics'. *American Journal of Health Promotion*. 33(8), 1123–33. ISSN 2168-6602. <https://doi.org/10.1177/0890117119856551>
- CACIOPPO, S., et al., 2015. Loneliness: Clinical import and interventions. *Perspectives on Psychological Science*. 10(2), 238–249. ISSN 1745-6924. <https://doi.org/10.1177/1745691615570616>
- CATTAN, M., et al., 2011. The use of telephone befriending in low-level support for socially isolated older people-an evaluation. *Health and Social Care in the Community*. 19(2), 198–206. ISSN 1365-2524. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2524.2010.00967.x>
- COURTS, R., et al., 2024. Mapping Social Work's Response to the 'Grand Challenge' of Loneliness: A Systematic Scoping Review of the Literature. *British Journal of Social Work*. 00, 1–21. ISSN 1468-263X. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcad272>
- ČEPELOVÁ, C., & K. ŠIŇANSKÁ, 2023. *Skúmanie osamelosti študentov a študentiek stredných škôl*. Bakalárska práca.
- De JONG GIERVELD, J., et al., 2006. Loneliness and Social Isolation. In Vangelisti, A. & D. Perlman (eds). *The Cambridge Handbook of Personal Relationships*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9780511606632. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511606632.027>
- DEVINE, P., et al., 2020. Learning through Practice: How Can We Address Loneliness among Older People? *Practice: Social Work in Action*. 32(5), 345-360. ISSN 1742-4909. <https://doi.org/10.1080/09503153.2020.1727429>.
- DiTOMMASO, E., et al., 2004. Measurement and Validity Characteristics of the Short Version of the Social and Emotional Loneliness Scale for Adults. *Educational and Psychological Measurement*. 64(1), 99-119. ISSN 1552-3888. <https://doi.org/10.1177/0013164403258450>
- ECCLES, A.M., & P. QUALTER, 2021. Alleviating loneliness in young people—A meta-analysis of interventions. *Child and Adolescent Mental Health*. 26(1), 17–33. ISSN 1475-3588. <https://doi.org/10.1111/camh.12389>
- HEMBERG, J., et al., 2021. Loneliness – two sides to the story: adolescents' lived experiences. *International Journal of Adolescence and Youth*. 26(1), 41-56. ISSN 2164-4527. <https://doi.org/10.1080/02673843.2021.1883075>
- HEMBERG, J., et al., 2022. Loneliness as experienced by adolescents and young adults: an explorative qualitative study. *International Journal of Adolescence and Youth*. 27(1), 362-384. ISSN 2164-4527. <https://doi.org/10.1080/02673843.2022.2109422>

- CHARLES, V.A., & T.A. WOLFER, 2018. Loneliness and Congregational Social Work. *Social Work & Christianity*. 45(1), 8–23. ISSN 0737-5778.
- IBRAHIM, A., & W. El ZAATARI, 2020. The teacher-student relationship and adolescents sense of school belonging. *International Journal of Adolescence and Youth*. 25(1), 382-395. ISSN 2164-4527. <https://doi.org/10.1080/02673843.2019.1660998>
- JUNTTILA, N., 2018. Alone in the midst of everything: The loneliness of adults. In Finnish: Kaiken keskellä yksin: Aikuisten yksinäisyydestä. Kustannusosakeyhtiö. Tammi.
- KORZHINA, Y., et al., 2022. Causes of involuntary loneliness among adolescents and young adults: an integrative review. *International Journal of Adolescence and Youth*. 27(1), 493-514, ISSN 2164-4527. <https://doi.org/10.1080/02673843.2022.2150088>
- LIGA ZA DUŠEVNĚ ZDRAVIE, UNICEF, 2024. Ako dobre, že si [online]. [cit. 2005-02-27]. Dostupné na internete: <https://www.akodobrezesi.sk/?r=0>
- MAES, M., et al., 2017. Intimate and Relational Loneliness in Adolescence. *Journal of Child and Family Studies*. 26, 2059–2069. ISSN 1573-2843. <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0722-8>
- MARGALIT, M., 2010. *Lonely Children and Adolescents. Self-Perceptions, Social Exclusion, and Hope*. NY: Springer. ISBN 978-1-4419-6284-3. <https://doi.org/10.1007/978-1-4419-6284-3>
- NÁRODNÉ CENTRUM ZDRAVOTNÍCKYCH INFORMÁCIÍ, 2023. Samovraždy a samovražedné pokusy v Slovenskej republike v roku 2022 [online]. [cit. 2005-02-3]. Dostupné na internete: <https://www.nczisk.sk/Aktuality/Pages/Samovrazdy-a-samovrazedne-pokusy-v-Slovenskej-republike-v-roku-2022.aspx>
- NOWLAND, R., et al., 2018. Loneliness and Social Internet Use: Pathways to Reconnection in a Digital World? *Perspectives on Psychological Science*. 13(1), 70-87. ISSN 1745-6924. <https://doi.org/10.1177/1745691617713052>
- LAURSEN, B., & A. HARTL, 2013. Understanding loneliness during adolescence: Developmental changes that increase the risk of perceived social isolation. *Journal of Adolescence*. 36(6), 1261-1268. ISSN 1095-9254. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.06.003>
- PERONE, A.K., et al., 2020. Social Isolation Loneliness Among LGBT Older Adults: Lessons Learned from a Pilot Friendly Caller Program. *Clinical Social Work Journal*. 48, 126–139. ISSN 1573-3343. <https://doi.org/10.1007/s10615-019-00738-8>
- PRESTON, C., & S. MOORE, 2019. Ringing the changes: The role of telephone communication in a helpline and befriending service targeting loneliness in older people. *Ageing & Society*. 39(7), 1528–1551. ISSN 1469-1779. <https://doi.org/10.1017/S0144686X18000120>
- ROEKEL van E., et al., 2015. Social stress in early adolescents' daily lives: Associations with affect and loneliness. *Journal of Adolescence*. 45(1), 274-283. ISSN 1095-9254. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2015.10.012>
- SUNDQVIST, A., & J. HEMBERG, 2021. Adolescents' and young adults' experiences of loneliness and their thoughts about its alleviation. *International Journal of Adolescence and Youth*. 26(1), 238-255. ISSN 2164-4527. <https://doi.org/10.1080/02673843.2021.1908903>
- TWENGE, J. M., et al., 2019. Less in-person social interaction with peers among U.S. adolescents in the 21st century and links to loneliness. *Journal of Social and Personal Relationships*. 36(6), 1892-1913. ISSN 1460-3608. <https://doi.org/10.1177/0265407519836170>
- VALENTÍN, R.A., et al., 2023. The Pandemic of Undesired Loneliness. New Strategies from Digital Social Work. In: Peláez, A., Kirwan, G. (eds) *The Routledge International Handbook of Digital Social Work*. Routledge. ISBN 978100304845

VANHALST, J., et al., 2014. Experiencing Loneliness in Adolescence: A Matter of Individual Characteristics, Negative Peer Experiences, or Both? *Social Development*. 23(1), 100-118. ISSN 1467-9507. <https://doi.org/10.1111/sode.12019>

VERITY, L., et al., 2022. Loneliness From the Adolescent Perspective: A Qualitative Analysis of Conversations About Loneliness Between Adolescents and Childline Counselors. *Journal of Adolescent Research*. 1-31. ISSN 1552-6895. <https://doi.org/10.1177/07435584221111121>

WEDALOKA, K.& B., & S.S. TURNIP, 2019. Gender differences in the experience of loneliness among adolescents in Jakarta. *Humanitas Indonesian Psychological Journal*. 16(1), 33-42. ISSN 2598-6368. <http://dx.doi.org/10.26555/humanitas.v16i1.11311>

WEEKS, M.S., & S. R. ASHER, 2012. CHAPTER 1 - LONELINESS IN CHILDHOOD: TOWARD THE NEXT GENERATION OF ASSESSMENT AND RESEARCH. *ADVANCES IN CHILD DEVELOPMENT AND BEHAVIOR*. 42, 1-39. ISSN 0065-2407. [HTTPS://DOI.ORG/10.1016/B978-0-12-394388-0.00001-0](https://doi.org/10.1016/B978-0-12-394388-0.00001-0)

YILDIZ, H., & V. DUYAN, 2022. Effect of group work on coping with loneliness. *Social Work With Groups*. 45(2), 132-144. ISSN 1540-9481. <https://doi.org/10.1080/01609513.2021.1990192>

Zákon č. 182/2023

Kontakt na autorku

doc. PhDr. Katarína Šišanská, PhD.

Katedra sociálnej práce, FF, UPJŠ v Košiciach

Moyzesova 9

040 01 Košice

katarina.sinanska@upjs.sk

Právne východiská pre prácu s mládežou v podmienkach samosprávy

Legal basis for working with youth in the conditions of self-government¹

Dušan Šlosár (SR), Simona Čečková (SR)

Abstrakt: Práca s mládežou predstavuje základné východisko pre ovplyvňovanie radikalizácie, ktorá je zvlášť ohrozujúca práve pre túto sociálnu skupinu. Základným priestorom, v ktorom práca s mládežou prebieha, je priestor v ktorom mladí ľudia bývajú, učia sa alebo pracujú. Teda priestor, v ktorom má najvyššiu pôsobnosť miestna samospráva, ktorú vykonávajú obce a mestá.

Kľúčové slová: Radikalizácia. Možnosti práce s mládežou. Mládež a samospráva. Sociálna patológia. Deradikalizácia.

Abstract: Work with youth represents a basic starting point for influencing radicalization, which is especially threatening for this social group. The basic space in which work with youth takes place is the space in which they live, study or work. That is, the area in which local self-government, which is exercised by municipalities and cities, has the highest authority.

Keywords: Radicalization. Opportunities to work with youth. Youth and self-government. Social pathology. Deradicalization.

Prácu s mládežou môžeme definovať ako cieľavedomú činnosť, ktorá reaguje na potreby mladých ľudí a vedie k pozitívnemu rozvoju ich osobnosti. Vychádza z princípu dobrovoľnej účasti mládeže, partnerského prístupu a vzájomného rešpektu. Projekty zamerané na ovplyvňovanie sociálnej patológie a programy deradikalizácie sa zameriavajú najmä na dospievanie k zrelosti, nachádzanie životného smerovania a sebapoznania jedinca a v širšom rámci sa zameriavajú aj na skupinové pôsobenie prostredníctvom rovesníckej skupiny. Projekty deradikalizácie môžu realizovať len pracovníci odborne pripravovaní na túto oblasť. Pri deradikalizačnom pôsobení sa zdôrazňuje potenciál prispievať spolu s rodinou a inými odborníkmi k riešeniu najzávažnejších problémov mladých ľudí ako sú radikalizácia, rôzne formy sociálnej patológie, sociálne vylúčenie a pod.

Osobitný význam pri práci s mládežou má štátna starostlivosť o mládež a šport, ktorá je v kompetencii Ministerstva školstva vedy, výskumu a športu SR (ďalej MŠVVaŠ SR). Štát vytvára základné rámce pre prácu s mládežou. Časť svojich kompetencií prenáša na obce a mestá, ktorým na jednotlivé aktivity poskytuje finančné a iné materiálne prostriedky. Štát preniesol na obce zriaďovanie škôl a školských zariadení, ktoré majú významné postavenie pri práci s mládežou. Medzi školské zariadenia patria aj centrá voľného času, ktoré sú priamo aktívne v oblasti práce s mládežou (Zákon č. 575/2001 Z.z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy).

Prepojenie práce s mládežou so školským priestorom a výchovno-vzdelávacími aktivitami vychádza zo slovenskej tradície a historického vývoja. Aktivity a činnosti, ktoré

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0754/21 „Push-pull“ sociálne faktory súvisiace s mierou radikalizácie adolescentov v kontexte sociálnej práce.

spadajú pod výchovu a vzdelávanie (nie pod oblasť sociálnych služieb alebo sociálnej práce) sa sústreďovali najmä v rôznych krúžkoch a spolkoch, v ktorých významnú úlohu zohrávali aktívni a pokrokoví učitelia. V minulosti existovala veľmi významná tradícia študentských spolkov pôsobiacich v školskom priestore. Práve táto skutočnosť ovplyvňuje chápanie podstaty práce s mládežou v školskom priestore dodnes.

Významnú časť práce s mládežou prevzali mimovládne organizácie, ktoré sú na Slovensku postavené na práci dobrovoľníkov a ich financovanie je nepravidelné. Spravidla z iných zdrojov, ako zdrojov štátu či zdrojov samosprávy. Odhadom okolo 10 % mladých ľudí sa angažuje v nejakej mimovládnej organizácii.

Zodpovednosť obcí a miest (ďalej len obec) za vytváranie prostredia a príležitostí vhodných pre prácu s deťmi a mládežou vyplýva zo zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení. V § 4 ods. 3, písm. h) je obci uložená povinnosť „*utvárať a chrániť zdravé podmienky a zdravý spôsob života a práce obyvateľov obce, chrániť životné prostredie, ako aj utvárať podmienky na zabezpečovanie zdravotnej starostlivosti, na vzdelávanie, kultúru, osvetovú činnosť, záujmovú umeleckú činnosť, telesnú kultúru a šport.*“ Každá obec je povinná spracovať Plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja, ako strednodobý rozvojový dokument, ktorý obsahuje analýzu situácie a priority rozvoja obce. Jednou z oblastí, ktorým sa plán venuje, je oblasť práce s deťmi a mládežou. Niektoré obce aktivity zamerané na deti a mládež podrobnejšie rozpracovávajú aj v dokumente Komunitný plán sociálnych služieb (Zákon 445/2008 Z.z. o sociálnych službách).

Obec vo svojej pôsobnosti môže zriaďovať, zrušovať a kontrolovať rozpočtové a príspevkové organizácie obce. Pre mimovládne organizácie, ktoré pôsobia na území obce môže vytvárať projektové schémy alebo iné formy podpory. Všeobecno-záväzným nariadením môže obec upraviť aj oblasť práce s deťmi a mládežou. Obecné zastupiteľstvo zriaďuje komisie, ako svoje poradné, iniciatívne alebo kontrolné orgány. Jednou z komisií, ktorú má spravidla každá samospráva je komisia pre šport a mládež, ktorá je často prepojená s ďalšími oblasťami, ako napr. s rozvojom kultúry, starostlivosťou o rodiny, alebo sociálnou oblasťou.

Stratégia Slovenskej republiky pre mládež na roky 2021 – 2028 (ďalej aj „Stratégia“) definuje kľúčové oblasti, ciele, opatrenia a indikátory smerujúce k zlepšeniu situácie mladých ľudí. Stratégia vychádza z poznatkov a dôkazov o skutočných potrebách mladých ľudí a je výsledkom konštruktívneho dialógu mládeže so zástupcami verejnej správy, regionálnej a miestnej samosprávy ako i mimovládneho sektora. Stratégia vychádza zo základných zásad, akými sú dôstojnosť, spravodlivosť, rovnosť, rešpekt a autonómia, a súčasne sa opiera o princíp aktívnej účasti, inklúzie a rovného prístupu k príležitostiam. Opatrenia, ktoré Stratégia definuje, sa dotýkajú mládeže, ako veľkej skupiny obyvateľstva (33 % z celkovej populácie) v rôznych fázach ich života. Mladí ľudia netvorí homogénnu skupinu. Majú rôzne záujmy a potreby, ktoré závisia od ich veku, kultúry, náboženstva, vzdelania, ekonomického statusu a mnohých ďalších faktorov. Stratégia sa snaží reflektovať túto rôznorodosť v jednotlivých oblastiach a prijatých opatreniach.

Politika zameraná na deti a mládež prijatá prostredníctvom stratégie ovplyvňuje a uvádza do praxe široké spektrum opatrení, ktoré priamo alebo nepriamo ovplyvňujú kvalitu života mladých ľudí. Politika prijatá prostredníctvom stratégie sa realizuje na medzinárodnej, európskej, národnej, regionálnej a miestnej úrovni. Stratégia podporuje dosiahnutie zmysluplnej občianskej, ekonomickej, spoločenskej, kultúrnej a politickej účasti mladých ľudí

vo všetkých úrovniach spoločenského života.

V zmysle zákona č. 282/2008 Z.z. o podpore práce s mládežou, sú za mládežníka považované všetky osoby, ktoré dovŕšili vek najviac 30 rokov. Zároveň ukladá obciam povinnosť podporovať uskutočňovanie práce s mládežou na svojom území, utvárať podmienky na rozvoj práce s mládežou, podporovať zapojenie mládeže do dobrovoľníckej činnosti a podporovať spoluúčasť mládeže.

Slovenská republika je členená do 8 krajov. Najviac mladých ľudí žije v kraji Prešovskom (17,35%), Košickom (15,81%), Žilinskom (13,26%), Banskobystrickom (11,71%), Nitrianskom (11,61%), Bratislavskom (10,47%), Trenčianskom (10,13%) a Trnavskom (9,67%).

Práca s mládežou v podmienkach samosprávy vykazuje niektoré limity. Medzi hlavné problémy, ktoré limitujú prácu s deťmi a mládežou je možno považovať:

- zmysluplné vyplňanie voľného času je organizované bez zistenia skutočných potrieb mladých ľudí;
- spájanie práce s mládežou prioritne so školstvom a formálnym vzdelávaním, čo podporuje aj systém financovania prostredníctvom právnej úpravy;
- chýbajú špecializovaní profesionáli, ktorí by v obci riešili témy dotýkajúce sa mládeže a usmerňovali prácou s mládežou v konkrétnych obciach;
- práca s mládežou na miestnej úrovni je postavená dobrovoľníckej báze, teda na dobrovoľníkoch, ktorých počet klesá;
- MŠVVaŠ SR poskytuje usmernenia v zmysle modernej práce s mládežou, ale systém financovania drží na tradičnej úrovni poskytovateľov krúžkov, resp. ako doplnok k predmetom školského vzdelávania;
- systém financovania nadregionálnych detských a mládežníckych mimovládnych organizácií pokrýva MŠVVaŠ SR, ale miestne mimovládne organizácie pre deti a mládež nemajú dostatok zdrojov na svoju činnosť;
- samosprávy prednostne podporujú činnosti, z ktorej sú prezentované výstupy ako tanečné skupiny, folklórne súbory, športové kluby, oproti nízkemu záujmu o prácu s mládežou zo znevýhodnených skupín či práci orientovanej na záujmy a potreby mládeže.

Práca s mládežou na miestnej úrovni je organizovaná v závislosti od veľkosti obce a motivácie samosprávy venovať mládeži určité zdroje (materiálne, finančné, ľudské, časové). Vo väčšine prípadov je práca s mládežou vnímaná len ako organizácia aktivít pre deti a mládež. Posun k strategickému chápaniu práce s mládežou, ako procesov smerujúcich k výchove mladých občanov, ešte nie je štandardným nastavením väčšiny samospráv.

Výskumy identifikovali niektoré trendy, ktoré sú typické pre obce podľa ich veľkosti. Práve tieto trendy môžu byť východiskom pre rozvoj programov zameraných na deti a mládež v oblasti sociálnych patológií, teda aj radikalizácie.

Najmenšie obce: spravidla nemajú školu, ani žiadnu organizáciu zriadenú obcou ako centrum voľného času, osvetové stredisko, dom kultúry a pod.

V týchto obciach je práca s mládežou zameraná na organizovanie tradičných podujatí pre deti ako Deň detí, Mikuláš, ktoré financuje samospráva a organizujú dobrovoľníci a

zamestnanci obecného úradu. Takmer v každej obci je podporovaná telovýchovná jednota (športový klub – spravidla futbal) a dobrovoľní hasiči. V týchto lokalitách sa aktivizuje cirkev, kde aktívni kňazi sústredujú okolo seba najmä deti a cez voľnočasové aktivity ich získavajú do spoločenstva. V niektorých obciach sú aktívne mimovládne organizácie, pre ktoré deti a mládež predstavujú jednu z cieľových skupín.

Väčšie obce a menšie mestá (do 50 000 obyvateľov): tieto obce majú spravidla v zriaďovateľskej pôsobnosti základnú školu, na ktorú sa prenáša gestorstvo aktivít pre deti a mládež v podmienkach samosprávy. V niektorých mestách sú aj stredné školy, ktoré patria do zriaďovateľskej pôsobnosti regionálnej samosprávy. Preto spolupráca stredných škôl s miestnou samosprávou nie je automatická. Dá sa povedať, že v určitom zmysle je problematická. V podmienkach mestskej samosprávy je spravidla vytvorené miesto zamestnanca, ktorý má v svojej agende aj problematiku mládeže, spravidla ako určité percento z pridelennej agendy.

Všetky typy aktivít, ktoré prebiehajú v obci, sú spravidla organizované v spolupráci s materskými a základnými školami. Niektoré mestá v tejto kategórii majú vlastné CVČ ako mestské zariadenie, ale aj CVČ zriadené pri škole (zariadenie zriadené podľa Školského zákona), ktoré poskytuje záujmovú činnosť a príležitostné aktivity pre deti v obci. V komisiách športu a mládeže, zriadených mestským zastupiteľstvom, sú vždy zastúpení zamestnanci škôl (riaditelia, učitelia alebo vychovatelia).

Významnú úlohu v práci s deťmi a mládežou zohrávajú aj aktívni kňazi v miestnych farnostiach. Tieto aktivity sú limitované príslušnosťou mládeže k danej cirkvi a pastoráciou.

V týchto lokalitách už fungujú aj pobočky nadregionálnych detských a mládežníckych organizácií. Aj keď naďalej len na dobrovoľníckom princípe. Tu sa už objavujú aj mládežnícke parlamenty, často tvorené zo žiakov druhého stupňa základných škôl. Výnimočne v mládežníckych parlamentoch nájdeme aj žiakov stredných škôl. Problematickú časť tvoria aktivity mládežníckeho parlamentu a ich podiel na orientácii práce s mládežou. Aktívne tu pôsobia aj neformálne skupiny zložené spravidla z mladých ľudí, ktorí študujú na stredných školách.

Väčšie mestá (nad 50 000 obyvateľov): na ich území je zriadených niekoľko základných, stredných a často aj vysokých škôl, alebo ich vysunutých pracovísk a viacerých organizácií zriadených samosprávou ako kultúrne domy, kluby, ale aj Centrá voľného času zriadené samosprávou, na ktoré je niekedy prenášaná zodpovednosť za organizáciu mestských aktivít pre deti a mládež. V týchto mestách už samospráva zamestnáva samostatných pracovníkov pre prácu s mládežou. Ich úlohou je príprava a realizácia koncepcie práce s mládežou ale aj tvorba mládežníckej politiky. Práca s mládežou je zameraná len na niektoré skupiny mládeže. Spravidla ide o krúžkovú, klubovú a záujmovú činnosť.

Aktívnou, pri práci s mládežou, je aj cirkev a rôzne mládežnícke spoločenstvá vytvorené pri farnostiach. V týchto typoch miest pôsobia aj miestne občianske združenia zamerané na cieľovú skupinu detí a mládeže. Silnú členskú základňu tu majú aj nadregionálne detské a mládežnícke organizácie. (PEŠEK, T. a kol. 2016)

Okrem samosprávneho systému je práca s mládežou v obciach a mestách poskytovaná:

- Centrami voľného času a základnými aktivitami škôl mimo vyučovania prostredníctvom školských klubov. Ich vznik a činnosť možno považovať za odpoveď na potrebu rodičov mať deti v chránenom priestore v ktorom sa môžu venovať

záujmovej činnosti.

- Mimovládnyimi organizáciami, založenými a vedenými samotnými mladými ľuďmi, ktoré sa zameriavajú na staršiu mládež. Často vznikajú ako priestor na realizáciu rôznych iniciatív a projektov. Ich stabilita je závislá na dostupnosti zdrojov, ktoré často závisia na dostupných projektoch či iných výzvach.
- Tradičnými detskými a mládežníckymi organizáciami s prepojením na cirkev alebo náboženské spoločnosti. Tieto organizácie sa orientujú na cieľové skupiny tvorené deťmi, stredoškolskou a vysokoškolskou mládežou. Budujú si sieť dobrovoľných pracovníkov s mládežou.

Skupinám, ktoré čelia rôznym formám vylúčenia sa venujú skôr mimovládne organizácie, ktoré sú aktívne najmä v oblasti sociálnej práce. Samosprávy neorientujú inštitúcie pracujúce s mládežou, ktoré sú v ich zriaďovateľskej pôsobnosti, na úlohy súvisiace s problémami, ktoré rieši dnešná mládež. Oblasťou sociálnej inklúzie, sociálnej exklúzie, medzigeneračnej chudoby, ale aj oblasťou novodobej sociálnej patológie, radikalizácie, látkových a nelátkových závislostí sa organizácie zamerané na prácu s mládežou spravidla nezaoberajú.

Záver

Práca s deťmi a mládežou má svoje špecifiká. Vyžaduje sa najmä dlhodobé pôsobenie, ktoré ponúka deťom a mládeži priestor pre samostatný cielený rast do pozície uvedomelého a pre život pripraveného občana. Množstvo nástrah, s ktorými sa vo svojom veku stretávajú a potrebujú sa s nimi vysporiadať, predstavujú hlavný dôvod pre prácu s touto skupinou. Množstvo patologických javov narastá a mládež na tieto javy musí určitým spôsobom reagovať. Určite nič nezískame, ak to rozhodnutie bude nesprávne a budeme musieť vynakladať prostriedky na elimináciu škodlivých dopadov.

Zoznam použitej literatúry

PEŠEK, T., J. MIHÁLIKOVÁ, M. HULÍN a M. Martinkovič. 2016. *Samospráva a mládež 2015*. Bratislava: Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR.

Stratégia Slovenskej republiky pre mládež na roky 2021 – 2028

ŠIŇANSKÁ, K., D. ŠLOSÁR. 2020. *Komunita a komunitná práca*. Košice: UPJŠ v Košiciach. ISBN 978-80-8152-861-3.

Charta základných práv Európskej únie (2007)

Ústava SR (zákon č. 460/1992 Z.z.)

Zákon 445/2008 Z.z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení

Zákon 282/2008 Z.z. o podpore práce s mládežou a o zmene a doplnení niektorých zákonov v platnom znení.

Zákon č. 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v platnom znení.

Zákon č. 575/2001 Z.z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy.

Zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v platnom znení.

Zákon č. 305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele v platnom znení.

Zákon č. 5/2004 Z.z. o zamestnanosti v platnom znení.

Zákon č. 343/2015 Z.z. o verejnom obstarávaní v platnom znení.

Kontakt na autorov:

Doc. JUDr. Mgr. Dušan Šlosár, PhD.

Katedra sociálnej práce, Filozofická fakulta, UPJŠ v Košiciach,
dusan.slosar@upjs.sk

Mgr. Simona Čečková

Doktorandka Katedry sociálnej práce,
Filozofická fakulta, UPJŠ v Košiciach,
simona.ceckova@student.upjs.sk

Recenzia knihy – František Novosád. Filozofia vo víre dejín: vlny, cykly, formácie

Viktor Morháč (SK)

„Filozofia vo víre dejín: Vlny, cykly, formácie“ (2022) Františka Novosáda podáva prehĺbenú analýzu esenciálnych filozofických problémov a ich evolúcie v rámci historického kontextu. Dielo sa zameriava na fundamentálne otázky filozofie a predstavuje ich v komplexných súvislostiach. Tým autor poskytuje ucelený pohľad na filozofiu a filozofické myšlienkové formácie. Stojí za zváženie, kto by mohol byť cieľovou skupinou čitateľov tejto knihy. Zdá sa, že svojim obsahom sa text obracia predovšetkým na študentov dejín filozofie pokročilých ročníkov. Bolo by totiž skutočne obtiažne vstúpiť do dialógu s autorom knihy bez toho, aby mal čitateľ už určitú, aspoň prvotnú skúsenosť a predchádzajúcu znalosť filozofie. Avšak text je písaný tak, aby bolo možné udržať expozíciu dostatočne prístupnú aj pre intelektuálnu a zvedavú verejnosť. Máme tak pred sebou dielo filozofa, ktoré priateľsky pozýva hľadajúcich „milovníkov múdrosti“ k intenzívnej intelektuálnej účasti. Kniha nechce poučať, skôr ponúka účasť na procese myslenia, na jeho vývoji, raste a neodmysliteľných úskaliach, kde prísľubom je hlbšie porozumenie kľúčových filozofických ideí, v ich vývoji a raste, v prístupnej forme a primeranej podobe.

Profesor František Novosád, rozčleňuje kapitoly tak, že v úvode, takpovediac v prvej polovici knihy artikuluje filozofické problémy a porovnáva ich s alternatívami ako sú náboženstvo, veda, umenie, či ideológie. Objasňuje vzájomné vzťahy medzi filozofiou a týmito doménami prostredníctvom deskriptívnej metódy, pričom sa vyhýba subjektívnym interpretáciám. Tento objektívny a deskriptívny prístup k vymedzeniu filozofických otázok a ich vzťahu k iným oblastiam poznania prevláda vo väčšine textu, čo predstavuje jednu z jeho najvýraznejších vlastností. Tento autorský prístup, ako zdôvodnenie *nevyhnutnosti rozumieť*, utvára hotový text, ktorý pôsobí na čitateľa ako príjemné úvodné a pre tých zdatnejších, odborne fundované rozširujúce a prehlbujúce, doplnkové filozofické čítanie. Keďže sú tu dve pomerne odlišné, rôzne odborne pripravené a spôsobilé skupiny čitateľov, ktoré sa rozhodnú s ním stráviť istý čas v dialógu a zamyslení, určite *môžu načerpať* množstvo podnetov na premýšľanie, a čo je ešte vzácnejšie, získajú aj argumentmi podložené odpovede, s objasnením a zdôvodneniami. Práve vzhľadom k tomu, považujem túto knihu za výborne napísanú, zostavenú rozvážne, konštruktívne a premyslene, pretože autor je schopný viesť dialóg zároveň na „viacerých úrovniach“.

Pokúsím sa zhrnúť niektoré myšlienky, ktoré profesor Novosád v knihe ponúka a aj ich prístupným a transparentne podaným spôsobom čitateľovi vysvetlil. Objasnil štruktúry filozofického nazerania v duchu vyspelých moderných myšlienok súčasnej filozofie. Ešte raz chcem zdôrazniť, že premýšľavo a vôbec nie mentorujúci, ich vo veľmi zrozumiteľnej podobe priblížil a vysvetlil, čo je kapitálnym prínosom filozofického textu. Ak teda popisujem filozofické idey v tejto recenzii – formou akoby som ich explikoval sám – je to myslené v tom duchu, že som na podobnej vlne s tým, čo píše aj sám autor. Preto snád' čitateľ nebude zaskočený, pokiaľ pri pozornejšom začítaní sa do textu knihy Novosáda zistí, že som v recenzii pracoval tak, že som autora na mnohých miestach bez úvodzoviek iba parafrázoval. Kniha je napísaná tak optimálne a prirodzene, že by mi bolo zaťažko (aj z dôvodu mojej nie ešte

dostatočnej odbornej zrelosti) niečo chcieť namietat', odborne sa s autorom prieť a konfrontovať či dokonca teoreticky napádať. Celkom otvorene priznávam, že niečo také mi vôbec neprislúcha. Z dôvodu mojej kompetencie, a aj preto, že ani samotný text nemá *tú formu*, ktorá by *vyžadovala*, ba dokonca *umožňovala* akýkoľvek tvrdý kritický postoj. Je napísaná *správne*; všetko je vyjadrené presne tak, aby splnilo *ten* účel, ktorý autor knihy zamýšľal, vzhľadom na cieľové skupiny čitateľov, aj vzhľadom na tému knihy.

V úvodnej kapitole diela sa poukazuje na dôležitosť rozlišovania medzi subjektívnou a objektívnou perspektívou, zdôrazňuje sa potreba objavovať *nové* riešenia pri filozofických dilemách a definuje sa rozpor medzi filozofiou ako interpretatívnou a teoretickou, a vedou ako exaktnou a aplikovanou disciplínou. Novosád približuje evolúciu filozofickej paradigmy s odkazom na mysliteľov ako boli napríklad Nietzsche², ktorý, ako je vo všeobecnosti dobre známe, kritizoval niektoré aspekty metafyziky, a rovnako aj kresťanské názory. Diskusia zahŕňa epistemologické otázky, ako je rozlišovanie medzi realitou a fikciou, možnosťou a skutočnosťou, a tiež to, ako pochopíme alebo interpretujeme „pravdy“ cez prizmu dialektiky, hermeneutiky, fenomenológie alebo logiky. Ďalej pokračuje diskurz o povahe teoretických právd a ich aplikácii v praxi, či sú naše interpretácie reality subjektívnym vnímaním alebo objektívnym poznaním. Tým autor otvára pojem „skrytosti textov“ a vedie sa diskusia o ich význame pre filozofické chápanie. Autorov jasný výklad textu rozširuje intelektuálny obzor čitateľa na širokú škálu historicko-filozofických problémov.

V druhej kapitole – Genéza filozofie – sa autor venuje *pôvodu* filozofie, skúmajúc prechod od mýtov k filozofickému mysleniu, zdôrazňujúc ľudskú potrebu pochopiť kauzálne súvislosti a vytvárať koherentné mentálne reprezentácie reality. Poukazuje na to, ako antická filozofia, neskôr racionalizovaná novovekou filozofiou, začala strácať svoju primárnu problematiku v kontexte vedeckého skúmania od začiatku 20. storočia, čo súviselo vznikom pozitivizmu. Analyzuje rozmanitosť filozofických prístupov od starovekej Číny, Indie až po antiku, ktorá objavila dôvod, prečo ľudia začali filozofovať. Ľudia sa začali venovať filozofii preto, lebo sa aj pod vplyvom kontaktu s inými národmi a kultúrami začali diviť novému a neznámemu, začali „udivovať“ nad svetom, stávali sa „lovcami pravdy“. Bol to práve Nietzsche³, kto vyzdvihol mladosť a otvorenosť Grékov, schopných začať filozofovať v pravý čas. Je potrebné si uvedomiť, tvrdil Nietzsche, že nie v ťažkostiach, ako si myslia mnohí, čo chápú filozofiu vo väzbe na nepríjemnosti, ale práve naopak, v prirodzenej bezprostrednosti a inteligencii, ako to dokázali starovekí Gréci, t. j. práve v týchto *kvalitách* treba žiť vo filozofii a cez filozofiu potom aj v šťastí a planúcej veselosti statočného a víťazného človeka. Je pravdou, že mnohé z toho, čo považujeme dnes za odkaz Grékov v skutočnosti bolo oveľa staršie, keďže oni sami to našli v Oriente. Mnohé je však stále zahalené hmlou a obklopené dohadmi, ale práve *to* mohol byť živý a inšpiratívny svet – to stretnutie údajných „učiteľov“ z Orientu a možných žiakov z Grécka. Genéza *filozofie* bola teda prirodzeným dôsledkom vývoja ľudskej inteligencie v evolúcii ľudského pokolenia. Najsamprv vznikala ako nevedomé úsilie o pochopenie sveta (kosmos), života, teda toho, čo všetko *existuje*, čiže

² Odkazujem čitateľa na knihu profesora F. Novosáda „Pozvanie k Heideggerovi“, kde môže nájsť mnoho zaujímavých a podnetných myšlienok, tém a súvislostí aj vo väzbe Heidegger a Nietzsche. (Pozri bližšie: Novosád, F.: Pozvanie k Heideggerovi. Bratislava: Archa 1995.)

³ Pozri bližšie: Nietzsche, F.: *Filozofie v tragickom období Řeků*. Prel. J. Březina; J. Horák. Olomouc: Votobia 1994.

všeobecne *bytia*; v iných momentoch postavila do stredu svojho záujmu *človeka* a jeho *život*, t. j. etický rys. Nietzsche hlásal, že práve oni, starovekí Gréci, ktorí filozofovali sú ponaučením pre nás v tom, čo filozofia je a čím aj má byť. Práve vďaka svojmu nezávislému postaveniu v antickom Grécku, kde bolo vedenie a myslenie oslobodené od náboženských dogiem, materiálneho a politického nátlaku, sa *filozofia* vďaka väzbe život a poznanie vyvinula smerom k prirodzenému rysu svojej vedeckosti, t. j. ako ju dnes pozná naša civilizácia, Európa a európske ľudstvo.

V tretej kapitole – Funkcie filozofie – sa autor venuje funkciám filozofie a spôsobom, akými filozofia pristupovala k problematike „reality“. Pod „funkciami filozofie“ rozumiem *vzťah* filozofických prístupov voči zmenám vo svete, čiže zmenám v chápaní reality a vedy. Niekde filozofia akceleruje pomalšie, deje sa tak najmä pri ontologických otázkach vysokého rádu, inde sa posúva rýchlejšie v synergii k ostatným paradigmám voči svetu vedy. *Filozofia* sa usilovala vytvoriť jednotný jazyk, exaktnejší a vede konkurujúci, ba už od dôb Kanta sa snažila vytvoriť „rozumovú súdnu stolicu“, ktorej by mala byť filozofia podriadená z jazykového, metafyzického, alebo vedeckého hľadiska. Kant bol v tomto priekopníkom v modelovaní chápania metafyziky. Filozofia nutne potrebovala vytvoriť ideovú jednotu aj procesuálne centralizovaný jazyk, či už v kontexte raného Wittgensteina alebo napríklad Carnapa, a stala sa tiež primárne epistemologickým projektom. Bola funkčne závislá na vývoji inteligencie a ľudského rozumu, ktorý pristupoval k svetu čoraz exaktnejšie, až vytvoril samotnú vedu. Funkčne sa teda filozofia stala spočiatku „nástrojom“ na vytváranie logických konštruktov, a následne *sama* „vytvorila“ vedu, ktorá ju už takmer nahradila. Filozofia však zostala akýmsi „nástrojom“ na kritiku samotnej vedy, na kritiku (vymedzenie) rôznych prístupov k svetu, na vymedzenie možností ľudského poznania a bádania smerom do budúcnosti, a to aj v prítomnosti exaktnej a tak neúprosnej mladšej sestry filozofie, čiže *vedy*.

Kniha Novosáda objasňuje, že filozofia na rozdiel od mýtov či náboženstiev *argumentuje* a chce vysvetliť svoje postupy, zámery, čo je dôvod, že sa dotýka metód skúmania. To je práve príčinou, prečo sa veda vyvinula z filozofie, pretože aj prví vedci si kladli logicko-hypotetické otázky, argumentujú metodologicky a systematicky. Filozofia bola akoby „nepresnou vedou“ v časoch antiky. Snažila sa vysvetliť svet, ale aj seba samú, zistiť, čím vlastne sama je a zistila to v čase, keď sa už strácala vo víre rozkvitajúcej modernej vedy. Hoci asi všetky filozofické koncepcie sú viac či menej závislé na rôznych štruktúrach, v každej z týchto koncepcií sa na rozdiel od exaktnej vedy ponechal *otvorený priestor* akejsi „čistoty“, otvorenej kreatívnym intuíciami, ktorými sa koniec-koncov necháva inšpirovať aj samotná exaktná veda. V tomto, zdá sa, tkvie „tajomstvo“ funkčnej synergie medzi filozofiou a vedou.

Nasledujúca kapitola – Filozofia & doba – je skromná. Vyjadruje myšlienku, že „porozumieť epoche znamená rekonštruovať vnútornú logiku vývoja *daného obdobia*“, inými slovami pochopiť filozofiu doby znamená pochopiť jej historický kontext, a zároveň aj výsledok *dovtedajších* filozofických dejín. Naozaj, určité filozofické otázky sú večné, opakujú sa, niektoré staroveké filozofické otázky, ako napríklad otázka prvopočiatku bytia, sú dodnes aktuálne, respektíve nie úplne zodpovedané. Naopak, súčasnosť a minulosť sa líšia metódami svojho skúmania. Novosád vysvetľuje, že v antickej filozofii bola v popredí teória bytia, zatiaľ čo v novovekej filozofii dominantnú úlohu zohráva teória poznania a metodológia. 19. storočie je prebudením ľudských davov v sociálno-politických konceptoch, čo si začala všímať filozofia človeka a spoločnosti. V 20. storočí je filozofia zas úzko spojená s exaktnou vedou; každá doba

má teda svoj charakter. V súčasnosti je filozofickou výzvou prežitie ľudstva z environmentálneho hľadiska. Spytujeme sa na človeka aj reflektujúc globálny charakter civilizácie⁴, ale najmä nás vážne znepokojuje a bytostne zasahuje problém reálne možnej tretej svetovej vojny, ktorá s dnešnými najnovšími technológiami môže zničiť život na Zemi behom niekoľkých minút, čo nebolo v tak agresívnom rozsahu ani v časoch najtvrdšej studenej vojny.⁵ Sú to výzvy vo filozofii pre naše storočie. Ako píše v knihe: „základné iniciatívy v západnej filozofickej tradícii sú synchronne s obdobiami kríz a spoločenských turbulencií“ – doplnil by som, že v dnešnej dobe žijeme možno obdobie „križovatky“ našej civilizácie – „prežitie“ a *Zlatý Vek, verzus* „zánik“ či civilizačná smrť.

Je to vždy vec epochy, čo formuje filozofické diskurzy; zjednodušene, filozofia je odrazom doby. Ak je výzvou súčasnosti prežitie ľudstva, potom sa dnes črtá nové odcudzenie moderného nihilistu, ktorý prestáva veriť v čokoľvek, najmä ak sa vezme do úvahy bezmyšlienkovitá pohodlnosť bežného „konzumenta“ žijúceho v rozmeroch digitálneho chaosu a extrémnej mediálnej svojvôle. Nastala podobná situácia, ktorú prežíval Západ v 70. rokoch 20. storočia, o čom vtedy pútavo písal aj E. Fromm, že svet zahltila všadeprítomná strata duchovnosti a zánik rýdzej umeleckosti pod tlakom konzumnej „prázdnoty“, čo oboje patrí pod existenčný rozmer človeka. Navyše ľudstvo sebareflexívne spoznáva, že má neustály bytostný strach, skrz ktorý je manipulované, je to strach vyvolaný faktom, že svet ovláda vojna a zámerne rozpútané konfrontácie a strety odlišných ideológií, bez ochoty viesť zmysluplný dialóg a bez snahy udržať mier, a tým aj nádej na zachovanie života na Zemi. Bežný konzument večerných správ verí, že vojnou sa dá dosiahnuť mier, opäť je tu vypäté politické masírovanie myslenia cez médiá na spôsob „otca masovej propagandy“. Pritom je potrebné si uvedomiť, že vojna sama osebe je napolo choré a napolo mŕtve šialenstvo, ktoré nás drží v pasci a v strachu, pochováva nás zaživa, a paradoxne „v nočnej more každodennosti“ oživuje staré nezhody, nenávisť a rozpútava vášne, čím ženie opäť do mlyna tisíce, a neskôr celkom isto stovky miliónov nevinných ľudských osudov, zbytočne premárnených a obetovaných životov. Na nosnej línii ideí lásky sa nesie presvedčenie, že vojna nemá a nemôže mať žiadny zmysel. Lev Šestov, nepokojný solitér a rebel, už v čase 1. svetovej vojny hlboko prežil smrť, tragédiu smrti, keď „bohu vojny“ obetoval to najcennejšie, čo mal, svojho nemanželského syna, mladého a talentovaného, životom ešte iba ovanutého chlapca. Výstižne a presne sa vyjadril, že pre „mocných sveta“ tu nie je podstatný človek, jednotliviec, národ, štát, či kontinent, pretože všetko je iba vec politiky a záujmov a potrieb kapitálu, finančníkov a ich nezmyselných výpočtov a kalkulácií. Ide o nové územia, nerastné suroviny pod povrchom obrovských území, ktoré majetným zaručujú monopol na dlhé roky do budúca, vždy im išlo len o odbyt tovarov a rast ziskov. Dnes navyše v technologickom veku je človek absolútne nepotrebný, nahradia ho stroje, už ani pracovná sila nie je nutná, takže právom nám napadá otázka, či nie je niečím cieľom zbaviť sa rastúcej populácie po celom svete v snahe ponechať si Zem pre seba. Ba dokonca už ani intelektuál nie je potrebný, pokiaľ nie je poslušný, čo dost neradi počúvame, ale mnohé

⁴ Pozri: Horyna, B.; Šťáhel, R.: *Úvod do enviromentální politické filosofie*. Praha: Nakladatelství Jakub Hlaváček - Malvern 2023.

⁵ Rovnako odporúčam čitateľovi ako vhodnú literatúru na chvíle premýšľania a aj ako doplnok k úvahám F. Novosáda, prečítať si zamyslenie nad iracionalitou a šialenstvom ľudstva – krátky, no zaujímavý text Hermanna Hesseho *Európan* – varujúci nás, ale aj budúce generácie. (Pozri bližšie: Hesse, H.: *Evropan. Bajka*. In: Hesse, H.: *Stopa ze snu*. Prel. V. Tomeš. Praha: Argo 2017, s. 89-97).

schopnosti budú čoskoro nahradené umelou inteligenciou. Otázkou je, či je vôbec (pre súčasných mocných) cieľom vzdelávať najinteligentnejších, ktorí by časom mohli prevziať velenie na Zemi. Totiž pre určité skupiny tichých niekde za oponou je možno nebezpečné dávať niekomu fyzikálne či biologické vedomosti v podobe prírodovedného vzdelania, skôr naopak ľudstvo, ak vôbec prežije, čelí tragédii ohlúpnutia v snahe vlád zbaviť sa intelektuálnej konkurencie, ponechajúc upadnúť vzdelanie a mať len malú hŕstku nevedomých, nevzdelaných, ale fyzicky zdravých, ktorých budú chcieť využiť na svoje účely. Nikto nevie, do akých šialených dystopických nemorálností môže ľudstvo v kontexte týchto predpovedí vlastne dospieť, avšak čo sa človeku dnes zdá a sníva, ľahko môže byť realitou zajtrajška.

Žijem v obave predstavy, že ľudstvo, toto nemorálne ľudstvo, skutočne *musí* vyhynúť. Na druhej strane si uvedomujem, že slobodná voľba individuality je taká silná, že môže zvrátiť egoistický a násilný proces aspoň v jednom človeku z milióna, čo je nádejou, že sa to môže podariť každému a moja propozícia v predošlej vete by sa ukázala preto nepravdivá. Láska je prekročením hraníc subjektu, nie je to len subjektívny pocit, je to Buberovo „večné Ty“, Lévinasova „Tvár“, je to transcendencia „mimo Ja“, je to preto dôkaz viery vo vonkajší svet, že tí navôkol nie sú len predstavou, kantovsky povedané „len prostriedkom“, či akýmisi figúrami. Viera v lásku ako „vzťah k druhému“, „k druhým“, „k ľudstvu“, je vlastne vierou v to, že existuje skutočnosť sveta, teda že nežijeme v solipsistickom virtuálnom svete, ale že človek je cieľom a je aj skutočný. Myslím, že ľudstvo už takmer dokázalo excelentnosť inteligencie, ale chýba mu viera v reálnosť lásky, ako energie spočinutia vo vzájomnej harmónii. Akurát práve prebiehajúce obdobie evolúcie je tou „križovatkou“, kde sa rozhoduje o osude ľudstva; je to práve teraz, keď sa tučný muž zahryzol do svojho masívneho hamburgera. Prekročme ale toto siahodlhé intermezzo a vráťme sa ku knihám.

Ďalej v texte sa do centra pozornosti dostáva prepojenie filozofie a umenia. Týmto otázkam je vyhradená piata kapitola („Filozofia & umenie“), kde sa zdôrazňuje ich spoločný pôvod v mýte a literárnej forme starovekých filozofických textov. Zámerne na spôsob pozvania sa spomína niekoľko významných, až výnimočných filozofov s literárnym výrazom ako Nietzsche, Schopenhauer, Kierkegaard, osvietenci Voltaire a Rousseau, či existencialisti Sartre a Camus, poukazujúc na ich schopnosť formovať filozofické koncepty prostredníctvom „jazykových hier“ umeleckej povahy. Osobitná pozornosť sa venuje literárnym dielam s filozofickým podtextom. Také boli a stále aj sú diela od Dostojevského, hlboko premyslene skúmajúce existenciálne dimenzie bytia. Bol to Dostojevskij, ktorý prostredníctvom postáv a dialógov v diele „Bratia Karamazovci“ skúmal vinu, slobodu a vieru, ukazujúc boj medzi etickými a nihilistickými hodnotami. Jeho postava Ivana Karamazova zosobňuje existenciálny rozpor v pochybnostiach o Bohu, pretože Ivan odmieta Boha kvôli utrpeniu nevinných. Práve on, Dostojevskij, aj vo „Veľkom inkvizítovi“ otvára diskusiu o slobode, morálke a autorite, kde s otvorenosťou jemu vlastnou sme konfrontovaní s pravou tvárou cirkvi a jej služobníkov na zemi. Dostojevskij kritizujúc cirkev za jej manipuláciu s vierou pre seba a svoj vlastný prospech poukazuje na to, kam smeruje svet a ľudstvo, ktoré stratilo pôvodnú úprimnú vieru a je pod vplyvom chladného rozumu a technických výtvarných, kde sa cieľom stáva blahobyť a pohodlný život. Určujúcimi nie sú otvorené srdcia voči láske, ale okamih, chvíľkový rozmar, peniaze, moc, a keď je v spoločnosti láska mŕtva (ako to opísal aj Nietzsche – „Boh je mŕtvy“), potom je určujúcim jedine ak človek sám a všetko je mu dovolené. Sú to presne tieto príbehy, ktoré sú na pomedzi filozofie a literárneho umenia, ktoré mali stimulačný vplyv či posilňujúci

efekt na vývoj filozofie v dejinách. Novosád tiež zdôrazňuje, že aj Platónove dialógy, literatúra či grécka dráma, tiež ponúkajú hlboké poznatky o spoločnosti a ľudských dilemách skrz estetickú formu, čím prehlbujú filozofické chápanie. Umelecké diela podľa neho odhaľujú aspekty sveta nedostupné pragmatickému a intelektuálnemu skúmaniu, čo ich činí filozoficky významnými. Spoločným menovateľom umenia a filozofie je ich základ v slobode a predstavivosti, reflektujúc individuálny pohľad na realitu.

Ak hovoríme o probléme existencie človeka, dotýkame sa otázky *zmyslu života*. S týmto existenciálnym rozmerom sa človek vyrovnával najprv nábožensky, čo znamenalo určitú útechu, ale nemalo racionálneho zdôvodnenia. S vývojom vedomia ľudskej mysle smerom ku kritickosti a racionalite sa postupne nahrádza náboženstvo filozofiou; vidieť to v koncepciách Hegla, osvietencov, či filozofov novoveku. V tejto, šiestej kapitole – Filozofia & náboženstvo - autor popisuje najprv vzťah mýtov k náboženstvám, následne poukazuje na vzťah náboženstiev k filozofii, a spôsoby, akými filozofia náboženstvá presahovala, ako sa vzájomne dopĺňovali, modelovali a rástli. Už na najstarších filozofov mal obrovský vplyv práve grécky náboženský mýtický polyteizmus z hľadiska výkladu sveta. Naopak, v kresťanstve náboženstvo a filozofia mali spoločný *etický* rozmer. Náboženstvo ponúkalo „ucelený návod“ ako treba „správne žiť“, ponúkalo aj „kompletné porozumenie“ svetu, hoci dogmatické. Dokonca niektoré učenia oživujúce antiku (novoplatonizmus) boli infiltrované kresťanskou vieroukou. Vzniká teda *fúzia*, a následne *konfrontácia* náboženstva a filozofie, ktorá sa neskôr prejavila *konfliktom* medzi svetskou a cirkevnou mocou, napríklad v súčasnosti ešte stále vidíme, že existujú kresťanské politické strany, a hoci žijeme v sekularizovanej spoločnosti, nikdy sme sa náboženstva úplne nevzdali, aj keď spoločnosť sa v mnohom transformovala. Profesor Novosád, ako architekt a tvorca textu knihy podrobne popisuje všetky dôležité míľniky *vývoja*, ale aj *úpadku* náboženstva, spojenie a vzťah s filozofiou, načrtáva „dialóg otvorenej otázky“ teológie a filozofie od čias stredoveku až dodnes, reaguje na snahu racionálne riešiť ich vzájomné rozpory, a to aj v modernej dobe, či v súčasnosti, kedy sa náboženstvo znovu zobúdzá v silne konfrontačnej línii, keď sa jednotlivé civilizácie *stretávajú* v priestore globalizácie.

Siedma kapitola – Filozofia & veda – sa nesie v duchu problematiky *vedy*, nadväzujúc na predošlé state *porovnáva* možnosť nárokov na *pravdivosť* výrokov teológie s možnosťami, ktoré má exaktné vedecké poznanie. Autor sa sputuje na hranice medzi vedou a „ne-vedou“, ktoré sú asi aj *pohyblivé*. V exaktných vedách dominuje faktor pojmového, explicitného, precízne matematického a logického. Tiež analyzuje, aké sú základné *podmienky* pravdivosti a *poznania* – ktoré pravidlá sú rozhodujúce, aké sú kritériá pravdivosti, ako veľmi je potrebná kompetencia posudzovateľov, ktoré otázky spadajú pod *skutočne vedecké*, a podobne. Dôležitým faktorom je určiť ako správne *klásť* otázky, ako správne určiť *poradie* otázok, akým smerom sa naše vedecké poznanie má a smie uberať, aké *paradigmy* do vedy prichádzajú a z nej vypadávajú, čo je substanciálne a čo kontingenčné, či aké rôzne paradigmatické prístupy existujú. Dôležitou časťou tejto kapitoly je stať *venovaná* metodológiám v rámci histórie vedy, nevyhnutnosti matematiky v prírodných vedách, experimentálnej vede a jej vývoju, a napokon je tu aj problematika teórie pravdy, a to z hľadiska histórie, ale aj z hľadiska modernej logiky *v súčasnosti*. Podstatnú sekciu Novosád venuje odlišeniu dejinných a spoločenských vedeckých koncepcií *od* exaktných vedeckých bádání, na pomedzi ktorých existuje „štrbina“, kde sa filozof pýta na vysvetlenie celospoločenského diania na horizonte nových

sociologických aspektov v predošlom storočí, týkajúcich sa *politického* usporiadania a nových *ekonomických* modelov. V rámci extrémne akcelerujúceho vedecko-technického pokroku sme vystavení novým vedeckým prekvapeniam, ktoré priamo súvisia s *tým ekonomickým*, čo ruína súčasny ekonomický chod, tiež s *tým politickým*, čo ničí doterajšie zaužívané väzby a tradície, pričom konflikt z toho vyžarujúci rozdeľuje spoločnosť takmer všade, vyúsťujúc do minimálne *skrytého*, ba často však otvoreného násillia, a používanie jadrovej energie či nanotechnológií a možných ďalších nebezpečných objavov nás vzdáľuje jedného od druhého, vzdáľuje od „zdroja lásky“ a úplne likviduje náš vzťah k „niečomu vyššiemu“, k Bohu. V príčine rozpadu teológie tkvie dravý inštinkt prežitia civilizácie ako makro-biologickej entity, v duchu filozofií aké predkladali Nietzsche, Jaspers, či Heidegger, a ďalší.

Ôsma kapitola – Filozofia & ideológie - sa venuje samozrejme, prednostne a predovšetkým, *ideológiám*. Vysvetľuje funkciu ideí vo filozofii, a následne formovanie ideí na ideológie, ich vzájomný vzťah; vysvetľuje čo je ideológia, aký je jej praktický záujem v spoločnosti, a najmä v politickom živote, t. j. ako sa ideologizujú idey prostredníctvom záujmových skupín v spoločnosti. Dôkladne vysvetľuje dopad ideológií na formovanie spoločností, na vývoj a dynamiku politických systémov a uvádza niekoľko príkladov, kedy sa v histórii ukázalo, ako môže mať ideológia veľmi negatívny dopad na vývoj civilizácie.

Ďalšia kapitola – Tri línie vývoja - sa venuje vysvetleniu filozofického vývoja ako takého, záujmu filozofie zachytiť „systém sveta“, vysvetliť bytie osebe, t. j. ontologický moment. Analyticky objasňuje dôležité štruktúry vzťahov človeka voči svetu, a tiež reflektuje otázky „správneho“ života, života „v pravde“, čiže etický rozmer filozofie. Pod tieto rozmery filozofie prikladá aj predstaviteľov, predovšetkým Aristotela, Platóna, Leibniza, Hegla a Kanta. Vysvetľuje filozofické chápanie u jednotlivých mysliteľov, ako pristupovali k daným otázkam, akým spôsobom Kant alebo Hume uvažovali o možnostiach poznania sveta, ako sa k daným problematikám vyjadruje fenomenológia, pragmatizmus, hermeneutika či analytická filozofia. Text veľmi pekne a explicitne exponuje podstatné otázky filozofie a príslušné odpovedajúce koncepcie tak, aby im porozumel a vedel sa k nim patrične vyjadriť či už laik, alebo študent filozofie.

Bolo by prakticky nemožné túto zaujímavú knihu celú prerozprávať obsahovo. Autor však výstižne približuje vyspelým pojmovým aparátom „okno“ do akademického filozofického myslenia, elokventne aplikuje sofistikovaný terminologický rámec na poskytnutie prístupu k akademickému filozofickému diskurzu, podrobne analyzuje dynamické epistemologické a ontologické metódy, aby poskytol konkrétnejšiu vizualizáciu filozofie. Predstavuje koncepty filozofickej historiografie u vybraných mysliteľov, skúma ideové štruktúry v historickom vývoji filozofie, ich terminologické nástroje, hierarchiu otázok, periodicitu určitých fáz a ich vplyv na smerovanie spoločenského, individuálneho, kultúrneho a životného rozvoja. Identifikuje kľúčové vzťahy medzi filozofiou a náboženstvom, vedou, umením a estetikou v rôznych ideových formáciách, s cieľom *analyzovať* obdobia turbulencií, redefiníciu hodnôt, éry filozofických a sociálnych revolúcií, reorganizáciu normatívnych systémov a transformáciu spoločensko-politických štruktúr.

V nasledujúcej časti – Koncepcie dejín filozofie – čo je desiatá kapitola, sa zaoberá obdobím novoveku a jeho inherentnými protirečeniami, pričom *analyzuje, ako* filozofický *rozpor* medzi teológiou a filozofiou, ktorý pretrvával počas celého stredoveku, cez vývinové obdobie talianskych mestských štátov, akými bola napríklad renesančná Florencia s jej

návratom k antickému ideovému odkazu, až po éru osvietenstva, *definoval* podmienky pre sociálnu transformáciu Európy. Toto obdobie, najmä po francúzskej revolúcii, charakterizovala intenzívna politická a spoločenská dynamika, ktorá ovplyvnila európsku formáciu počas nasledujúcich dvoch storočí. Novosád predstavuje filozofické koncepcie vznikajúce z týchto sociálnych premien s vysokou mierou sofistikovanosti a do detailu, čo odzrkadľuje jeho schopnosť prezentovať komplexne filozofické myšlienky prístupným spôsobom pre akademické, ale aj pre inteligentné *publikum* bez akademického vzdelania.

V posledných častiach knihy – *Myslenie krízy & revolúcie* – nájdeme identifikované a podrobnejšie filozoficky rozoberané znaky a dôvody revolúcií, ktoré napokon umožnili zrod demokracie a demokratických podôb spoločnosti. Rozoberá sa tu spoločenská kumulácia prípravných procesov vo vede, a tiež aj vo filozofii, energetický náboj ekonomických tried, filozofický rozruch medzi intelektuálmi, ktoré v neposlednom rade vedú k protirečeniam a následne aj konfliktom v spoločnosti, ktoré sú však motorom, či hybnou silou v prirodzenom integračnom, ale naopak aj v dezintegračnom procese, t. j. v priestore pokroku a deštrukcie, čo je *nutným* procesuálnym pôsobením v spoločensko-politickom vývoji ľudstva všeobecne. Uvedomujem si, že dejiny filozofie sa dajú chápať veľmi pluralitne, dokonca závisia od subjektívneho videnia sveta, častokrát historicky zabudnutého. Poukazuje na to, že veľmi častým javom je práve *omyl* vo filozofii, v zmysle historických udalostí či filozofických konceptov, t. j. aké obrovské siete filozofií zostali historicky nepovšimnuté, ako veľmi je pavučina filozofického myslenia rozvetvená a je nutné ju korigovať, utkať ju v snahe dostať sa k skutočnému obrazu sveta.

Autor podáva najdôležitejšie aspekty pozorovania dejinno-filozofického: z hľadiska vytvárania systémov poukazuje na Aristotela, Akvinského či Hegla, ak sa jedná o dejiny *expresii*, poukazuje na Sokrata, Kierkegaarda či Bubera, a pokiaľ ide o sústredenie sa na *problém* v dejinách filozofie, poukazuje na Wittgensteina, Kanta, Descarta či Fregeho. K ich dielam môžeme pristupovať z rozličných perspektív, z analytického, historicko-kultúrneho, môžeme na nich nazerať z hľadiska kultúrneho či dobového kontextu, alebo z pozície subjektívno-filozofického. V tomto kontexte je Novosád brilantným historikom filozofie, vytvárajúc širokospektrálne nite medzi jednotlivými filozofmi, filozofickými teóriami, sledujúc spätné, ale aj paralelné reflexie pomedzi prakticky všetkými potencionálne možnými inteligibilnými väzbami v kontexte súčasných potrieb modernej filozofie.

Zaujímavou časťou monografie je pasáž o formovaní ideí v histórii filozofie. Ideovými formáciami sa chápu určité celky, v ktorých existujú filozofické koncepcie, ktoré majú niečo spoločné napriek tomu, že majú odlišný pohľad na filozofický problém či na nejakú skutočnosť; určitým spôsobom sa totiž filozofie ovplyvňovali, navyše boli súvzťažné. Preto v danej dobe sa jedná o určité konkrétne spôsoby myslenia, príslušné dobovo a charakteristické kultúrne. To následne ovplyvňovalo formovanie filozofických ideí v danom časovom intervale – dokonca aj protichodné koncepcie boli *súvzťažné* jedna voči druhej, kritik aj kritizovaný mali spoločné východiskové pozície v znamení doby, boli reakciami na tie isté výzvy, na rovnaké udalosti, spoločenské pomery, vďaka čomu sa formovali už konkrétne filozofické smery či teórie. V tejto kapitole sa *vysvetľuje*, akými štruktúrami a cez aké systémy sa riadia tieto vývojové celky, ideové formovania, ergo akési „syntézy rozdielneho“, aké typy otázok sa formujú pri konštruovaní ideí, ako toto všetko súvisí so spoločenským životom, s historickými udalosťami, s filozofickým podhubím, či s vedeckým pokrokom. Tiež *rovnako* citlivo a jemne sa poukazuje

na *cyklickosť* dejín filozofie (stagnácia, úpadok, nový cyklus... atď.). Autor poukáže aj na interpretácie „večných otázok“ filozofie, na *striedanie úpadku a pokroku* v neustále kumulatívnom vývoji filozofie. Podobne ako sa Kuhn či Feyerabend zamýšľali nad spôsobom vývoja vedy, tak, idúc v ich stopách a myšlienkovom odkaze, sa autor knihy profesor Novosád zamýšľala nad vývojovými štádiami, etapami či cyklami vo filozofii.

Nakoniec sa autor knihy cielene sústreďí na analýzu dejinno-filozofických období. Upozorňuje na vplyv iných kultúr na antické a židovsko-kresťanské dedičstvo Európy, vplyv niektorých objavov ako kníhtlač, vplyv zámorských objavov, popisuje prerod európskej spoločnosti v 14.-15. storočí v talianskych renesančných mestách, čo vyústilo do veku revolúcií, holandskej, anglickej, americkej a nakoniec aj francúzskej, čo prinieslo vtedajšiu zmenu inštitucionálnych podmienok života spoločnosti, ktorá následne dláždila cestu kapitalizmu, čím vytvorila lepšie podmienky pre ekonomický a vedecký rast počas priemyselnej revolúcie. Došlo k celkovej zmene, teda k zmene elít pri moci, čo však neskôr pochovali socialistické myšlienky a revolúcie, smerujúc stále k vyššiemu typu spoločnosti. K tomu sa vyjadrovali myslitelia, osvietencami počnúc, nevynímajúc Kanta a Fichteho, Hegelom pokračujúc, a následne svoje kritické pripomienky, postoje a inovácie vyslovili celkom rózne Karol Marx či Friedrich Nietzsche.

Táto epocha svedčila o *prebudení sa* sebedomého jednotlivca, ľudská inteligencia stála pri rozpade cirkevného monopolu, bola svetlom nádeje pri zavedení nových ústav a zakladaní pilierov moderného demokratického štátu na princípoch spoločenskej zmluvy. Novosád detailne rozoberá vplyv filozofov ako Rousseau, Machiavelli, Montesquieu a Hobbes na formovanie novoveku, ktorý bol poznačený náboženskými vojnami, sociálno-politickými reformami a revolúciami, vedúcimi k upevneniu občianskych a ľudských práv a otváraniu dverí pre zrýchlený vedecký progres. V nasledujúcom segmente rozpracováva témy osvietenstva a dobového liberalizmu, filozofiu mysliteľov z obdobia francúzskej revolúcie a filozoficko-ideologické zázemie vtedajšej filozoficko-politickej situácie vo Francúzsku, vedúce k transformácii porevolučnej spoločnosti do buržoázneho usporiadania. Zvláštnu pozornosť venuje filozofom ako Paine, Comte, de Tocqueville a podrobnejšie skúma Hegela a jeho „*Filozofiu práva*“.

Záverom sa v monografii realizuje filozofické zamyslenie nad súčasnosťou – Diagnóza doby – kde sa autor vcelku úspešne snaží poukázať na to, že súčasná kríza má svoje historické korene a dôvody. Cez Nietzscheho a Dostojevského, ako diagnostikov a hlásnikov nadchádzajúcich otrasov a hlbokých kríz budúcnosti modernej spoločnosti, spôsobených presilou dominantného vedeckého rozumu sa autor presúva z 19. storočia k 20. storočiu, aby sa hlbšie venoval súčasným trendom v spoločnosti. Premýšľavo uvažuje nad „umelým“ výtvorom, ktorému dnes čelíme.

Novosád však neobišiel mlčaním ani vážny sociálny experiment 20. storočia, akým boli revolúcie a revolučné snahy búrať staré kapitalistické režimy a štáty, politický nástroj moci v rukách vykorisťovateľov, aby sa vytvoril nový svet, nový typ človeka schopného nielen odmietat', rúcať a borit', ale predovšetkým budovať a tvoriť nový svet, spravodlivú spoločnosť. Sny, utópie, odveké túžby človeka sa mali stať realitou, zákon, právo a spravodlivosť mali nastoliť skutočnú slobodu, dôstojný život a rovnosť ľudí, život bez vykorisťovania a útlaku. Ale úprimné úsilie a snahy revolucionárov obšľastniť väčšinu, milióny vykorisťovaných a zbadačených ľudí práce, oslobodiť ich spod útlaku vykorisťovateľov, buržoázie a nastoliť

postupne komunistickú spoločnosť, čo pre mnohých bolo čosi nevídané a ťažko predstaviteľné, asi ako raj na zemi, sa nezaobišli bez nových represíí, násilia, ba často aj brutality. Skutočne. Duch experimentátorstva, projektovania a konštruovania sa postupne, ako tvrdí Novosád, preorientoval aj na spoločnosť, a predmetom rekonštrukcie (ale žiaľ ak pokusom o konštruovanie) sa stávajú stáročiami vytvorené formy spoločenského života. Marxova charakteristika modernej doby, jej „buržoáznej etapy“ sa stali predmetom rozpracovania v rukách Webera, Durkheima, či iných, spomedzi jeho konzervatívnych pokračovateľov. Marx žiadal, aby sa ľudia zamysleli a hlavne, aby sa triezvymi očami pozreli na jestvujúci stav vecí. To však už nechceli jeho konzervatívni nasledovníci. Triezvy pohľad motivuje človeka k aktivite, čo v konečnom dôsledku vedie k úsiliu o zmenu života a spoločenských vzťahov. Preto spojenie experimentátorstva a ideológií je nemysliteľné bez teórie, bez hlbokého vedeckého štúdia spoločnosti a spoločenského života. Ukazuje sa, že akoby všetky formy ekonomického, sociálneho a politického života boli výsledkom „prirodzeného“, neriadeného, spontánneho vývoja, akoby vznikli „samé od seba“. Ale, a to je zvláštne, dominantné formy politického a ekonomického života spoločností 20. storočia sú však niečím „umelým“. Je to „umelý výtvor“, konštrukt, kde na ich počiatku stál projekt, architekt, jednotlivec, či sprvoti iba malá skupina ľudí... Neskôr prišli tí, ktorí sa k tej vízii, myšlienke – snu pripojili, a postupne začala silnieť a rásť, až sa zhmotnila do hnutia a revolučných premien. Takže platí, že revolúcie nerobia myšlienky, ale ľudia? Naozaj, myšlienky nepochodujú ulicami, ani nezaútočia na Zimný palác... Myšlienky nie. Iba tí, kto uverí v moc človeka a silu jeho odhodlania, vôle, ktorá nechce viac žiť neľudsky a v okovách, gniavená čižmou mocných, pánov tohto sveta.

Takže, pýtajme sa - Akým skutočne bolo 20. storočie? Táto otázka rozdeľuje ľudí, laickú verejnosť, ale rovnako aj vedcov a odborníkov do rôznych táborov. Pre niektorých bolo minulé storočie storočím vojen, permanentnej vojny (J. Patočka). Pre iných bolo 20. storočie predovšetkým storočím nás, extrémov, kríz, vzbury a revolúcií. Bolo celkom isto aj storočím, národnooslobodzovacieho hnutia, kde sa celé kontinenty snažili vymaniť spod koloniálneho útlaku a vykorisťovania. Novosád uviedol, že najvýraznejšími udalosťami 20. storočia boli dve svetové vojny, víťazstvo bolševikov v Rusku, nástup nacizmu v Nemecku a koniec rozpadu systémov „reálneho socializmu“ v Európe. Rovnako, tvrdí Novosád, je potrebné vidieť, že 20. storočie bolo charakteristické aj hľadaním alternatív k dovedajším spôsobom usporiadania spoločnosti, k historicky vžitým spôsobom života. Tiež je možné polemizovať s názorom britského historika, marxistu E. Hobsbawma o tom, či skutočne nebolo 20. storočie aj striedaním kríz a katastrof, či skutočne nebolo *vekom extrémov*. Nie nepodstatnou je aj nenápadná zmienka Františka Novosáda o tom, že udalosti konca 90. rokov minulého storočia, znamenajú nielen rozpad systémov „reálneho socializmu“ v európskych krajinách, ale aj *niečoho* podstatného a vážneho, s čím sme konfrontovaní už dnes v našom každodennom živote. Tým bol rozvoj informačných technológií a digitálnych sietí. Dokonca mnohí prírodovedci a technici, sebaistí technokrati v krajinách bývalého bloku socializmu neboli pripravení na tak razantný nástup nových technológií, ktoré prišli zo Západu. Dnes naďalej čelíme ekologickej kríze a ekonomicko-demografickým limitám, uvedomujeme si svoje hranice a obmedzené možnosti v rámci sociálneho inžinierstva a bude zaujímavé, ale asi aj bolestné sledovať vývoj civilizácie vzhľadom na iracionálne a pesimisticky sa javiace obdobie, v ktorom sa nachádzame – civilizáciu na hraniciach svojich reálnych možností a kapacít. Ako píše profesor František Novosád: „pod zdanlivo pevným povrchom civilizácie je nekonečný

oceán lávy (...) aby na kusy roztrhal pevniny humanistických istôt“. Nemôžem sa ubrániť konštatovaniu, že tieto slová sú smutné, aj keď bohužiaľ pravdivé. Sú myslené celkom vážne. Celkom isto to nie je žiadny happy end, ktorý by sme si mohli naivne priať.

Aký je teda odkaz profesora Františka Novosáda pre svojich čitateľov a aj pre tých budúcich? Závetom knihy je zamyslenie sa nad „otvorenou otázkou“ možností našej civilizácie na úrovni politiky, technológií, ekológie, a celkom isto aj na úrovni morálky, zároveň sa uvažuje nad možnosťami, kde by sa mohla situovať v novom svete 21. storočia práve zatracovaná, vysmievaná a odmietaná matka múdrosti ľudstva, filozofia. Avšak nie iba tá akademická, profesorská, ako zvykol vravieť Friedrich Nietzsche, ale skutočná *Filozofia*.

Prijmite, prosím, moje pozvanie na návštevu k Novosádovi...

Štúdiá vznikla ako súčasť riešenia projektu VEGA č. 1/0232/21 „Vzťah filozofie a vedy v súčasnosti“.

Kontakt na autora

Mgr. Morháč Viktor

Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra filozofie
Moyzesova 9, 040 01 Košice

e-mail: viktor.morhac@student.upjs.sk,

mobil: +421 907 908 761.

Adolescenti - cieľová skupina?

Zborník príspevkov vedeckej konferencie - 11. ročník Košických dní sociálnej práce

Zostavovatelia: doc. Mgr. Soňa Lovašová, PhD.,
Mgr. Veronika Bérešová

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Rok vydania: 2024
Počet strán: 109
Rozsah: 8,1 AH
Vydanie: prvé

DOI: <https://doi.org/10.33542/ACS-0349-4>
ISBN 978-80-574-0349-4 (e-publikácia)